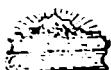

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და
ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

ი. კაჭარავა

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი საქართველოს შესახებ

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი

1969

3j16+ 9(c41)
3j16+ 9(47.922)
კ367

წინამდებარე ნაშრომში ავტორი გვაცნობს მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებელთა—კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის შეხედულებებს საქართველოს შესახებ, კერძოდ, საქართველოს ადგილს საერთაშორისო ურთიერთობაში, მისი ისტორიული ბედისა და საერთო-ევროპულ რევოლუციაში ქარველი ხალხის როლზე. კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის დებულებები საქართველოს შესახებ განხილულია ქვეყნის ისტორიული ვითარების საერთო ფონზე, ამ ვითარებასთან ორგანულ კავშირში.

ა გ ტ ო რ ი ს ა გ ა ნ

1968 წელს ქართველმა ინტელიგენციამ, მთელ საბჭოთა ინტელიგენციასთან ერთად ღირსეულად აღნიშნა მეცნიერული კომუნიზმის ფუძემდებლის კ. მარქსის დაბადებიდან 150 წლისთავი. ამ სახელოვან იუბილეს მიეძღვნა წინამდებარე ბროშურაც.

გასული საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში, როგორც ცნობილია, ყირიმის ომის მსვლელობას დიდი ინტერესით ადევნებდნენ თვალყურს კ. მარქსი და ფ. ენგელსი. სამომარი მოქმედების აღწერისა და შეფასების დროს მათ მრავალი საინტერესო მოსაზრება და დებულება წამოაყენეს საერთოდ კავკასიის, კერძოდ კი საქართველოს ისტორიული წარსულისა და აწმყოს შესახებ, მოგვცეს მრავალი ისტორიული ფაქტის ფრიად საინტერესო შეფასება.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი სამართლიანად ჰკიცხავდნენ მეფის რუსეთს, რომელსაც ევროპული რეაქცია წარმატებით იყენებდა 40—50-იანი წლების ევროპული რევოლუციების წინააღმდეგ, და მხარს უჭერდნენ ყირიმის ომში მის დამარცხებას, რაც, მათი აზრით, ხელ-ფეხს გაუხსნინდა ევროპულ და აზიურ რევოლუციებს და ბოლოს მოუღებდა მთელ მსოფლიოში დესპოტიზმსა და ტირანიას.

ამავე დროს მეცნიერული კომუნიზმის ფუძემდებლები, მიუხედავად მეფის რუსეთისადმი დიდი სიძულვილისა, ხაზგასმით აღნიშნავდნენ დემოკრატიული რუსეთის, რუსი ხალხის პროგრესულ და მაცივილიზებელ როლს აღმოსავლეთის მიმართ.

მეცნიერული კომუნიზმის ფუძემდებელთა აღნიშნული თვალსაზრისის შემდგომი განვითარება და კონკრეტიზაციაა ლენინური მოძღვრება საერთოდ ორი ერისა და ორი ნაციონალური კულტურის, კერძოდ, ორი რუსეთისა და ორი ველიკოროსული კულტურის შესახებ. „ორი ერია თვითეულ თანამედროვე ერში..., — წერდა 1913 წელს ვ. ი. ლენინი, — არის ორი ნაციონალური კულტურა თვითეულ ნაციონალურ კულტურაში. არის ველიკოროსული კულტურა პურიშ-

კევიჩების, გუჩკოვებისა და სტრუვეების, — მაგრამ არის აგრეთვე ველიკოროსული კულტურა, რომლის დამახასიათებელია ჩერნი-შეცისა და პლესანოვის სახელები“.

კავკასიის ხალხები, როგორც ცნობილია, დიდი ხნიდან მიისწრაფოდნენ რუსეთთან დაახლოებისაკენ, დიდი ხნიდან ცდილობდნენ რუსეთის მხრივ მფარველობის მოპოვებას, მაგრამ ცარიზმი მხოლოდ უხეში ძალით პასუხობდა ორი ხალხის ურთიერთდაახლოებისაკენ მიმართულ სამართლიან მისწრაფებას.

დღეს ჩვეს ქვეყანაში არავისათვის არ არის სადავო ის, რომ საქართველოს რუსეთთან შეერთებას, მიუხედავად ამ შეერთების ფორმისა და ხასიათისა, ობიექტურად მოჰყვა პროგრესული შედეგები, რომ მახ იხსნა ქართველი ხალხის ფიზიკური არსებობა და მისი ძირძველი და თვითმყოფადი კულტურა გადაშენებისაგან. ქართველი ხალხის შოწინავე ხაწილმა ეს თავის დროზე სწორად შეაფასა და, როდესაც არამკითხე „მხსნელებმა“ — ინგლის-საფრანგეთ-თურქეთის იმპერიალისტ მტაცებლებმა მოიწადინეს საქართველოს მოწყვეტა რუსეთისაგან, რუსი ხალხისაგან, მაშინ ქართველი ხალხი, როგორც ერთი კაცი, წინ აღუდგა ამ „ცივილიზებულ“ მტაცებლებს. ყოველივე ზემოთ აღნიშნული, მოკლედ, მაგრამ ვფიქრობთ, დამაჯერებლად ნაჩვენები წინამდებარე ბროშურაში.

სასიამოვნო მოვალეობად მიგვაჩნია მადლობა მოვახსენოთ კოლეგებს, რომლებმაც ფრიად საჭირო დახმარება გაგვიწიეს წინამდებარე ბროშურის მომზადებაში: პროფ. აბელ კიკვიძეს კავკასიის ტოპონიმიკიდან საჭირო ცნობების მოწოდებისათვის, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ისტორიოგრაფიის განყოფილების უფროსს მეცნიერ-თანამშრომელს შოთა ხანთაძეს, რომელმაც საინტერესო მასალა მოგვაწოდა ევროპული ქართველოლოგიის მიღწევების შესახებ, იმავე ინსტიტუტის უახლესი ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომლებს ლალი ბერიძეს და დალი კეკელიძეს, რომლებმაც დაუზარებლად იშრომეს მასალების პირველ წყაროებთან შეჯერებისა და ტექსტის სასტამბოდ მომზადებისათვის.

I

რუსეთის საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობა და საქართველოს აღბილი საერთაშორისო ურთიერთობაში

(XIX ს. პირველი ნახევარი. მოკლე მიმოხილვა)

მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებლები დიდი ინტერესით აღევნებდნენ თვალს რუსეთის ისტორიულ განვითარებას, მის ეკონომიურსა და პოლიტიკურ მდგომარეობას, განსაკუთრებით მის საგარეო-პოლიტიკურ კურსს. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი სპეციალურად სწავლობდნენ რუსეთის ისტორიას, მათი თანადროული რუსეთის ეკონომიურსა და პოლიტიკურ მდგომარეობას, ყოველივე ამის შედეგად მათ დაგვიტოვეს დიდი მეცნიერული ღირებულების ლიტერატურული მემკვიდრეობა, სადაც იპოვის მკითხველი რუსეთის ისტორიის მრავალი საკვანძო პრობლემის მეცნიერული ახსნის გასაღებს.

რუსეთის საგარეო პოლიტიკის დახასიათებასთან, აგრეთვე, ყირიმის ომის შეფასებასთან დაკავშირებით მარქსმა და ენგელსმა არა ერთი ფრთხილ საყურადღებო მოსაზრება თუ დებულება წამოაყენეს არა მარტო რუსეთის საგარეო-პოლიტიკური კურსის, აღმოსავლეთის მიმართ რუსეთის ისტორიული მისიის, თურქთა პოლიტიკური და სოციალური წესების ხასიათისა და სხვათა შესახებ, არამედ, რაც ამჟამად ჩვენთვის მთავარია, კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს ისტორიული ბედისა და საერთაშორისო ურთიერთობაში მისი ადგილის შესახებ. აქ მათ წამოაყენეს მრავალი, მეცნიერულად საინტერესო ისტორიული მეცნიერებისათვის ღღესაც ღიღმნიშვნელოვანი და სახელმძღვანელო დებულება. ამ დებულებებისა თუ მოსაზრებების გაცნობა ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის, არა ცალკეული ფრაგმენტების სახით, არამედ ქვეყნის ისტორიულ ვითარებასთან კავშირში, წარმოადგენს წინამდებარე ნაშრომის ამოცანას.

თემა „მარქსი და ენგელსი საქართველოს შესახებ“, ვერ ვიტყვით, უყურადღებოდ ყოფილიყო დატოვებული ქართულ ისტორიო-გრაფიაში. ამ მხრივ აღსანიშნავია ის ინტერესი, რომელიც გამოიჩინა აღნიშნული საკითხისადმი ვ. ეგნატაშვილმა, მან მარქსისა და ენგელსის თხზულებათა კრებულებიდან ამოკრიფა ცალკეული ადგილები, სადაც ავტორები, ასე თუ ისე, ეხებოდნენ საქართველოს და მოკლე კომენტარებით გამოაქვეყნა კიდეც¹.

მარქსისა და ენგელსის ცალკეული შენიშვნები თუ დებულებები ყირიმის ომთან დაკავშირებით საქართველოს რომ ეხებიან, შედარებით სრულად გამოიყენა ე. ბურჭულაძემ. მან უმთავრესად ამ დებულებებზე დაყრდნობით წარმოაჩინა საქართველოს ადგილი და ქართველი ხალხის როლი ყირიმის ომში². გარდა ამისა, საქართველოს შესახებ მარქსისა და ენგელსის დებულებები დამოწმებული და გამოყენებულია მრავალი ეკონომისტისა და ისტორიკოსის შრომებში, მათ შორის — ფ. მახარაძის, გ. ხაჭაპურიძის, პ. გუგუშვილის, შ. ჩხეტიასა და სხვათა შრომებში, რომელთა ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა.

ჩვენს მიზანს შეადგენს რუსეთისა და საქართველოს ისტორიის, განსაკუთრებით ამ ორი ხალხის ისტორიული ურთიერთობის ფონზე განვიხილოთ მარქსისა და ენგელსის შეხედულებანი, მათი ცალკეული დებულებები, რომლებიც საქართველოსა და რუსეთს ეხებიან საერთოდ. ამ ამოცანის წარმატებით გადაწყვეტისათვის საჭიროდ მივიჩნიეთ მოკლედ მიმოგვეხილა რუსეთის ეკონომიური მდგომარეობა და განვითარების ტენდენცია, მისი საგარეო-პოლიტიკური კურსი და, ამასთან დაკავშირებით, გვეჩვენებინა საქართველოს ადგილი საერთაშორისო ურთიერთობაში XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იქნებოდა ამ მცირე მოცულობის ნაშრომში.

* * *

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის ეკონომიური განვითარების ტენდენციის ზოგადი დახასიათებისათვის საჭიროა მოკლედ განვიხილოთ საშინაო და საგარეო ბაზრის გაფართოების, ახალი საწარმოო ძალების განვითარების საკითხი და სახელმწიფოს ფინანსური მდგომარეობაც. აღნიშნული საკითხების ასეთმა განხილვამ უნდა გვიჩვენოს კავშირი რუ-

¹ ეურნ. „ბოლშევიკი“, № 6, 1937, გვ. 36—49.

² ე. ბურჭულაძე, ყირიმის ომი და საქართველო, 1960.

სეთის ეკონომიური განვითარების ტენდენციასა და მეფის მთავრობის საგარეო-პოლიტიკურ კურსს შორის.

XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში გაფართოვდა რუსეთის შინაური ბაზარი, მის საფუძველს წარმოადგენდა: ქვეყნის რაიონთა სამეურნეო სპეციალიზაცია და სამრეწველო მოსახლეობის ზრდა. აღნიშნულ პერიოდში ქვეყნის რაიონთა სამეურნეო სპეციალიზაცია შემდეგი სახით წარმოგვიდგებოდა: არაშავენიადავნიანი ცენტრალური და ჩრდილოეთის გუბერნიები ძირითადად სამრეწველო რაიონებს წარმოადგენდნენ, დასავლეთისა და სამხრეთის გუბერნიებში მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას მისდევდნენ, ჩრდილო-დასავლეთის გუბერნიებში ტექნიკურ კულტურებს ამუშავებდნენ, სამხრეთ-აღმოსავლეთის გუბერნიებში კი მისდევდნენ მესაქონლეობას³. ისტორიულად ჩამოყალიბებული შრომის ბუნებრივი დანაწილება, შრომის სამეურნეო დანაწილება ხელს უწყობდა ქვეყნის სხვადასხვა მხარეთა შორის ვაჭრობის, ალებშიცემობის განვითარებას. ფულად-სასაქონლო ურთიერთობაში ებმებოდა მეურნეობის თითქმის ყველა დარგი. ამასთან დაკავშირებით მიწათმოქმედებას მოსახლეობის უფრო და უფრო დიდი ნაწილი ეთიშებოდა, ე. ი. ხდებოდა სამრეწველო მოსახლეობის ზრდა სამიწათმოქმედოს ხარჯზე⁴. მაგალითად, 1796 წლისათვის რუსეთის მთელი მოსახლეობის 4,1 პროცენტი ცხოვრობდა ქალაქად. 1812 წლისათვის ქალაქის მოსახლეობა გაიზარდა 4,4 პროცენტამდე, ხოლო 1835 წლისათვის იგი შეადგენდა მთელი მოსახლეობის 5,8 პროცენტს⁵.

XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში შესამჩნევად იზრდება რუსეთის საგარეო ვაჭრობაც. მაგალითად, საგარეო ვაჭრობის საერთო ბრუნვა 1801—1805 წწ. შეადგენდა 127 373 000 ოქროს მანეთს, ხოლო 1812—1825 წწ. იგი გაიზარდა 153 622 000 ოქროს მანეთამდე⁶.

რუსეთის სოფლის მეურნეობის პროდუქტების უდიდესი მომხმარებელი ინგლისი იყო. სხვა ქვეყნებშიც იზრდებოდა მოთხოვნილება რუსეთის სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე. განვითარების კაპიტალისტურ გზაზე შემდგარ რუსეთის მემამულეთა წინაშე გადაუდებელ ამოცანად ისახებოდა სოფლის მეურნეობის პროდუქტიულობის გადიდება, განსაკუთრებით კი მისი სასაქონლო ნაწილის გადიდება. ამ მიზნით მემამულენი ადიდებდნენ საკუთარ სათეს ფარ-

³ „История СССР“, под. ред. М. Нечкиной, т. II, 1940, стр. 7.

⁴ ე. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხზულებანი. ტ. 3, გვ. 25.

⁵ „История СССР“, т. II, М., 1940, стр. 6.

⁶ ი ქ ვ ე, გვ. 9.

თობს გლეხობისაგან მიწის შიტაცებით, ყამირი მიწების სამეურნეო ათვისებით, აღიღებდნენ საბატონო ბეგარასა და ყმა გლეხთა შრომის ინტენსივობას, აუმჯობესებდნენ სამეურნეო ტექნიკას და სხვ., მაგრამ, მიუხედავად ყოველივე ამისა, მარცვლეულის მეურნეობაში შრომის პროდუქტიულობა ჯერ კიდევ დაბალ დონეზე იდგა. 1802 წლიდან 1812 წლამდე დათესილი პურეულის რაოდენობა წლიურად 46 მილიონ ჩეტვერტიდან გაიზარდა 50 მილიონ ჩეტვერტამდე, ხოლო ამავე წლებში მოსავალი გაიზარდა დაახლოებით 156 მილიონ ჩეტვერტიდან 165 მილიონ ჩეტვერტამდე. ამგვარად, მარცვლეული მეურნეობის საშუალო პროდუქტიულობა გვიჩვენებდა შეფარდებას 1:3. ასეთი სტატისტიკური მონაცემების საფუძველზე დაასკენიდა ამ ეპოქის ცნობილი პროფესორი ე. ზიბლოვსკი, რომ მიწათმოქმედებაში დათესილზე სამჯერ მეტ წლიურ მოსავალს არ შეუძლია მიწათმოქმედის შრომის ღირსეული ანაზღაურება, რადგან ასეთი მოსავალი მეტად ღატაკურიაო⁷.

საბატონო მეურნეობაში, როგორც ცნობილია, შრომის მაღალ პროდუქტიულობის უზრუნველყოფა შესაძლებელი იყო მხოლოდ მაშინ, როდესაც იგი უზრუნველყოფილი იქნებოდა თვით გლეხურ მეურნეობაში. სწორედ ამის გამო სოფლის მეურნეობის მაშინდელი ეკონომიკის ძირითად საკითხს მთელი ნახევარი საუკუნის მანძილზე წარმოადგენდა ბატონყმური მეურნეობის სისტემაში საწარმოო ძალთა განვითარების საკითხი⁸.

საგარეო და შინაური ბაზრის ზრდა ნიადაგს აცლიდა ნატურალურ მეურნეობას და საქონლის გაცვლა-გამოცვლა, ვაჭრობა სახალხო მეურნეობაში მნიშვნელოვანი არტერია ხდებოდა. ვაჭრობისა და მიმოქცევის გაადვილების მთელი რიგი ღონისძიებანი ჩაატარა მთავრობამ, როგორიცაა, მაგალითად, გამსესხებელი და კომერციული ბანკების დაარსება, მათი ფილიალების შექმნა სხვადასხვა ქალაქებში, სახმელეთო, სამდინარო და საზღვაო გზებისა და სატრანსპორტო საშუალებათა გაუმჯობესება და სხვ.

XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში რუსეთში არსებობდა საკმაოდ განვითარებული მანუფაქტურული წარმოება, ვითარდებოდა საქარხნო-საფაბრიკო მრეწველობა. მაგალითად, 1804 წელს რუსეთში არსებობდა 1200 მანუფაქტურული წარმოება, 1825—28 წლებისა-

⁷ Е. Ф. З я б л о в с к и й. Статистическое описание Российской империи, ч. IV, СПб., 1815, стр. 22—23.

⁸ П. И. Л я щ е н к о, История народного хозяйства СССР, т. I, 1939, стр. 267.

თვის კი საქარხნო-საფაბრიკო და მანუფაქტურულმა საწარმოებმა 1800-მდე მიაღწია⁹. გლეხური სარეწავებიდან მასობრივად ვითარდებოდნენ მსხვილი საქარხნო-საფაბრიკო წარმოებანი. „ივანოვო-ვოზნესენსკის უდიდესი მეფაბრიკეები, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — (კუვაევები, ფოკინები, ზუბკოვები, კოკუშკინები, ბობროვები და მრავალი სხვ.) შინამრეწველთაგან გამოვიდნენ“¹⁰.

რუსეთის საქარხნო-საფაბრიკო წარმოება თანდათანობით კაპიტალისტური ტიპის საწარმოდ ყალიბდებოდა. ამაზე მიუთითებს წარმოებაში დასაქმებულ მუშათა შორის თავისუფლად დაქირავებულთა რაოდენობის ზრდა. მაგალითად: 1804 წელს წარმოებაში ჩაბმულ მუშათა მთელი რაოდენობის 27,5 პროცენტს შეადგენდნენ თავისუფლად დაქირავებული მუშები, ხოლო 1825 წლისათვის მათი რაოდენობა 33 პროცენტს აღწევდა¹¹. მეფის მთავრობა ხელს უწყობდა რუსეთში ნაციონალური მრეწველობის განვითარებას პროტექციონისტული პოლიტიკით (1810 და 1822 წლების საბაჟო ტარიფი). მეფის მთავრობას აქეთკენ უბიძგებდა სახელმწიფოს ფისკალური ინტერესები.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, როგორც აღვნიშნეთ, სწრაფი ტემპით წარმოებდა რუსეთის რაიონების სამეურნეო სპეციალიზაცია. ფართოვდებოდა საშინაო ბაზარი. ამასთან დაკავშირებით ვითარდებოდა საშინაო ვაჭრობა. საშინაო ვაჭრობაში დიდ როლს ასრულებდნენ ე. წ. ბაზრობები (ნიეგოროდის, როსტოვის, ხარკოვისა და სხვ.), ნიეგოროდის ბაზრობიდან სომეხ ვაჭრებს დიდძალი მანუფაქტურა გაჰქონდათ საქართველოში, შუა აზიასა და ირანში. ამ ბაზრობებზე 1825 წელს გაყიდულა 12,66 მილიონ (ვერცხლის) მანეთის საქონელი, ხოლო 1852 წელს კი 57,6 მილიონ მანეთის საქონელი. ამრიგად, რაღაც 27 წლის მანძილზე საიარმარკო ბრუნვა ოთხჯერ გაზრდილა.

XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში მთელი რუსეთის საშინაო ვაჭრობის წლიური ბრუნვა, იმდროინდელი პროფესორის კ. ი. არსენიევის გამოანგარიშებით, 900 მილიონ მანეთს შეადგენდა. საშინაო ვაჭრობას დიდად ჩამორჩებოდა საგარეო ვაჭრობა. მისი წლიური ბრუნვა ძლივს შეადგენდა 235 მილიონ მანეთს. მიუხედავად ამისა, საგარეო ვაჭრობაც თანდათან ფართოვდებოდა. ევროპის ინდუსტრიული განვითარება რუსეთს ხდიდა ევროპისათვის სასოფლო-სამეურ-

⁹ М. З л о т н и к о в, От мануфактуры к фабрике (см. жур. „Вопросы истории“, № 11—12, 1946, стр. 36).

¹⁰ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხზულებანი, ტ. 3, გვ. 642.

¹¹ მ. ზ ლ ო ტ ნ ი კ ო ვ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 39.

ნეო პროდუქტების მიმწოდებელ ქვეყნად. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში რუსეთის საგარეო ვაჭრობა შემდეგ სურათს გვიჩვენებს¹²:

(საშუალოწლიური ბრუნვა მილიონ მანეთობით, ოქროთი)

წლები	გატანა	შემოტანა	საერთო ბრუნვა
1801—1805	75,10	52,76	127,58
1812—1815	61,98	39,10	101,09
1821—1825	81,37	72,25	153,62
1831—1835	94,32	80,99	175,31
1841—1845	132,32	119,86	252,18
1846—1850	151,75	131,52	283,27
1850—1860	227,59	205,86	431,46

საშინაო და საგარეო ვაჭრობის განვითარება იწვევდა ბურჟუაზიის, ვაჭართა წოდების ზრდას. XIX საუკუნის მეორე მეოთხედში გილდიის ვაჭართა წოდება 133 პროცენტით გაიზარდა. 1836 წელს ვაჭართა წოდების მამაკაცთა შემადგენლობა აღწევდა 124 ათასამდე. 1851 წელს კი — 180 ათასზე მეტი იყო, ე. ი. 15 წლის მანძილზე იგი 45 პროცენტით გაიზარდა¹³.

ვაჭრობა-აღებშიცემობის განვითარება უშუალოდ უკავშირდებოდა ქვეყნად საქალაქო ცხოვრების განვითარებას. რუსეთის საქალაქო ცხოვრების განვითარებაზე მიუთითებს, სხვათა შორის, საქალაქო მოსახლეობის ზრდა. პროფ. ე. ფ. ზიბლოვსკის ცნობებით 1808 წლის პერიოდში მოსკოვში ცხოვრობდა დაახლოებით 200 ათასამდე კაცი, პეტერბურგში — 250 ათასამდე, ასტრახანში, ყაზანში და რიგაში — დაახლოებით 30 ათასი თითოეულში. იაროსლავში — 25 ათასი, ტულასა და ტობოლსკში — 20 ათასამდე თითოეულში, არხანგელსკში, კალუგაში, კიევში, ვორონეჟში, ორიოლში, ირკუტსკში — დაახლოებით 15 ათას კაცამდე თითოეულში¹⁴. ქალაქების მოსახლეობა ყოველწლიურად იზრდებოდა. მაგალითად, პეტერბურგის მოსახლეობამ თითქმის ნახევარ მილიონს მიაღწია XIX საუკუნის 50-იანი წლების დასასრულისათვის.

ამრიგად, XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში რუსეთის სამეურნეო განვითარებისათვის დამახასიათებელია ფეოდალურ-ბატონყმური

¹² „История СССР“, т. II, М., 1954, стр. 29—31.

¹³ იქვე, გვ. 32.

¹⁴ იქვე, გვ. 36.

მეურნეობის გახრწნისა და ფულადი-სასაქონლო ურთიერთობის განვითარების პროცესი, რაც გამოიხატა: საგარეო და შინაური ბაზრის გაფართოებაში, მანუფაქტურულ, და ბოლოს, საქარხნო-საფაბრიკო წარმოების განვითარებაში. მაგრამ ფეოდალურ-ბატონყმური მეურნეობა მაშინ კიდევ დიდხანს, XIX საუკუნის ნახევრამდე, ინარჩუნებდა გაბატონებულ მდგომარეობას, რის გამო იგი ზღუდავდა ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარებას, რაც თავის მხრივ მეტისმეტად ბოჭავდა რუსეთის ფინანსურ მეურნეობას.

ხშირი ომები, რომლებსაც მეფის რუსეთი აწარმოებდა XIX საუკუნის დასაწყისში, დიდძალ თანხებს მოითხოვდა, რის გამო სახელმწიფო ფინანსები ძალზე შერყეული იყო. ჯერ კიდევ ეკატერინე II თურქეთთან ომის ხარჯების დასაფარავად იმდენი ქაღალდის ფული გამოუშვა, რომ რუსული მანეთის სავალუტო კურსი ლონდონში 1796 წელს 1787 წელთან შედარებით დაეცა 41 პროცენტიდან 31 პროცენტამდე¹⁵. პავლე I დროს ვერცხლის მანეთი ასიგნაციის მანეთთან შედარებით 47 კაპიკის სხვაობას უჩვენებდა¹⁶.

18 ბრიუმერის გადატრიალების შემდეგ პავლე I აღადგინა კავშირურთიერთობა საფრანგეთთან. ამ გარემოებამ ცუდად იმოქმედა რუსეთის ისედაც შერყეულ ფინანსურ მდგომარეობაზე, ინგლისთან კავშირის შეწყვეტასთან ერთად შეწყდა ინგლისიდან ოქროს ნაკადის დენა, რომელიც რუსეთის ეკონომიკის, მისი ფინანსური სხეულის მნიშვნელოვან არტერიას წარმოადგენდა. საფრანგეთს არ შეეძლო რუსეთისთვის ამ მხრივ ინგლისის მაგივრობა გაეწია, პირიქით, საფრანგეთი დაინტერესებული იყო ფუფუნების საგნების შემოზიდვის საშუალებით რუსეთიდან რაც შეიძლება მეტი ვალუტა გაეზიდა. რუსეთის ფინანსები კრიზისს განიცდიდა. უნდა შევნიშნოთ რომ არანაკლებ საგრძნობი იყო ინგლისისათვის ურთიერთობის გაწყვეტა რუსეთთან¹⁷.

პავლე I სიკვდილის შემდეგ საფრანგეთის პეტერბურგელი ელჩი ედუვილი საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს ტალეირანს ატყობინებდა: „მგონია იმპერატორ ალექსანდრე პირველს ზავი სურს თავისი ფინანსების აღდგენისათვის“¹⁸, და აღდგენილ იქნა კიდევ ინგლისთან ნორმალური ურთიერთობა. რუსეთი უკვე მშვიდობიან ვითარებაში იმყოფებოდა.

¹⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, 2-ое изд. т. 10, стр. 52.

¹⁶ М. Богданович, История царствования императора Александра I ..., СПб., 1869—71 гг., стр. 43.

¹⁷ Жур. „Северная пчела“, № 2, 1809.

¹⁸ „Сборник русского исторического общества“, ч. I, 1890, стр. 495 (შემდეგში—„Сборник РИО“).

ედუვილი არც შემცდარა. ალექსანდრე I ფინანსური მდგომარეობის შედარებით გამოსწორებას კიდევ მიაღწია. შემცირებულ იქნა სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტი, საგარეო ვალი და ასიგნაციათა გამოშვება. ასიგნაციის მანეთსა და ვერცხლის მანეთს შორის არსებული სხვაობა 47 კაპიკიდან 1805 წლისათვის 25 კაპიკამდე შემცირდა.

1805 წლიდან, როდესაც ალექსანდრე I გადაწყვიტა აქტიური ჩარევა ევროპის საქმეებში, ამასთან დაკავშირებით დაიწყო სამხედრო ძალების მაქსიმალური გადიდება. მთელი სახელმწიფო ბიუჯეტის ნახევარი არმისა და ფლოტზე იხარჯებოდა. რუსეთის ფინანსებისათვის დამატებით სიძნელეებს ქმნიდნენ ამიერკავკასიაში ირანი და თურქეთი.

აუსტერლიცისა და ფრიდლიანდის მარცხმა ალექსანდრე I აიძულა კონტინენტალურ ბლოკადას შეერთებოდა. რუსეთის ფინანსური მდგომარეობა კვლავ უნუგეშო ჩანდა. 1808 წლის 28 ივნისს ადამ ჩარტორიესკი ალექსანდრე I სწერდა, რომ რუსეთის ფინანსები საშინლად დაცემულია და ამასთანავე სახალხო სიმდიდრის წყაროებიც იფიტებაო¹⁹. მართლაც, რუსეთის ვაჭრობა განადგურებული იყო. ასიგნაციებმა დაპყარგეს თავიანთი ღირებულების თითქმის ნახევარი²⁰, და ეს გარდუვალი იყო, რადგან ტილზიტის ზავი „...ეს მაშინდელი რუსეთისათვის ნიშნავდა სრულ სავაჭრო განადგურებას“²¹, იგი რუსეთს აყენებდა უდიდესი სახელმწიფო დეფიციტის წინაშე. ამ დეფიციტის დასაფარავად 1810 წელს გამოშვებულ იქნა 577 მილიონი ასიგნაცია. კიდევ უფრო დაეცა ასიგნაციის მანეთის კურსი²². 1810 წელს ქალაქის მანეთში იძლეოდნენ მხოლოდ 25 კაპიკზე ცოტა მეტს, ე. ი. მისი ღირებულება 1810 წელს შეადგენდა 1788 წლის ღირებულების მხოლოდ ერთ-მეოთხედს. ამასთან დაკავშირებით სავალუტო კურსი ლონდონში დაეცა 11.5 პროცენტამდე²³.

1810 წლისათვის რუსეთის სახელმწიფო სალაროს დავალიანება უდრიდა 677 მილიონ მანეთს, მაშინ, როდესაც რუსეთის წლიური შემოსავალი უდრიდა მხოლოდ 127 მილიონ მანეთს და გასავალი კი 193 მილიონ მანეთს²⁴. ფულის ეს გაუფასურება შემდეგშიც გრძელ-

¹⁹ „Сборник РИО“, т. VI, 1871, стр. 384.

²⁰ „Русская старина“, кн. 2, 1889, стр. 9—10.

²¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, стр. 28.

²² ბ. ბ. გ. დ. ა. ნ. ვ. ი. ნ., დასახელებული ნაშრომი, ტ. III, გვ. 50.

²³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 52—53.

²⁴ „Финансовые документы...“, т. I, стр. 1.

დებოდა. 1817 წელს ასიგნაციისა და ვერცხლის მანეთის შეფარდებას გამოხატავდა 4:1, ე. ი. მანეთის გაუფასურება მოხდა 75 პროცენტით²⁵.

მეფის რუსეთის ეკონომიურმა, პოლიტიკურმა და სოციალურმა ჩამორჩენილობამ დიდად განაპირობა ცარიზმის საგარეო-პოლიტიკური კურსი, მისი რეაქციული როლი დასავლეთში დემოკრატიისა და პროგრესის ძალების მიმართ. სწორედ ეს ძალები ხელაძლენ მომავლდინებელ ძალას მეფის რუსეთის სახით²⁶.

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთი რთული საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარების წინაშე იდგა. ცენტრალურ ევროპაში მის მეტოქედ გამოდიოდა საფრანგეთი. შავი ზღვის სრუტეების რაიონსა და ხმელთაშუა ზღვის ბასეინში რუსეთის ინტერესებს, უპირველეს ყოვლისა, ინგლისი ემუქრებოდა, კავკასიაში დაპყრობილ ადგილებს ირანი და თურქეთი ეცილებოდნენ. რუსეთისათვის გარდუვალი იყო ომები. ომები დიდ ფინანსებს თხოულობდა. XIX საუკუნის პირველი მეოთხედის რუსეთის სახალხო მეურნეობას ხშირი ომების დაფინანსება არ შეეძლო. ამიტომ მეფის რუსეთი მარჯვედ ამოქმედებდა თითქმის ყოვლისშემძლე დიპლომატიას. სხვათა შორის ფინანსური სიძნელეებიც უკარნახებდა რუსეთს ფრთხილი დიპლომატიური საშუალებით ემეცადინა ამიერკავკასიის, კერძოდ, საქართველოს შემოერთებისათვის. მაგრამ ცარიზმის დიპლომატია, ისე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, ყოველთვის და ყველგან ვერ აღწევდა იოლად სასურველ მიზანს. როდესაც იმერეთის რუსეთთან მშვიდობიანი შეერთების ცდამ ცარიზმს ამაოდ ჩაუარა, იგი იძულებული გახდა იარაღით შეერთებინა იმერეთი რუსეთთან.

რუსეთის საგარეო-პოლიტიკური კურსი ევროპისა და აზიის მიმართ, როგორც ი. ბ. სტალინი წერდა, განისაზღვრებოდა „...რუსეთის სამხედრო-ფეოდალურ-ვაჭრული ზედა ფენის „მოთხოვნილებით“ ზღვისკენ გასასვლელზე, საზღვაო

²⁵ К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с , Сочинения, т. 10, стр. 53.

²⁶ ნაშრომის ამ ნაწილის შესახებ იხ. К. А р с е н ь е в, Начертание статистики Российского государства, ч. 1—2, СПб., 1818—1819; Е. З я б л о в с к и й , Российская статистика, ч. 1—2, изд. 2, СПб., 1842; С б о р н и к сведений по истории и статистике внешней торговли России, т. I, СПб., 1902; В. А н д р о с о в , Хозяйственная статистика России, М., 1827; О б з о р действий департамента сельского хозяйства и очерк состояния главных

ნავსადგურებზე, საგარეო ვაჭრობის გაფართოებისა და სტრატეგიული პუნქტების დაუფლებაზე²⁷.

რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ამ მიმართულების ფუძემდებლად ენგელსი პეტრე I სთვლიდა²⁸. პეტრე I დაუცხრომლად ცდილობდა რუსეთის უზრუნველყოფას საზღვაო გზებით. რუსეთის სამეფო კარმა და მეფის დიპლომატებმა კარგად იცოდნენ, რომ რუსეთის მიერ საზღვაო გზების ძიება ევროპის მხრივ რეაგირების გარეშე არ დარჩებოდა. ამიტომ მეფის რუსეთის სასიცოცხლო ინტერესს შეადგენდა ცენტრალურ ევროპაზე გავლენის მოპოვება. რუსეთის ამ ინტერესის დაკმაყოფილებისათვის ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა შვიდწლიან ომში ფრიდრიხ II ბრწყინვალე გამარჯვებით.

შვიდწლიან ომში ინგლისმა გაანადგურა საფრანგეთის ძლიერება ზღვაზე, ხოლო რუსების მიერ პრუსიის ზედიზედ დამარცხებამ აიძულა ფრიდრიხ II რუსეთის მორჩილი ყოფილიყო მთელი ასი წლის განმავლობაში²⁹. საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუციამ რუსეთს ძლიერი მეტოქე გაუჩინა ევროპის კონტინენტზე.

ორმა გარემოებამ — რევოლუციური ხანძრის შიშმა და ცენტრალურ ევროპაში პოლიტიკური გავლენის დაკარგვის საფრთხემ — რუსეთი ანტიფრანგული კოალიციების სულისჩამდგმელი გახადა.

აღნიშნულ ამოცანათა განხორციელებისათვის წარმატებით იქნა გამოყენებული რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში ჯერ კიდევ დიდხანიდან შემუშავებული პრინციპები, რაც შემდეგში მდგომარეობდა: ევროპის კონტინენტზე მეფის დიპლომატია, განსაკუთრებით შვიდწლიანი ომის შემდეგ, მოქმედებდა status quo-ს დაცვის პრინციპით. აქ პრინციპის დაცვის საბაზით რუსეთი მნიშვნელოვან ჯავლენას იძენდა ევროპის კონტინენტზე. დასავლეთ ევროპის კონტინენტზე status quo-ს დაცვით რუსეთი უფლებას იძენდა მის დასარღვევად აღმოსავლეთში. ევროპის დიპლომატები გულმოდგინედ იცავდნენ status quo-ს ახლო აღმოსავლეთის მიმართ, ჯერ ერთი, მაშინ, როდესაც მისი დარღვევიდან ნაკლებსარგებლობას მოელოდნენ, და მეორეც, მაშინ, როდესაც status quo ევროპის კონტინენტზე უზრუნველყოფილად მიაჩნდათ. ზოგჯერ რუსეთსაც არ უნდოდა აღმოსავლეთის საკითხი საჯარო განხილვის საგანი გამხდარიყო და მხარს უჭერდა მის მიმართ status quo-ს პრინციპის დაცვას, სანამ ეს პრინ-

отраслей сельской промышленности в России в течение 10 лет, с 1844 по 1854 год. СПб., 1855.

²⁷ ი. ს. ტალინი, „ფ. ენგელსის სტატიაზე „რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკა“ (იხ. ჟურნ. „პარტიულ ცხოვრება“, № 3, 1941).

²⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, стр. 20.

²⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, стр. 23.

ციპი არ დაირღვეოდა ევროპის მიმართ და ევროპელთა ყურადღება არ ჩამოშორდებოდა აღმოსავლეთის საკითხს. ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის ასეთი ხასიათი ნაკარნახევი იყო რუსეთის ეკონომიკის, ფინანსების მდგომარეობით, რაც თავის დაღს ასვამდა ქვეყნის სამხედრო ძლიერების საქმეს; რუსეთის უზარმაზარ სახელმწიფოს თავდაცვითი უნარის უძლეველობას თან ახლდა შეტევითი ოპერაციის უნარის სერიოზული სისუსტე³⁰.

1800 წლის 30 სექტემბერს (12 ოქტომბერს) შემდეგნაირად განსაზღვრავდა როსტოპჩინი რუსეთის საგარეო პოლიტიკის ახალ კურსს: თურქეთის დანაწილება, საშუალება — საფრანგეთთან კავშირი. ამან თავისი პრაქტიკული განხორციელება პოვა 1801 წლის 4 (16) იანვარს რუსეთ-საფრანგეთს შორის დადებულ ხელშეკრულებაში და ამავე დროს 12 (24) იანვრის რესკრიპტში, რომელიც მიმართული იყო დონის ყაზახთა ატამან ორლოვისადმი ინდოეთში გალაშქრების შესახებ. პავლეს მიზანს შეადგენდა სრუტეების: დარდანელის, ბოსფორისა და კუნძულ მალტის ხელში ჩაგდება და ხმელთაშუა ზღვაზე კონტროლის დაწესება, ამ უბანზე ინგლისის საზღვაო ძლიერების მოშლა, მაგრამ ამ გეგმის განხორციელება პავლეს არ დასცალდა, მას სიცოცხლე მოუსწრაფა შეთქმულებამ.

ალექსანდრე I გამეფება აღინიშნა რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში ახალი შემობრუნებით: ინგლისთან კავშირის აღდგენით, საფრანგეთთან მშვიდობიანობის შენარჩუნებით.

„საიდუმლო კომიტეტის“ 1802 წლის 22 იანვრის სხდომაზე შემუშავებულ იქნა საგარეო პოლიტიკის კურსი, რომელიც საფუძვლად ედო რუსეთის საგარეო პოლიტიკას ტილზიტის ზავის დადებამდე. აღნიშნულ სხდომაზე კოჩუბეი აღნიშნავდა, რომ თუ საფრანგეთი ან ავსტრია განიზრახავს რუსეთის ხარჯზე გაძლიერებას, მაშინ არც რუსეთს მართებს გულზე ხელების დაკრეფა და მასაც უნდა შეეძლოს შეძენა იმისი, რაც მას ჩააყენებდა ხელსაყრელ მდგომარეობაში³¹.

გრაფ სტროგანოვის აზრით, საჭიროა ზღვარი დაედოს საფრანგეთის მისწრაფებებს ბატონობისაკენ, და ვეცადოთ, რათა თურქეთი თავის ახლანდელ მდგომარეობაში დარჩეს, არ იქნეს დაშვებული მისი არც გაძლიერება და არც საბოლოო დაქუცმაცება³². რუსეთმა 1801 წლის 26 სექტემბერს ხელი მოაწერა საზავო შეთანხმებაზე

³⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, стр. 16.

³¹ მ. ბოგდანოვიჩი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 62.

³² იქვე, გვ. 63.

საფრანგეთთან და იმავე წლის 28 სექტემბერს — კი მასთანვე საიდუმლო კონვენციაზე. ეს რუსეთის მხრივ აუცილებელი ნაბიჯი იყო ცენტრალურ ევროპაში გავლენის შესანარჩუნებლად. საიდუმლო კონვენცია კი რუსეთს უფლებას ანიჭებდა საფრანგეთთან ერთად ნიელო მონაწილეობა გერმანიის, იტალიისა და სხვა საკითხის გადაჭრაში.

1801 წლის 28 სექტემბრის საიდუმლო კონვენციამ ვერ გააზარტა ალექსანდრეს იმედები. ნაპოლეონი არ ფიქრობდა მისი მუხლების დაცვაზე, რამაც გამოიწვია რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობის გამწვავება. როგორც კი ალექსანდრე საიდუმლო კონვენციით გათვალისწინებული მუხლების შესრულებას მოაგონებდა ნაპოლეონს, ის მაშინვე მოაგონებდა ალექსანდრეს: თუ არ გსურს აღმოსავლეთის საქმეში ჩვენი ჩარევა, თავი შეიკავეო დასავლეთის საქმეებში ჩარევისაგან.

ინგლისის დიპლომატიამ, გაიგო რა 60 000 გირ. სტერლინგის გაღებით, რუსეთ-საფრანგეთის საიდუმლო კონვენციის შინაარსი. საჩქაროდ დადო საზავო ხელშეკრულება საფრანგეთთან 1802 წლის 15 (27) მარტს ამიენში. საფრანგეთმა კარგად იცოდა, რომ მისთვის შეუძლებელი იყო საზავო პირობების დაცვა და მან წინასწარი ზომები მიიღო, რათა ამიენის ზავის დარღვევის დროისათვის რუსეთი ინგლისის მხარეზე არ აღმოჩენილიყო, ამიტომ 1803 წლის დასაწყისს, ისე როგორც თავის დროზე პავლეს, ალექსანდრესაც წინადადება მისცა. დაეკავებინა მალტა, რომელსაც ინგლისი ჰფლობდა³³. ეს გადაუდებელი ამოცანა იყო ნაპოლეონისათვის, რადგან მან კარგად იცოდა, რომ „რუსეთის გარეშე არავითარი კოალიცია, კიდევ რომ შესაძლებელი იყოს ის, არ იქნებოდა საშიში მისთვის და ამიტომ მისი პოლიტიკის მთავარი მიზანი რუსეთთან დამოკიდებულებაში მდგომარეობდა, რომ სხვადასხვანაირი ხერხითა და გადაბირებით ჩამოეშორებინა, შესაძლებლობისდაგვარად რუსეთი სხვა სახელმწიფოებისაგან, სანამ არ შეძლებდა მოწინააღმდეგეთა თითო-თითოდ დამორჩილებას³⁴.

ნაპოლეონ ბონაპარტემ, მაშინ, როდესაც ამიენის ზავი ირღვეოდა, რუსეთის ელჩებს დაბეჯითებით დაუწყო დაჯერება თურქეთის გაყოფის შესაძლებლობაზე. ჯერ ერთი, ამით მას სურდა თავისუფა-

³³ „Бонапарт хитроумно предлагал этот остров Павлу, но англичане, став хозяевами острова, отказывались передать его Павлу, несмотря на то, что Павел был уже провозглашен гроссмейстером мальтийского ордена“ (см. А. Ч а р т о р и ж с к и й, Мемуары ..., стр. 246).

³⁴ С. С о л о в ь е в, Император Александр I, стр. 25.

ლი ყოფილიყო რუსეთის ყოველგვარი ჩარევისგან დასავლეთის საქმეებში და, მეორეც, აღმოსავლეთში ერთმანეთისათვის დაეჯახებინა რუსეთისა და ინგლისის ინტერესები, მაგრამ რუსეთის სახელმწიფო კანცლერმა ვორონცოვმა 1802 წლის 24 დეკემბერს გააფრთხილა მარკოვი პარიზში, რომ ნაპოლეონის ყოველ მითითებას თურქეთის დაყოფის შესაძლებლობის შესახებ გულცივად მოეციდოს და უპასუხოს, რომ რუსეთი სრულებით არ არის დაინტერესებული თურქეთის გაყოფის სკიზმით.

ვორონცოვი 1803 წლის 20 იანვრის მიმართებით ატყობინებდა მარკოვს იმის შესახებ, რომ თუ აღმოჩნდებოდა სახელმწიფოები, რომლებიც ფიქრობენ მოამზადონ ოტომანთა იმპერიის ნგრევა თავის სასარგებლოდ, მაშინ, რასაკვირველია, იმპერატორი იძულებული იქნება აქტიურად ჩაერიოს საქმეში, რათა დაეხმაროს მეზობელს და მიიღოს გადაწყვეტილება, რომელსაც ის სცნობს საჭიროდ რუსეთის ინტერესთა დასაცავად... იმპერატორს არ შეუძლია გულცივად უყუროს ოტომანთა პორტას ხარჯზე სხვისი სამფლობელოს გადიდებას. რადგან ის საუკეთესო მეზობელია, რომელიც შეიძლება ჰყავდეს რუსეთს, და იმპერატორს არ სურს მისი შეცვლა სხვა მეზობლით. ჯერჯერობით ნაპოლეონმა ვერ შეძლო რუსეთის ყურადღება გადატანა დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ და, ბოლოს, ნაპოლეონის მთელ რიგ ღონისძიებათა მიუხედავად რუსეთის მიდრეკილება ინგლისისაკენ ფაქტი ზღებოდა. საფრანგეთის პეტერბურგელი ელჩი ედუიკლი ტალეირანს ატყობინებდა 1803 წლის 7 (15) აპრილს, რომ რუსეთი თავის ვაჭრობით მეტისმეტად დაკავშირებულია ინგლისთან და ზავის შენარჩუნებისათვის გულმოდგინედ იმეცადინებო³⁵.

ამიენის ზავის დარღვევით გამოწვეული ომი, როგორც მარკოვი იტყობინებოდა 1803 წლის 5 (17) მარტს პარიზიდან, თურქეთის მიმართულებით წარმართავდა პირველ დარტყმას³⁶, რაც რუსეთს გამოიყვანდა ნეიტრალური მდგომარეობიდან. ინგლისსა და საფრანგეთს შორის ზავის შენარჩუნება შეუძლებელი ზღებოდა, იგი მალეც დაირღვა. 1803 წლის მაისში ინგლისმა ომი გამოუცხადა საფრანგეთს. რუსეთმა ვერ შეძლო ნეიტრალიტეტის დაცვა.

რუსეთის დიპლომატიის მეცადინეობა როგორც ინგლისსა და საფრანგეთს შორის, ისე თვით რუსეთსა და საფრანგეთს შორის ზავის შენარჩუნებაზე, უშედეგო აღმოჩნდა.

³⁵ „Сборник РИО“, ч. I, 1890, стр. 67.

³⁶ იქვე, გვ. 69—70.

რუსეთ-საფრანგეთის მეგობრულ ურთიერთობას დარღვეულად სთვლიდა ა. ჩარტორიესკი 1804 წლის 5 (17) სექტემბრის ნოტით.

1805 წლის 20 მარტს (11 აპრილს) რუსეთ-ინგლისს შორის დაიდო ხელშეკრულება ერთობლივი მოქმედების შესახებ, ამ ხელშეკრულებას უფრო გვიან ავსტრია და შვეიცია შეუერთდნენ. ამ ანტიფრანგულ კოალიციას შედეგად 1805 წლის 20 ნოემბერს აუსტერლიცის ტრაგედია მოჰყვა. 1806 წლის 16 ნოემბერს რუსეთ-საფრანგეთს შორის განახლდა საომარი მოქმედება, რუსეთმა კვლავ სერიოზული მარცხი განიცადა ფრიდლანდთან: აუსტერლიცისა და ფრიდლანდის შემდეგ, 1807 წლის 29 ივნისს (10 ივლისს) რუსეთ-საფრანგეთს შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება. ქ. ტილზიტში.

ტილზიტის ზავით რუსეთი უერთდებოდა კონტინენტურ ბლოკადას. „...ეს მაშინდელი რუსეთისათვის ნიშნავდა სრულ საეაჭრო განადგურებას“³⁷. მიუხედავად ამისა ტილზიტის ზავმა გააუმჯობესა რუსეთის სამხედრო-პოლიტიკური მდგომარეობა კავკასიაში. მან გამოიწვია ირანისა და თურქეთის მტრული ძალების პარალიზება. საფრანგეთი აღნიშნულ ძალებს აშკარად ვერ უწევდა რუსეთის წინააღმდეგ შეპირებულ დახმარებას.

„ომების ეპოქები გვასწავლიან, — ამბობდა ლენინი, — რომ ზავი ხშირად ასრულებდა ისტორიაში შესვენებისა და ძალთა მოკრების როლს ახალი ბრძოლებისათვის“³⁸, ტილზიტის ზავმაც ორივე მხარისათვის ასეთი როლი შეასრულა.

ადამ ჩარტორიესკი ნაპოლეონის შესახებ თავის მემუარებში წერდა „...ბონაპარტე ჩადგაო ჩვეულებრივ მონარქთა რიგებში“³⁹. ეს იყო ჰერკულესი, რომელიც უკვე არ ფიქრობდა ჰუმანურობაზე, არამედ მიისწრაფოდა გამოეყენებინა თავისი ძალა მსოფლიოს დასაპყრობად⁴⁰ ანტიომ, — განავრძობდა ადამ ჩარტორიესკი, — რომ ბრძოლა მასთან (ნაპოლეონთან — ი. კ.) ახლა უკვე არ შეიძლება დაყვანილ იქნას მსოფლიოს გამათავისუფლებელი ძალისადმი წინააღმდეგობამდეო, არამედ მასთან ბრძოლა ნიშნავსო ბრძოლას იმ ძალის წინააღმდეგ, რომელსაც სურს ყველაფერი დაუმორჩილოს თავის კაპრიზს⁴¹.

1808 წლის 26 ივლისის წერილით ადამ ჩარტორიესკი აფრთხილებდა ალექსანდრეს ტილზიტის ზავიდან გამომდინარე შედეგების

³⁷ К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с , Сочинения, т. 22, стр. 29.

³⁸ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი , თხზულებანი ტ. 27, გვ. 178.

³⁹ ა. ჩ ა რ ტ ო რ ი ე ს კ ი , დასახელებული მემუარები, გვ. 344.

⁴⁰ ი ქ ე ე , გვ. 340.

⁴¹ ი ქ ე ე , გვ. 346.

დამლუპველი ხასიათის შესახებ. მისი აზრით, რუსეთი, ემორჩილება რა ყველაფერში ნაპოლეონის ნებას, ამით ემსახურება საფრანგეთის დაპყრობითი პოლიტიკის ინტერესებს, რუსეთი აღიდებს მის ძალებს და ძალიან დიდი პროპორციით ამცირებს საკუთარ ძალებს. რუსეთი კარგავს შესაძლებლობას გაუწიოს წინააღმდეგობა ნაპოლეონს, როცა ის რუსეთის წინააღმდეგ წამოვა, და წამოვა მაშინ, როცა დარწმუნდება უექველ წარმატებაში. ამის შემდეგ ჩარტორიესკი ურჩევდა ალექსანდრეს საფრანგეთთან კავშირის გაწყვეტას და ინგლისთან ურთიერთობის აღდგენას. „ნაპოლეონს აქვს მხოლოდ ერთი მიზანი... ეს მიზანი მდგომარეობს იმაში, რომ დაამდაბლოს, დაიმონოს და მოსპოს ყველა არსებული მთავრობა, რათა მისი ხელისუფლება და მისი დინასტია გახდეს ურყევი“⁴², დასძენდა იგი. ადამ ჩარტორიესკი არც შემცდარა.

რუსეთს XVIII საუკუნეში საქმე ჰქონდა დაუძლურების გზაზე შემდგარ თურქეთთან. როგორც ენგელსი წერდა, თურქეთის შეტევითი ძალა ჯერ კიდევ ასი წლის წინ იქნა განადგურებული, ხოლო მისი თავდაცვითი უნარი, თუმცა მნიშვნელოვანი იყო, მაგრამ ისიც ქვეითდებოდა⁴³. ხედავდნენ რა თურქეთის ასეთ მდგომარეობას, ევროპის სახელმწიფოები დღე-დღეზე მოელოდნენ ოტომანთა იმპერიის დაშლას, ადგენდნენ მისი განაწილების გეგმას, მაგრამ ყოველ გეგმას თან ახლდა აქილევსის ქუსლი — ვინ უნდა დაპატრონებოდა დუნაის შესართავს, სრუტეებსა და კონსტანტინოპოლს? აქ ერთმანეთს ეჯახებოდა ინგლისის, საფრანგეთის, რუსეთისა და ავსტრიის ინტერესები. ინტერესთა ასეთი წინააღმდეგობით მოხერხებულად სარგებლობდა თურქეთი და დასახელებულ ადგილებს, მცირედის გამოკლებით, დიდხანს ინარჩუნებდა.

1798 წელს რუსეთ-თურქეთს შორის საფრანგეთის წინააღმდეგ დადებული ხელშეკრულება წარმოადგენდა იასის ტრაქტატის გაგრძელებას. ამჟამად თურქეთი რუსეთის სახით ხედავდა მფარველს ნაპოლეონის წინააღმდეგ, რომელმაც მოახდინა ეგვიპტის ოკუპაცია. ამიტომ იყო, რომ თურქეთი თავგამოდებით მეცადინეობდა 1798 წლის ხელშეკრულებების მოქმედების ვადის გასაგრძელებლად. ამ მიზნით 1804 წელს დაწყებული მოლაპარაკება დამთავრდა 1805 წლის 11 დეკემბერს სათანადო ტრაქტატზე ხელის მოწერით. ამ ტრაქტატმა რუსეთს მიანიჭა სრუტეებით თავისუფალი მიმოსვლისა და თურქეთის მფლობელობაში მყოფ ქრისტიანთა მფარველობის უფლებები.

⁴² „Сборник РИО“, т. VI, 1871, стр. 372—379.

⁴³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, стр. 17.

ეს გარემოება ნაპოლეონს, სამართლიანად, მიაჩნდა მისდამი მტრული დამოკიდებულების გამოხატულებად. ნაპოლეონი მრავალ ღონისძიებას მიმართავდა რუსეთ-თურქეთს შორის მეგობრული ურთიერთობის ჩასაშლელად. მას შემდეგ, რაც სულთანმა არ სცნო ნაპოლეონის იმპერატორობა, მან ნაპოლეონისაგან მიიღო წერილი, სადაც ვკითხულობთ: „მე თქვენს სასახლეში არ მყავს არც ერთი მომხრე და ამიტომ გადავწყვეტიე პირდაპირ თქვენ მოგწეროთ. გარწმუნებთ თქვენ ენდოთ საფრანგეთს — თქვენს ბუნებრივ მოკავშირეს, ურომლისოდაც თქვენ საფრთხეში აღმოჩნდებით, რაზედაც მე გაგაფრთხილეთ თქვენ. მე ვიცი, თუ სანამდე მიდის რუსეთის დამლუბველი გეგმები თქვენს წინააღმდეგ“. საფრანგეთთან კავშირის გაწყვეტის შემთხვევაში ნაპოლეონი იმუქრებოდა, და ბოლოს, ურჩევდა სულთანს ევლო მისი წინაპრების სულთან სელიმისა და მუსტაფას გზით⁴⁴. ამ წერილის ასლი სულთანმა ალექსანდრეს გაუგზავნა. ალექსანდრე ატყობინებდა სულთანს ზედმეტად ეცნობ ნაპოლეონის ცილისწამებათა გაქარწყლებასო. სრულებით ეჭვი არ მეპარება იმაში, რომ თქვენ დარწმუნებული ხართ ჩვენს ერთგულებაში და იმაშიც, რომ რუსეთის არსებითი ინტერესები მოითხოვს ოტომანთა იმპერიის კეთილდღეობისა და მთლიანობის დაცვას⁴⁵. და ბოლოს, არწმუნებდა, რომ ის (ალექსანდრე) მზად არის მშვიდობიანობის დასაცავად⁴⁶. რუსეთის იმპერატორის სიტყვების ჰეშმარიტებაში სულთანს თანაბარი გულმოდგინებით აჯერებდა იტალინსკი და ინგლისელი ელჩი ერბუტნოტი, მაგრამ ევროპის კონტინენტზე ნაპოლეონის ტრაუმფალურმა გამარჯვებებმა სულთანის პოზიციაც შეარყია. აუსტერლიცის შემდეგ კი სულთანმა სცნო ნაპოლეონის იმპერატორობა და პატივით მიიღო მისი ელჩი სებასტიანი. სებასტიანის მისიას შეადგენდა რუსეთ-თურქეთს შორის ომის გამოწვევა. რუსეთი და ინგლისი ყოველმხრივ ცდილობდა სებასტიანის მისიის ჩაფუშვას. ამის გამო წერდა სამხედრო ისტორიკოსი ნ. დუბროვინი, „კონსტანტინოპოლი მაშინ წარმოადგენდა დიპლომატიურ ყიდვა-გაყიდვის ბაზარს, სადაც სამი სახელმწიფოს წარმომადგენლები იბრძოდნენ ურთიერთ შორის“⁴⁷.

⁴⁴ Н. Д у б р о в и н, Три года из истории войны и владычества русских на Кавказе, СПб., 1870, стр. 11.

⁴⁵ იქვე, გვ. 12.

⁴⁶ А к т ы Кавказской Археографической Комиссии, т. II, стр. 876 (შეკლევში „Акты...“)

⁴⁷ ნ. დუბროვინი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 13—14.

გენერალ სებასტიანმა მიაღწია რუსეთ-თურქეთს შორის მდგომარეობის გამწვავებას, რასაც მოჰყვა სულთან სელიმის მიერ რუსეთისათვის ომის გამოცხადება 1806 წლის 18 დეკემბერს. რუსეთი ჯერ კიდევ თავს იკავებდა კავკასიის ფრონტზე საომარი მოქმედებისაგან⁴⁸. რუსეთის დიპლომატიას აფიქრებდა ირანისა და თურქეთის ძალების გაერთიანების შესაძლებლობა და ყოველმხრივ ცდილობდა ასეთი შესაძლებლობის აღკვეთას და საფაშოებისა და სახანოების გადმოხრებას⁴⁹. რუსეთის მიერ ირანთან დაწყებული საზავო მოლაპარაკება საფრანგეთის ემისრის ჟობერის მეცადინეობით ჩაიშალა. თურქეთმა ირანთან მიაღწია შეთანხმებას რუსეთის წინააღმდეგ. ირანი და თურქეთი მოუწოდებდნენ იმერეთს, სამეგრელოს, ქარ-ბელქანს, ყაბარდოს, დერბენდის ყოფილ ხანს, ავარიის ხანს და სხვებს რუსების წინააღმდეგ სალაშქროდ⁵⁰. იმერეთის მეფეჰ სოლომონ II მდგომარეობა ხელსაყრელად სცნო საქართველოდან რუსთა ჯარების განსადევნად და დამოუკიდებელი, გაერთიანებული საქართველოს აღდგენისათვის. დაიწყო მზადება აშკარა მოქმედებისათვის.

საქართველოში რუსეთის დამკვიდრების წინააღმდეგ თავგამოდებით იბრძოდა ირანი. მაგრამ რუსეთის ორთავიანი არწივის ფრთებით საქართველოში არა მარტო თურქეთის მხვარე დაბნეულა, არამედ ირანელთა მზეც ჩაესვენა⁵¹.

ირანი დიდხანს ვერ შეუურიგდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების ფაქტს. არაერთგზის ეძია შემთხვევა საქართველოდან რუსთა ჯარების გაძევებისა და საქართველოს ოკუპაციისათვის. ამ მიზნით მას ხან საფრანგეთთან ჰქონდა კავშირი და ხან კიდევ ინგლისთან, რომლებიც რუსეთის წარმატებებს აღმოსავლეთში შურისა და შიშის თვალთ შეჰყურებდნენ. ინგლის-საფრანგეთის პოლიტიკა ახლო აღმოსავლეთში მიისწრაფვოდა რუსეთის წინააღმდეგ ირან-თურქეთის ამხედრებისაკენ. ამიტომ იმ სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში, რომელიც ახალი ძალით გაიშალა 1789 წლის რევოლუციის შემდეგ ინგლისსა და საფრანგეთს შორის, ირანის საკითხს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა; აღმოსავლეთში ბაზრებისათვის ინგლის-საფრანგეთის

⁴⁸ А к т ы ..., т. III, стр. 527.

⁴⁹ А к т ы ..., т. III, стр. 527, 532, 533.

⁵⁰ А к т ы ..., т. III, стр. 528.

⁵¹ „Сияние луны отоманов затмилось распространением крыл двуглавого орла России“ (см. жур. „Сын Отечества“ № 27, ч. 166, 1834, стр. 31).

მეტოქეობამ ბრძოლის არენად ირანი გახადა და ამიერკავკასია, როგორც აზიისა და ევროპის შემაერთებელი ხიდი, უაღრესად აქტიური საერთაშორისო პოლიტიკის ობიექტად აქცია, 1783—1789 წლებამდე ეს ასე საგრძნობი არ იყო.

ინგლისმა კარგად იცოდა, რუსეთ-საფრანგეთის შეთანხმებისა და ირანის მიერ წინააღმდეგობის გაუწევლობის შემთხვევაში, მოკავშირეთა ჯარები ინდოეთს კარიბჭეს რომ მიაღებოდნენ.

მეფის რუსეთმა რაკი ერთხელ მოიკიდა ფეხი საქართველოში, მას არ შეეძლო დაკმაყოფილებულიყო საკუთრივ აღმოსავლეთ საქართველოთი. ციციანოვს დაევალა კასპიისა და შავი ზღვების დაკავშირება სავაჭრო გზით. ამ ამოცანის განხორციელება, პირველ რიგში, მოითხოვდა დამოუკიდებელი სახანოების, იმერეთის სამეფოს და სამეგრელოს სამთავროს ლიკვიდაციას. ამ მიმართულებით გადადგმულ მნიშვნელოვან ნაბიჯს წარმოადგენდა ციციანოვის მიერ 1804 წელს განჯის სახანოს შეერთება რუსთა სამფლობელოებისათვის კავკასიაში.

ციციანოვის მიერ განჯის აღება 1804—1812 წლების რუსეთ-ირანის ომის საბაზი გახდა. ომი ირანისათვის მარცხით მიმდინარეობდა. 1805—1806 წლებში რუსეთის ჯარებმა აიღეს შექის, შირვანის, ყარაზალის სახანოები, დერბენტი, ბაქო და მულანი. ირანმა ინგლისს შეახსენა და მოსთხოვა შეპირებული დახმარება რუსეთის წინააღმდეგ, მაგრამ ინგლისმა თავი შეიკავა.

ინდოეთის დაკარგვის საფრთხე ინგლისურ დიპლომატიას უკვე განვლილად ესახებოდა პავლე პირველის გარდაცვალების შემდეგ, ხოლო ალექსანდრე პირველი და მისი ახალგაზრდა მეგობრები ინგლისს „ბუნებრივ მეგობრად“ სთვლიდნენ, რაც სათანადო დიპლომატიური აქტებითაც იქნა გაფორმებული.

ინგლისის თავშეკავებამ აიძულა ირანი მიემართა საფრანგეთისათვის⁸², რომელიც ინგლის-რუსეთის კოალიციის წინააღმდეგ იბრძოდა. ირანში ინგლისის გავლენის დაცემით ისარგებლა ნაპოლეონმა და 1806 წელს იქ გაგზავნა ჟობერი, რომელმაც საფრანგეთის მთავრობის სახელით წინადადება მისცა ირანის შაჰს შეეკრა სამხედრო კავშირი საფრანგეთთან ინგლისისა და რუსეთის წინააღმდეგ. ამ საგანზე ირანში დაწყებული მოლაპარაკება დამთავრდა 1807 წლის მაისში ფინკენშტეინის ხელშეკრულებით. ამ ხელშეკრულების თანახმად ირანს კავშირი უნდა გაეწყვიტა ინგლისთან. საფრანგეთის ჯარი

⁸² „...წელსა ამასვე 1805 ბაბახან ყენმა წარგზავნა ელჩად იმპერატორს ბონაპარტესთან პარიზს ასკარხან ყაჯარი ძღენითა დიდითა და მიულოცა ხელმწიფობა ფრანციისა“ (დ. ბ ა ტ ნ ი შ ე ი ლ ი , „მასალები“..., გვ. 77).

გაეტარებინა ირანის ტერიტორიით ინდოეთისაკენ და სხვ. თავის მხრივ საფრანგეთი სცნობდა ირანის პრეტენზიებს საქართველოზე და პირდებოდა, რომ რუსეთს აიძულებდა დაეთმო მისთვის საქართველო.

ფინკენშტეინის ხელშეკრულების თანახმად 1807 წელს ნაპოლეონმა ირანის შაჰს „...წარუგზავნა ელჩად ლიანარაღ ლაჟარ და თან წარატანნა ნიჟნი შემსგავსებულნი, და აგრეთვე სამეოცი ოსტატი არტილერიისა და რეგულისა, რათა ასწაონ სპარსთა საქმენი სამხედრონი ჩვეულებისამებრ ევროპელთა მხედრობისა, რომელსაც ზედა ფრიად მაღლობელ იქნა ყვენი ბაბახან, და მიერ დღით იწყო განწყობა მხედრობისა თვისისა და არტილერიის მსგავსად კანონისამებრ ევროპიისა“⁵³.

რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყებისას რუსეთი ცდილობდა ირანთან ზავის მიღწევას⁵⁴, მაგრამ საფრანგეთის მეცადინეობით იფუშებოდა ყოველივე ცდა ამ მიმართულებით. საფრანგეთთან დაზავების შემდეგ, რუსეთ-ირანის დაზავებას ხელს უშლიდა ინგლისი. რუსეთი დიდი მონდომებით ცდილობდა ირანისა და თურქეთის განცალკევებას, მაგრამ ჯერ საფრანგეთისა და შემდეგ კი ინგლისის ჩარევით ეს ვერ მოხერხდა⁵⁵.

ირანის ჯარი ზედიზედ განიცდიდა მარცხს, მას ვერ უშველა ვერც ინგლისის ოქრო-ვერცხლმა და იარაღმა და ვერც 1810 წელს რუსეთის წინააღმდეგ მიღწეულმა კავშირმა თურქეთთან. 1912 წლის ოქტომბერში ასლანდუზის ტრაგედიამ ირანის არმიას დაუკარგა შემდგომი წინააღმდეგობის უნარი. ერთი წლის შემდეგ, 1813 წლის 24 ოქტომბერს, დადებულ გიულისტანის ხელშეკრულებით ირანმა ხელი აიღო საქართველოს მიმართ პრეტენზიებზე და სცნო საქართველოს რუსეთთან შეერთების ფაქტი⁵⁶.

რუსეთ-თურქეთის 1806—1812 წლის ომი დამთავრდა, როგორც აღვნიშნეთ, გიულისტანის ხელშეკრულებით, რომელმაც განამტკიცა რუსეთის მფლობელობა ამიერკავკასიაში და უზრუნველყო რუსეთის ფლოტის ბატონობა კასპიის ზღვაზე. ირანი ვერ ურიგდებოდა ამ მდგომარეობას, და ისარგებლა რა რუსეთში შინაური გართულებებით (დეკაბრისტების აჯანყება) დაიწყო რუსეთის წინააღმდეგ საომარი მოქმედება 1826 წლის ივლისში, მაგრამ ერმოლოვის, ხოლო შემდეგ პასკევიჩის ჯარებმა სასტიკი მარცხი აგემეს ირანელებს და

⁵³ დ. ბ ა ტ ნ ი შ ვ ი ლ ი , „მასალები...“, გვ. 77.

⁵⁴ А к т ы ..., т. III, стр. 531.

⁵⁵ А к т ы ..., т. III, стр. 527.

⁵⁶ „Новая История колоннальных и зависимых стран“, т. I, 1940.

აიძულეს ხელი მოეწერათ თურქმენჩაის ხელშეკრულებაზე 1828 წლის თებერვალში. ამ ხელშეკრულებით ირანელთა ბატონობისაგან განთავისუფლდნენ ერევნისა და ნახჭევანის სახანოები. კაპარი ზღვაზე ბატონობა რუსეთის ფლოტს დარჩა, ირანს დაეკისრა კონტრიბუციის გადახდა. ომის ასეთმა დაბოლოებამ შელახა ინგლისის ავტორიტეტი, შეამცირა მისი გავლენა წინა აზიაში, რამაც ხელ-ფეხი გაუხსნა რუსეთს თურქეთის წინააღმდეგ მოქმედებისათვის. მართლაც, ნიკოლოზ I არ დააყოვნა, 1828 წლის აპრილში ომი გამოუცხადა თურქეთს. განსაკუთრებით წარმატებით განვითარდა სამხრეთ-დასავლეთის მიმართ მოქმედება თურქეთის წინააღმდეგ კავკასიის ფრონტზე. რუსის ჯარმა სამი თვის განმავლობაში თურქებისაგან გაანთავისუფლა და დაიკავა სამი საფაშო: ყარსის, ახალციხისა და ბაიაზეთის, შავი ზღვის სანაპიროზე გაანთავისუფლეს ანაპა და ფოთი, დაიკავეს ადრიანოპოლი, არზრუმი და ემზადდებოდნენ შეტევისათვის ტრაპიზონისა და ბათუმისაკენ. რუსებმა ასეთივე წარმატება მოიპოვეს ომის ევროპულ ფრონტზედაც. აშკარა საფრთხე შეუქმნეს კონსტანტინეპოლს, რის გამოც ევროპის დამფრთხალმა დიპლომატებმა აიძულეს თურქეთი ხელი მოეწერა საზავო ხელშეკრულებაზე 1829 წლის სექტემბერს ადრიანოპოლში.

ადრიანოპოლის ხელშეკრულებით რუსეთის სამფლობელოებს შეემატა დუნაის შესართავი მიმდებარე კუნძულებითურთ, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპირო ყუბანიდან შეკვეთილამდე, აგრეთვე ახალციხის საფაშო ახალციხისა და ახალქალაქის ციხეებითურთ. ბოსფორი და დარდანელის გამოცხადდა ღია სრუტეებად და ა. შ. ამ ხელშეკრულებამ განამტკიცა რუსეთის პოზიციები ბალკანეთში და საზღვარი დაუდო თურქეთის ექსპანსიას კავკასიაში⁵⁷.

ბალკანეთსა და კავკასიაში რუსეთის ამ წარმატებებმა მეტისმეტად გაამწვავა რუსეთ-ინგლისის ურთიერთობა.

ინგლისმა გააჩაღა ანტირუსული კამპანია დიპლომატ დავით ურკარტის მეთაურობით. ინგლისის დიპლომატია ცდილობდა ჩრდილოეთ კავკასიელი ტომების ანტიკოლონიური მოძრაობა გამოეყენებინა საკუთარი ინტერესებისათვის, იგი აჯანყებულ მთიელებს იარაღით ამარაგებდა⁵⁸. რუსეთ-ინგლისის ინტერესები ერთმანეთს ეჯახებოდა აგრეთვე წინა აზიასა და შორეულ აღმოსავლეთში.

საგარეო-პოლიტიკური დაძაბულობა ევროპის კონტინენტზე მეორე რიგში აღმოჩნდა მაშინვე, როგორც კი 1848 წელს ევროპას

⁵⁷ „История СССР“, т. II, 1954, стр. 159—163.

⁵⁸ ეს გარემოება უნდა ყოფილიყო რუსების მიერ 1836 წელს ინგლისელთა გემი „ვიქსენის“ კონფისკაციის ერთ-ერთი მიზეზი (ი. კ.).

გადაუქროლა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციების ქარიშხალმა. ევროპის რეაქციას ერთადერთ მხსნელად მოეცლინა „საერთაშორისო ჟანდარმი“ — მეფის რუსეთი. 1849 წელს მან სისხლში ჩაახრჩო უნგრეთის რევოლუცია, რის შედეგადაც საბოლოოდ გაიმარჯვა რეაქციამ ევროპის მთელ კონტინენტზე.

მარქსი და ენგელსი, უშუალოდ მონაწილეობდნენ რა 1848 წლის რევოლუციაში, მხურვალედ მიესალმებოდნენ უნგრელი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, ხაზს უსვამდნენ მის რევოლუციურ, საერთო-ევროპულ მნიშვნელობას. მარქსი და ენგელსი წინასწარ ხედავდნენ, რომ ნიკოლოზ I გამარჯვება უნგრეთში იქნებოდა თავისუფლების დასამარება, არა მარტო გერმანიაში, არამედ მთელს ევროპაში. „უნგრელების გამარჯვება მომასწავებელი იქნებოდა ევროპული რევოლუციის ახალი აფეთქებისა“, წერდა ენგელსი. ნიკოლოზ I სწორედ ამიტომ უბრძანა თავის არმიებს უნგრეთში შეჭრა... რითაც უზრუნველყო ევროპული რევოლუციის დამარცხება⁵⁹. იგონებდა რა რუსეთის. ამ საპარცევინო როლს, ვ. ი. ლენინი წერდა: „ნახევარი საუკუნის წინათ რუსეთს მტკიცედ დაუმკვიდრდა საერთაშორისო ჟანდარმის სახელი. ჩვენმა თვითმპყრობელობამ გასული საუკუნის მანძილზე ცოტა რამ როდი გააკეთა ყოველგვარი რეაქციის მხარის დასაჰერად ევროპაში და რევოლუციური მოძრაობის პირდაპირი სამხედრო დათრგუნვისათვისაც კი მეზობელ ქვეყნებში“⁶⁰.

რუსეთის ამ წარმატებებმა კვლავ გაამწვავა „აღმოსავლეთის საკითხი“. ამჟამად საბაბი გახდა უნგრელ რევოლუციონერთა თურქეთიდან დაბრუნება. თურქეთმა აძის თაობაზე უარით უპასუხა რუსეთისა და ავსტრიის მოთხოვნას. რუსეთმა და ავსტრიამ გაწყვიტეს დიპლომატიური ურთიერთობა თურქეთთან. ეს კი ბალკანეთზე რუსეთისა და ავსტრიის ახალი წარმატებების სათავე უნდა გამხდარიყო, რაც, რასაკვირველია, არ შედიოდა ინგლისის ანგარიშებში⁶¹. ინგლისმა თავისი ესკადრა დასძრა არქიპელაგის წყლებისაკენ, ღრმად შეაღწერა დარდანელის სრუტეში. ნიკოლოზ I უკან დაიხია, მაგრამ

⁵⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, стр. 38.

⁶⁰ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 15, გვ. 565.

⁶¹ Ф. Мартенс, Собрание трактатов и конвенции, заключенных Россией с иностранными державами, т. XI—XII, СПб., 1895—1898; П. Юзефович, Договоры России с Востоком, политические и торговые, СПб., 1896; „Всепоподданнейший отчет министра иностранных дел графа Нессельроде за 25 лет царствования императора Николая I (см. „Сборник РИО“, т. 98, СПб., 1896) и др.

არა დიდი ხნით. „აღმოსავლეთის საკითხის“ გამწვავებამ კულმინაციურ პუნქტს მიაღწია XIX საუკუნის 50-იანი წლებისათვის. თითქოს ყირიმის კამპანიას უნდა გადაეწყვიტა ეს წინააღმდეგობა.

საერთო-ევროპული რეაქციის გამარჯვებამ გააძლიერა რუსეთის საერთაშორისო გავლენა. რუსეთის მმართველი წრეებიც შეეცადნენ დაუყოვნებლივ გამოეყენებინათ ეს გარემოება და გადაეწყვიტათ „აღმოსავლეთის საკითხი“. ნიკოლოზ I მთავრობა ანგარიშში მოტყუვდა. ინგლისის, საფრანგეთისა და ავსტრიის მმართველ წრეებს როდი სურდათ რუსეთის ამარა მიეტოვებინათ თურქეთი. ამასთან ერთად, რუსეთის წინააღმდეგ იდგა ისეთი მოწინააღმდეგე როგორიც იყო ევროპული დემოკრატია, რომლისათვისაც მეფის რუსეთის ყოველი საგარეო-პოლიტიკური წარმატება გამანადგურებელი იყო. ამიტომ ევროპული დემოკრატიისათვის ერთ-ერთი გადაუდებელი ამოცანა იყო წინააღმდეგობის გაწევა ცარიზმის აღმოსავლური პოლიტიკისადმი, მაგრამ არა იმიტომ, რომ გადაერჩინა ზეზეურად ხრწნადი თურქეთი განადგურებისაგან, ან კიდევ, ხელი შეეწყო ევროპის ბურჟუაზიული ქვეყნების მტაცებლური პოლიტიკისათვის აღმოსავლეთში, არამედ იმისათვის, რომ ბოლო მოეღო „ევროპის ჟანდარმის“ ძლიერებისათვის, რაც ხელ-ფეხს გაუხსნიდა საერთო-ევროპული რევოლუციის ძალებს, რასაც შეიძლებოდა მოჰყოლოდა საერთო-ევროპული რევოლუციური აფეთქება, რომელიც ერთადერთი საუკეთესო საშუალება იქნებოდა „აღმოსავლეთის საკითხის“ გადასაწყვეტად.

ყირიმის ომში (1853—1856 წწ.) სამარცხვინოდ დამარცხდა მეფის რუსეთი. ამ ომის შედეგად არ შერყეულა ევროპის არც პოლიტიკური, არც სოციალური წყობა. მთელმა ამ უშველებელმა ხარკებმა და დაღვრილი სისხლის ნაკადებმა არაფერი მისცა ხალხს⁶², რადგან ომი არ გადაიზარდა დემოკრატიული პრინციპისათვის საერთო-ევროპულ ომში, არ გადაიზარდა რევოლუციაში, რომელსაც უნდა გაენთავისუფლებინა ერები და ხალხები კოლონიური ჩაგვრისაგან. ომმა მხოლოდ რუსეთში დააჩქარა მობრუნება ახალ სოციალურ-პოლიტიკური წყობილებისაკენ. ომმა, როგორც ენგელსი წერდა, რუსეთს აგვმა სასტიკი დამარცხება, მან სახელი გაუტეხა რუსეთს არა მარტო მსოფლიოში, არამედ ჯვით რუსეთშიაც, რომელსაც მოჰყვა „უნახავი გამოფხიზლება“⁶³. რუსეთში ყველა მიხვდა, რომ ომში დამარცხების მიზეზი იმალებოდა ფეოდალურ-ბატონყმურ სისტემა-

⁶² К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. X, стр. 596.

⁶³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, стр. 40.

ში. „ყირიმის ომმა — აღნიშნავს ლენინი — ცხადყო ბატონყმური რუსეთის სიღამპლე და უძლურება“⁶⁴.

ასე ჩამოყალიბდა XIX საუკუნის პირველ ნახევარში საერთაშორისო ვითარება, რომელმაც ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ ევროპას დააჯახა ფეოდალურ-ბატონყმური რუსეთი. ამ ისტორიულ კიდილში როდი ეჭირა უკანასკნელი ადგილი საქართველოსა და კავკასიის პრობლემას. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, გიულისტანის, თურქმენჩაისა და ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულებათა შემდეგ კიდევ უფრო გააქტიურდა საქართველოსა და კავკასიის საკითხი საერთაშორისო ურთიერთობაში.

აი, ასეთ ვითარებაში უხდებოდათ კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს წერა რუსეთის, თურქეთის, ევროპის, საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, მათი ურთიერთობის შესახებ. ზემოთ აღნიშნული ისტორიული ვითარების ფონზე უნდა შეფასდეს მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებელთა შეხედულებანი საქართველოს ადგილზე საერთაშორისო ურთიერთობაში, მის ისტორიულ ბედზე და განვითარების პერსპექტივებზე.

* * *

საერთაშორისო ურთიერთობაში საქართველოს ადგილის შესახებ ზოგადად უკვე ითქვა, მიუხედავად ამისა; საჭიროდ მიგვაჩნია XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისის საერთაშორისო ურთიერთობაში საქართველოს ადგილის შესახებ უფრო დაწვრილებით ვილაპარაკოთ, რადგან სწორედ მაშინ გადაწყდა „ბედი ქართლისა“, რომელიც გახდა ამოსავალი საქართველოს შემდგომი საერთაშორისო მდგომარეობის გაგებისა და მისი მეცნიერული გაშუქებისათვის.

საქართველო მას შემდეგ, რაც ბიზანტიის იმპერია დაეცა, კულტურულად და ეკონომიურად ჩამორჩენილ აზიელ მეზობელთა გარემოცვაში აღმოჩნდა. ეს გარემოება, რომელსაც ზედ ერთვოდა ირანისა და თურქეთის ჯარების გამუდმებული თარეში, პოლიტიკურად აკნინებდა საქართველოს, ძირს უთხრიდა ქვეყნის ეკონომიკას, აფერხებდა კულტურულ-შემოქმედებით მუშაობას და საფრთხეს უქმნიდა ხალხის ფიზიკურ არსებობასაც კი.

ამ დროს შორეულ ჩრდილოეთში, როგორც ცნობილია, ყალიბდებოდა კლასობრივი საფუძვლით — ფეოდალური, მმართველობის სისტემის მიხედვით — ცენტრალიზებული, უზენაესი ხელისუფლების

⁶⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 17, გვ. 127.

ხასიათით—თვითმპყრობელური, ეთნოგრაფიული შემადგენლობით—
არუსული და რელიგიური კუთვნილებით — ქრისტიანულ-მართლმადი-
დებლური სახელმწიფო. პროგრესულად განწყობილი ქართველი
პოლიტიკური მოღვაწეები თანდათანობით მძლავრი და ქრისტიანუ-
ლი რუსეთის ორიენტაციის გზას ადგებოდნენ. რუსეთსა და საქარ-
თველოს შორის პოლიტიკური კავშირი მტკიცდებოდა, ორივე ქვეყ-
ნის პოლიტიკური ინტერესების საფუძველზე.

ქართველებს პოლიტიკური ურთიერთობის დამყარება ევროპის
ქვეყნებთანაც უცდიათ, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც რუსეთ-
საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის ცაზე უიმედობის შავი
ღრუბლები ჩამოწოლილა, მაგრამ რამდენადაც საქართველო არ შე-
დიოდა XVIII საუკუნის 80-იან წლებამდე ევროპულ სახელმწიფოთა
პრაქტიკული ინტერესების სფეროში, ამდენადაც საქართველოსა-
თვის დახმარების აღმოჩენა უმიზნოდ მიუჩნევიათ რეალური პოლი-
ტიკის მომხრე ევროპის მეფე-მთავრებსა და კარდინალებს, მხოლოდ
და მხოლოდ ქრისტიანთა დაცვის იდეას რომის პაპისათვისაც კი არ
გაუღვიძებია დახმარების სურვილი. ამიტომ ქართველ პოლიტიკურ
მოღვაწეებს ირანისა და თურქეთის წინააღმდეგ ერთგვარ რეალურ
მოკავშირედ რუსეთი ესახებოდათ. რუსეთის სამეფო ხელისუფლება
აზიაში გაბატონებისათვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საშუალებად
ამიერკავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში რუსეთის პოლიტიკური
გავლენის განმტკიცებას თვლიდა. ამიტომ ბუნებრივი იყო მეფის
რუსეთის დიპლომატიების შეშფოთება, როცა მათ აცნობეს ერეკ-
ლე II ცდის შესახებ ევროპულ სახელმწიფოებთან კავშირის დამ-
ყარებაზე. 1782 წლის დეკემბერში რუსეთ-საქართველოს შორის
ტრაქტატის მოსალოდნელ დადებასთან დაკავშირებით „უზენაეს
მითითებაში“ ნათქვამი იყო: ბოლო მოეღოს ქართველების ნაცნო-
ბობას რომის იმპერატორთან, და ეცნობოს ქართველთ, რომ თანახ-
მად პირობისა, ევროპელთ არა აქვთ უფლება ჩაერიონ იმ საქმეში,
რომლებიც ჩვენს აზიელ მეზობლებს ეხება, და ამიტომ რომის იმპე-
რატორსაც წერილებს ნუ გაუგზავნიან⁶⁵.

ინგლისი და საფრანგეთი დაინტერესებული იყვნენ ახლო აღმო-
სავლეთში რუსეთის მეტოქეობის თავიდან აცილებით. რუსეთის გავ-
ლენის განმტკიცებას კავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში მოჰყვებო-
და ის, რომ ახლო აღმოსავლეთში წილს დაიდებდა მესამე ძალაც.
ამიტომ ინგლისისა და საფრანგეთის ხელისუფალნი ცდილობდნენ
ხან თურქებისა და ხან კიდეც ირანის წაქეზებით ხელი შეეშალათ

⁶⁵ А. Ц а г а р е л и, Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, т. II, ч. II, СПб., 1902, стр. 30.

რუსეთის გავლენის განმტკიცებისათვის საქართველოში, ამიერკავკასიაში. წინააღმდეგობის ასეთი ფორმა, უმთავრესად პასიურ ხასიათს ატარებდა და ის ყოველთვის აშკარად როდი ხდებოდა. საქმის ასეთი ვითარება ისტორიკოსებისა და პოლიტიკური მოღვაწეების ერთ ნაწილში (ზ. ავალოვი, კ. ბერჟე, გ. ვეშაპელი და სხვ.) ჰქმნიდა აზრს, თითქოს ევროპულ ქვეყნებს წარმოდგენა არ ჰქონდათ საქართველოს ეკონომიურსა და სტრატეგიულ მნიშვნელობაზე და ამიტომ საქართველოს შეერთება რუსეთთან მათდა შეუმჩნეველად მოხდა⁶⁶. ეს თვალსაზრისი შორეულ გამოცხადის წარმოდგენს ინგლისელი დიპლომატის პალმერსტონის სიტყვებისას, რომლითაც მიმართავდა იგი რუსეთის დიპლომატებს XIX საუკუნის 30-იან წლებში. ინგლისელი დიპლომატის მტკიცებით, ევროპას მეტად დიდხანს ეძინა, მან ბოლოს და ბოლოს გაიღვიძა, რათა საზღვარი დაუდოს იმპერატორის დაპყრობით სისტემას, რომლის განხორციელებას ის ფიქრობს თავისი ვეებერთელა იმპერიის ყველა საზღვარზე, ინგლისმა უნდა შეასრულოს თავისი როლი ხალხთა დამოუკიდებლობის მფარველისა, და, თუ ცხვარი სდუმს, მწყემსმა უნდა ილაპარაკოს⁶⁷.

ნამდვილად კი ევროპას არ ეძინა და არც მის შეუმჩნეველად მომხდარა საქართველოს შეერთება რუსეთთან. რუსეთისა და საქართველოს ურთიერთობა ევროპული ქვეყნებისათვის, შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ კიდევ რუსეთ-თურქეთის პირველი ომიდან ხდება ცნობილი. როდესაც ვოლტერმა ეკატერინე მეორისაგან გაიგო თურქეთის წინააღმდეგ ომში ქართველთა ჩაბმის შესახებ, მან მოსწერა იმპერატორ ქალს: ამის შესახებ ევროპაში გამოქვეყნდა ქართველთა მანიფესტი და მან გარკვეული შთაბეჭდილება შექქმნა⁶⁸.

ევროპულ სახელმწიფოებს არც 1783 წლის ტრაქტატი გაჰორჩენიათ მხედველობიდან. ეს აშკარაა პოტიომკინისადმი ეკატერინე II წერილიდანაც, სადაც ეკითხულობთ „ქართულ საქმეებისათვის ერთხელ კიდევ გმადლობთ, შენ ნამდვილი გულითადი ჩემი მეგობარი ხარ, (ამოდენა საქმეები ასეთ მოკლე ხანში). ევროპის შურიანობას დამშვიდებით შევცქერით, რაც უნდა ის იყებოდნ ჩვენ კი საქმეს ვაკეთებთ“⁶⁹.

⁶⁶ З. А в а л о в, Присоединение Грузии к России, 1901, стр. 268; А. Б е р ж е, Присоединение Грузии к России, 1880; გ. ვ ე შ ა პ ე ლ ი, საქართველო და რუსეთი, თბილისი, 1918 და სხვ.

⁶⁷ «Вестник Европы», кн. 2, 1898, стр. 488.

⁶⁸ В. П о т т о, Кавказская война, т. 1, СПб., 1887, стр. 89.

⁶⁹ И. Д у б р о в и н, История войн и владычества русских на Кавказе, т. II, СПб., 1871, стр. 11.

საქართველოში XVIII საუკუნის 90-იანი წლებიდან კვლავ გაცხოველდა ინტერესი ევროპული ქვეყნებისადმი, კერძოდ საფრანგეთისადმი, სადაც ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ დაამხო ბურბონთა დინასტია და გზა გაუკაფა ბურჟუაზიულ დემოკრატიას არა მარტო საფრანგეთში, არამედ საფრანგეთის გარეთაც. ქართველთა შორის ასეთი ინტერესის გაცხოველება საფრანგეთისადმი აიხსნება ორი გარემოებით მაინც: ჯერ ერთი, რევოლუციური საფრანგეთის ტრიუმფალური გამარჯვებებით, რაც სულ მცირე რომ ვთქვათ, ევროპაში მაინც ამყარებდა ძალთა ახალ წონასწორობას, და მეორე, მეფის რუსეთის მიერ 1783 წლის ტრაქტატით ნაკისრ ვალდებულებათა შეუსრულებლობით, რასაც ქართველ პოლიტიკურ მოღვაწეთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ორიენტაციის შეცვლის აუცილებლობაზე ჩაუფიქრებია.

ერეკლე II თავის შვილს მირიანს, რომელიც პეტერბურგში იმყოფებოდა, 1793 წლის 18 აპრილის წერილით სთხოვდა შეეტყობინებინა მისთვის დაწერილებით და შესაძლებლობის ფარგლებში ყოველივე, რაც იცოდა საფრანგეთისა და სხვა ევროპულ სახელმწიფოთა შესახებ⁷⁰, ერეკლე II დაინტერესება საფრანგეთის საქმეებით უბრალო ცნობისმოყვარეობა არ ყოფილა, არამედ მას გარკვეული პრაქტიკული შედეგიც — საფრანგეთ-საქართველოს შორის კავშირის დამყარების ცდაც რომ მოჰყოლია, ამაზე მიუთითებს დავით ბაგრატიონის წერილი არქივისკოპოს იოსებ არლუთაშვილისადმი 1799 წლის 15 აპრილის თარიღით. ამ წერილიდან ვგებულობთ: ნაპოლეონ ბონაპარტეს დესპანი რომ გამოუგზავნია გიორგი XII, მაგრამ დესპანი თურქეთის სამფლობელოებით გადმოსულა, ახალციხეში იგი დაუპატიმრებიათ და, გაუგიათ რა დესპანი იყო, ჩამოუხრჩვიათ და წერილები დაუწვავთ. ამიტომ დავით ბაგრატიონი სთხოვს აღნიშნულ ადრესატს, როგორც საფრანგეთის ამბების უკეთ მცოდნეს, შეატყობინოს ეგვიპტის კამპანიის შესახებ, სადაც, როგორც ამბობენო, სწერდა დავითი, ფრანგებს ბევრი ქალაქი აუღიათ და განზრახვა ჰქონიათ თავიანთი დაპყრობანი გააფართოვონ⁷¹. უნდა ვივარაუდოთ, რომ არ არის გამორიცხული ნაპოლეონისაგან საქართველოში დესპანის გამოგზავნის შესაძლებლობა. რადგან ინდოეთში ლაშქრობის ნაპოლეონის სტრატეგიულ გეგმაში თბილისი აღნიშნული იყო როგორც ერთ-ერთი სტრატეგიულ-ოპერატიული პუნქტი. ცხადია, რუსეთისა და ევროპის დიდ სახელმწიფოთა ლტოლვა ახლო აღმოსავლეთში გაბატონებისაკენ, საქართველოს საკითხს საერთაშო-

⁷⁰ А. Ц а г а р е л и, Грамоты..., т. II, ч. II, стр. 78.

⁷¹ იქვე, გვ. 203—204.

რისო ურთიერთობაში უფრო და უფრო დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ამიტომ, როგორც ჩანს, არ შეიძლება „სძინებოდათ“ და არც „ეძინათ“, ინგლისელებსა და ფრანგებს, მაშინ, როდესაც საქართველოს ბედი წყდებოდა, მაშინ, როდესაც რუსეთი უპირატეს მდგომარეობას აღწევდა ახლო აღმოსავლეთის მიმართ. ფაქტიურად, ინგლისი და საფრანგეთი გართული იყვნენ მათთვის უფრო საჭირო-როტო საკითხებით, რომლებიც განვითარდნენ XVIII საუკუნის დასასრულსა და XIX საუკუნის პირველ ათეულ წლებში. სწორედ საქმის ასეთი ვითარება ჰქონდა მხედველობაში ფ. ენგელსს, როცა ამბობდა: საქმის ყოველი გართულება დასავლეთში ევროპულ სახელმწიფოთა შორის ხელს უწყობდა მეფის რუსეთის გეგმების განხორციელებას აღმოსავლეთშიო. კ. მარქსი ამიერკავკასიაში მეფის რუსეთის გავლენას განმტკიცების ერთ-ერთ ხელშემწყობ გარემოებად თვლიდა რუსეთისა და ევროპულ სახელმწიფოთა მეტოქეობას ახლო აღმოსავლეთში. „ინგლისისა და საფრანგეთის ეგრეთწოდებულმა ომმა რუსეთის წინააღმდეგ, — წერდა კ. მარქსი, — უკანასკნელს ხელში მისცა კავკასიის მთის სიმაგრენი; ბატონობა შავ ზღვაზე და საზღვაო უფლებები“⁷². კ. მარქსის ეს დებულება ზოგადად მართებულია XIX საუკუნის დასაწყისისათვისაც.

მეფის რუსეთთან ქართლ-კახეთის შეერთების შემდეგ იცვლება საქართველოს ურთიერთობის მიზანი ევროპულ სახელმწიფოებთან. ამიერიდან იმერეთის მეფეს სოლომონ მეორეს და ქართლ-კახეთის სამეფო ოჯახის წევრთ ევროპულ სახელმწიფოებთან კავშირი აინტერესებთ მეფის რუსეთის წინააღმდეგ და არა ირანისა და თურქეთის წინააღმდეგ, როგორც ეს იყო ქართლ-კახეთის სამეფოს ლიკვიდაციამდე.

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ, როგორც კი საგრძნობი გახდა მეფის რუსეთის კოლონიური რეჟიმის სუსხი, ხალხმა მალე დააღწია თავი გარინდებას და მიხვდა, თუ რა ახალ უღელს აღგამდნენ მას, მთელი ძალითაც გაიბრძოლა მაგრამ უკვე გვიან იყო, ცარიზმის რეჟიმი თავს ძტკიცედ გრძნობდა. ასეთ ვითარებაში ჰკიდებს ხელს ქართლ-კახეთიდან მეფის რუსეთის ჯარების გახდებისა და მთელი საქართველოს გაერთიანების საქმეს იმერეთის მეფე სოლომონ მეორე, რომელთანაც თავს იყრიდნენ აღმოსავლეთ საქართველოდან გადახვეწილი უკმაყოფილო ელემენტები, ანტირუსული ორიენტაციის სახელმწიფო მოღვაწენი.

სოლომონ მეორე და მის გარშემო თავმოყრილი ანტირუსული ორიენტაციის პოლიტიკური მოღვაწენი თავიანთი მიზნების მიღწე-

⁷² К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 16, стр. 206.

ვას, უპირველეს ყოვლისა ცდილობდნენ საქმეში ევროპულ სახელმწიფოთა ჩარევით, უკიდურეს შემთხვევაში კი — თურქეთისა თუ ირანის მხარდაჭერით, რაც მათ საქმიანობას ჩრდილს აყენებდა, რის გამოც მათი პოლიტიკა ხალხში პოპულარობით არ სარგებლობდა ხშირად.

ანტირუსული ორიენტაციის პარტია ევროპულ სახელმწიფოებთან კავშირის დამყარებას ცდილობდა უმთავრესად კათოლიკე მისიონერთა საშუალებით⁷³. ჯერ კიდევ გიორგი XII სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებში, როდესაც ფაქტიურად წყდებოდა „ქართლის ბედი“, თვალსაჩინო როლს ასრულებდა პატრი ნიკოლა, რომელიც გიორგი XII საფრანგეთთან კავშირს ურჩევდა. გიორგი XII გარდაცვალების შემდეგ ქართლ-კახეთში რუსული მმართველობის დამყარებისათვის ხელის შეწლის მიზნით პატრი ნიკოლა თურმე აგიტაციასაც კი ეწეოდა რესპუბლიკური მმართველობის სასარგებლოდ. პატრი ნიკოლას აქტიური მონაწილეობა პოლიტიკურ ბრძოლაში, ალბათ ის მიზეზი იყო, რომელმაც აამხედრა საქართველოში მყოფი კათოლიკე მისიონერები მის წინააღმდეგ. მაგალითად, 1803 წლის 28 აპრილს ონოფრი ოანჯანოვი (დაიბადა თბილისში) ატყობინებდა პროპაგანდას, რომ იმერეთში მყოფი კაპუცინი პატრი ნიკოლა რუთინიანელის წყალობით „ჩვენს კათოლიკეებს განსაცდელი მოეღის კათოლიკე სარწმუნოების დატოვებისო“⁷⁴. პატრი ნიკოლას შესახებ დაახლოებით ასეთივე ხასიათის წერილი მისწერა კარდინალს უფროსმა პატრიმ ფრანჩესკი პადოელმა 1803 წლის 23 აპრილს⁷⁵.

1801 წლის 22 ნოემბერს პატრი ნიკოლა დააპატიმრეს თბილისში საეპკო წერილების გამო. 1802 წელს იგი იმერეთშია, მეფის კარზე. 1802 წელს იგი კვლავ იმერეთში ჩანს და სოლომონ ლეონიძის დასწრე მონაწილეობს. ამით უნდა აიხსნას სოლომონ II მიერ განსაკუთრებული შემწყნარებლობა კათოლიკეთადმი. სოლომონ მეორე სათანადო საგელით პირდება უსაშიშროებას იმ პირებს, რომლებსაც კათოლიკობა დაუტოვებიათ, თუ ისინი კვლავ დაუბრუნდებიან მას⁷⁶.

⁷³ „მისიონერები საქართველოში შემოდრიოდნენ უმთავრესი სავაჭრო გზით, რომელიც კონსტანტინეპოლიდან ტრაპეზუნდზედ მესხეთში და შემდეგ ქართლში გადმოდიოდა. ეს გზა მდ. კოროხის, ფოცხოვისა და მტკერის ხეობებზე გადიოდა“ (იხ. პ. ი. ზ. შ. ვ. ი. ლ. ი., ქართველ კათოლიკთა შესახებ, თბილისი, 1898, გვ. 9—10).

⁷⁴ მ. თ. ა. მ. ა. რ. შ. ვ. ი. ლ. ი., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 1902, გვ. 409.

⁷⁵ იქვე, გვ. 413.

⁷⁶ Д. П у р ц е л а д з е, Грузинския крестьянския грамоты, Тифлис, 1882, стр. 111.

კათოლიკე მისიონერთა მოღვაწეობას საქართველოში იქვის თვალთ უყურებდნენ მეფის რუსეთის მოხელენი. დაეპყვების საფუძველიც ჰქონდათ. მისიონერები შენიღბული ფორმით აწვდიდნენ რომს ცნობებს რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ. 1800 წლის 14 თებერვლის თარიღით რომში გორიდან ფრანჩენსკი პოლელის მიერ გაგზავნილი წერილი აღწერდა საქართველოში მაშინ შექმნილ პოლიტიკურ მდგომარეობას. იგი ატყობინებდა რომში პროპაგანდას გიორგი მეფის გარდაცვალებას, რომლის გამოც, პატარის სიტყვით, თურმე „მთელი საქართველო მხიარულია“, რომ რუსეთმა ტახტის მემკვიდრედ დავითი გამოაცხადა და რომ საქართველოში უკვე მოვიდა და კიდევ მოდის რუსის ჯარი, და იმასაც რომ „საზოგადო ხმა გავრცელდა, რომ რუსეთი შეიქმნა პატრონი ამ სამეფოსი“⁷⁷. კათოლიკე მისიონერთა მოღვაწეობა შეუმჩნეველი არ დარჩენილა რუსეთის მოხელეთათვის. რუსეთის კონსტანტინეპოლელი ელჩი იტალინსკი ატყობინებდა საქართველოში მყოფ ციციანოვს 1803 წლის 3 (15) ივნისს: რომ თურქეთს არ მოსწონს რუსეთის სამფლობელოთა ზრდა შავი ზღვის სანაპიროზე, და, რომ ევროპელები მას დიდი ინტერესით ადევნებენ თვალს, ცდილობენ ავნონ რუსეთისა და თურქეთის კავშირს⁷⁸. ამ საქმეში, სხვათა შორის, ინფორმატორებად ევროპელთათვის საქართველოში მყოფი კათოლიკე მისიონერებიც უნდა ყოფილიყვნენ. და მართლაც, 1803 წლის 2 (14) ნოემბერს იტალინსკი ატყობინებდა ციციანოვს, რომ საფრანგეთიდან მოდიან კონსტანტინოპოლში კათოლიკე მისიონერები, რომლებიც შეხვდებიან საფრანგეთის კონსულს და შემდეგ საქართველოში მოემგზავრებიან, ალბათ, დავალებებსაც ღებულობენ, რათა იმეცადინონ საქართველოში საფრანგეთის სასარგებლოდ. ამის გამო, იტალინსკი მოითხოვდა კათოლიკე მისიონერებზე მეთვალყურეობის დაწესებას და მათი მიმოწერის ხელში ჩაგდებას⁷⁹. ხოლო 1805 წლის 20 მაისს იაკობ კონიუშენკო იტალინსკის უდასტურებდა: იქვი, რომ სპარსეთსა და საქართველოში არიან საფრანგეთის ჯაშუშები, ფრიად სწორია, ასეთებია კათოლიკე მისიონერები, რომლებიც სპარსეთსა და საქართველოში არიან და ყოველივე ახალს საფრანგეთს ატყობინებენ⁸⁰. ამის გამო ჯერ კიდევ 1803 წელს არ შეიძლებოდა მისიონერთა გამოგზავნა პროპაგანდიდან

⁷⁷ მ. თ ა მ ა რ ა შ ე ი ლ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 483.

⁷⁸ А к т ы..., т. II, стр. 873.

⁷⁹ А к т ы..., т. II, стр. 875.

⁸⁰ А к т ы..., т. II, стр. 886.

აღმოსავლეთ საქართველოში⁸¹. რომში გაწვეული პატრი ნიკოლა სოლომონ II, იულონ და ფარნაოზ ბაგრატიონებმა არ გაუშვეს და სთხოვეს პროპაგანდას მისი დატოვება საქართველოში. პროპაგანდა-
მაც დააკმაყოფილა მათი თხოვნა⁸². პატრი ნიკოლა 1809 წლამდე
მოღვაწეობდა საქართველოში, შემდეგ ახალციხეში იყო. იქ ლახვდა
სოლომონ II და ეხმარებოდა მას საფრანგეთთან კავშირის დამყა-
რებაში⁸³.

სოლომონ II ჯერ კიდევ 1802 წელს ყოფილა დაინტერესებული
საფრანგეთის საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობით. იგი ეკითხება
ა. ე. სოკოლოვს ფრანგების მიერ 1798 წელს ეგვიპტეში წარმო-
ებულ სამხედრო ოპერაციებზე, საფრანგეთისა და თურქეთის ძალთა
თანაფარდობაზე, თურქეთ-საფრანგეთის ომში ინგლისისა და რუსე-
თის როლის შესახებ, თურქეთში მყოფი რუსეთის სამხედრო ძალე-
ბის რაოდენობის, რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობის ხასიათის, თურ-
ქეთისადმი მტრულად განწყობილი ევროპულ სახელმწიფოთა შესა-
ხებ და სხვ.⁸⁴ აღნიშნული ხასიათის შეკითხვები უდავოდ მოწმობენ,
რომ სოლომონ II საკმაოდ ინფორმირებული ყოფილა საერთაშორისო
პოლიტიკური ვითარების შესახებ. მეფის მიერ კითხვები დას-
მულია არა საერთოდ, არამედ კონკრეტულად იმერეთის სამეფოს
მაშინდელი პოლიტიკური ბედისა და ამოცანების გათვალისწინებით.
პოლიტიკურად ასევე განათლებული ჩანს სოლომონ ლეონიძე, რო-
მელიც იმერეთში მოღვაწეობდა მაშინ. მან რუსის სამხედრო-მოხე-
ლეს ლიტვინოვს, რომელიც რუსთა ხელმწიფის „სათნოებასა და
უანგარობაზე“ ლაპარაკობდა, დაახლოებით შემდეგი უთხრა 1805
წლის ოქტომბერში: „რუსეთის ხელმწიფე ყველგან სპობს მცირე
ხალხების სამეფოებს და თვითონვე ითვისებსო მათ, ისე როგორც
ეს ჩაიდინა მან პოლონეთში, ყირიმში და ქართლ-კახეთში, ამასვე
უნდა მოველოდეთო მისგან იმერეთშიც“⁸⁵.

ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენისა და მთელი საქართველოს
დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ორგანიზატორის სოლომონ II
გეგმაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ევროპის სახელმწიფოებთან
კავშირის დამყარების შესაძლებლობას. ასეთი კავშირის პრაქტიკუ-
ლად მოგვარებას საქართველოდან გადახვეწილი ბატონიშვილებიც

⁸¹ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 483—494.

⁸² ი ქ ე ე, გვ. 492.

⁸³ А к т ы..., т. IV, стр. 338.

⁸⁴ А. И. Соколов, Путешествие мое в Имеретии..., М., 1874, стр. 48.

⁸⁵ А к т ы..., т. II, стр. 447.

ცდილობდნენ. თეიმურაზ ბაგრატიონს საფრანგეთთან ჰქონდა მიმოწერა. იგი საფრანგეთში გამგზავრებასაც კი აპირებდა. თეიმურაზი თავის ერთ-ერთ ძმას სწერდა: „გთხოვთ თქვენ, თუ შეიძლება იშვით ჩვენთვის ერთი ისტორია საქართველოსი, ლექსიკონი და გეგმა ჰქვენიერებისა თუნდაც ფრანგულად, მხოლოდ კარგი და მსუბუქი გზისათვის“⁸⁶. თეიმურაზ ბაგრატიონს საფრანგეთთან შემდეგშია ჰქონდა მიმოწერა. 1810 წლის 18 მაისს ის სწერდა ლევანს: „მე ყოვლის ადგილიდამ ამბავი მაქვს, პარიჟიდან, პეტერბურგიდან, სტამბოლიდან და თბილისიდან ხომ ჩემი კაცნი მოვიდნენ“, და უმატებდა, „მე ეხლა წიგნი მაქვს, ჩვენი წიგნის პასუხი ფრანციციდამ, სჯობს და თუ გნებავთ ერთად წავალთ, თქვენ პასუხს მოველი ადრე“⁸⁷. 1810 წელს სოლომონ II გაიქცა რა ტყვეობიდან, დიპლომატიური მისიით გაგზავნა პარიზში პატრი ნიკოლა, როსტომ ნიჟარაძე და ერთი აზნაური. ამის გამო, 1810 წლის 18 დეკემბერს, სიმონოვიჩი წერდა ტორმასოვს: „სოლომონ მეფე ერევანში გვეგონა, ალექსანდრე ბატონიშვილთან, მაგრამ ის არტაანში აღმოჩნდა, იქიდან ევროპაში კაცები გაუგზავნია და ნაპოლეონს და სულთანს დახმარებას სთხოვს“⁸⁸. ამ დიპლომატიური მისიის შემდეგ უნდა იყოს გაგზავნილი სტამბოლს ახალი დიპლომატიური მისია სარდალ ქაიხოსრო წერეთლის მეთაურობით, რადგან 1811 წლის 6 იანვრის თარიღით შედგენილი წერილი, რომელიც სოლომონ II გაუგზავნია ნაპოლეონ ბონაპარტესათვის, როგორც ფიქრობენ, ქაიხოსრო წერეთლის მიერ უნდა იყოს ჩატანილი სტამბოლს, აქედანაა გადაზავნილი პარიზში. სოლომონ II ამ წერილით ნაპოლეონს თხოვდა დახმარებას საქართველოდან მეფის რუსეთის ჯარების განსადევნად, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად. ამ წერილიდან ჩანს, რომ სოლომონ II არაერთხელ მიუმართავს ასეთი თხოვნით ნაპოლეონისათვის⁸⁹.

XIX საუკუნის ათიან წლებში ირანში ძლიერდება ინგლისის გავლენა. ირანი ცდილობდა, ინგლისზე დაყრდნობით და ქართველი ფეოდალური არისტოკრატის ზოგიერთი წარმომადგენლის გამოყენებით საქართველოდან მეფის რუსეთის ჯარების განდევნას და ამ მხარის დაპატრონებას. საქართველოში რუსეთის ჯარების ყოფნა არც ინგლისს სურდა, ამიტომ იგი ყოველმხრივ აქეზებდა რუსეთის

⁸⁶ А к т ы..., т. II, стр. 185.

⁸⁷ А к т ы..., стр. 707—708.

⁸⁸ А к т ы..., стр. 338.

⁸⁹ თ ე ლ ო ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები (გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ), ტ. III, 1967, გვ. 476—478.

წინააღმდეგ არა მარტო ირანს, არამედ ყველას, ვისაც კი საქართველოში დამკვიდრების შესაძლებლობა და სურვილი აღმოაჩნდებოდა. ასეთ „მოხალისეთა“ შორის იყო ალექსანდრე ბაგრატიონიც, რომელიც სწერდა მაშინ ქართველ თავადაზნაურობას, ხალხსა და სასულიერო წოდებას: „სიყვარულისა თქვენისათვის არა შევიწყალებ სიცოცხლესა ჩემსა ვიდრემდის გამოგიხსნიდეთ თქვენ უფლებისაგან უცხოთასა, რაკი მაქვს სამთა ძლიერთა და დიდთა ხელმწიფეთა ძალი და ხაზინა სრულიად ირანისა, ოსმანისა და ინგლისისა გამოხსნად თქვენთა ხელთაგან უცხოთასა“⁹⁰. მაგრამ საერთაშორისო ასპარეზზე ყოველთვის ჩნდებოდა რაღაც გართულება, რაც ასეთ „კოალიციურ“ ლაშქრობას ზედიზედ ფუშავდა. ალექსანდრე ბაგრატიონი კარგად ხედავდა საფრთხეს, რომელიც ელოდა ირანს რუსეთის უფლების დამკვიდრებით საქართველოში. ამიტომ არ სცდებოდა იგი, როდესაც წერდა: „თუ ირანის ხელმწიფე ვერ ნოახერხებს თავი გაართვას საქართველოსათვის დავას, მაშინ იგი ვერ წესძლებსო ირანის შენარჩუნებასაც. მას არ მისცემენო ამის საშუალებას“⁹¹.

თურქეთი და მისი ფაშები გაფაციცებით ადევნებდნენ თვალს საქართველოში მოვლენათა განვითარებას, იმერეთის აჯანყებასთან დაკავშირებით იმერელი ჩიჯავაძეები წამქეზებელ წერილებს ლებულობდნენ სელიმ ფაშას შვილი ახმედ-ბეგისაგან. „ახლათ რუსზე აშლა თქვენი შევიტყვეთ, თუ რამ დაგპირდეთ ყოველისფრამდი“ ხელისშემწყობი ვიქნებითო⁹². დაახლოებით ამავე პერიოდის უნდა იყოს ალექსანდრე ბაგრატიონის შემდეგი წამქეზებელი პარათიც, სადაც ვკითხულობთ: „მეფის ძე ალექსანდრე სიყვარულით მოგიკითხავთ მორდალო ნინიავ და ნუშრევან აგრე ჩვენს ამბავს იუწყებოდ-თის მოწყალეებით დიდროვანის ჯარებით წამოვედით და ღ-თის მოწყალეებით სათუო აღარ არის ჩვენი საქართველოში შემოსულა..., ხათრი ჯამნათ იყავით და თუ შეიძლოთ თქვენც წინ მოგვეგებებით...“⁹³.

ალექსანდრე ბაგრატიონი გაცხოველებულ მუშაობას ეწევა, იმისათვის, რომ ირანის ჯარებით საქართველოში შემოიჭრას და აქედან მეფის რუსეთის ჯარები განდევნოს. ამ საქმიანობაზე ნათელ წარმოდგენას იძლევა მისი 1810 წლის 20 აგვისტოს ბარათი ძმისწულისად-

⁹⁰ А к т ы..., т. IV, стр. 127.

⁹¹ А к т ы..., т. III, стр. 74.

⁹² Ц Г И А Г С С Р (Тбилиси), фонд Особо Важных дел, д. № 4, л. 259.

⁹³ Ц Г И А Г С С Р (Тбилиси), ф. ОВД, д. № 4, л. 329.

მი: „...ყოველი ჩვენი საწადელი საქმე ყიზილბაშის მხარიდამ შესრულდა: სახელოვანი სარდალი უსეინ ხან დიდის ხაზინით და მთლად ირანში გამორჩეულის ათის ათასის კაცით აქ ახალქალაქს მობრძანდა, გუშინ ორშაბათს ერთად შევიყარენით როგორც ჩვენს გულს უნდა ისე თავდადებულია ჩვენს საქმეზე. ამ სამღლეზე დიდის ჯარით და ხაზინით თქვენს მხარეს მისტუმრებს და თითონ წალკის მხარეს მობრძანდება. არას დროს ამისთანა თადარიგი არ ყოფილა. თვით ხემწიფე გოგჩას მობრძანდება და ამ ზამთარს ამათი გაბრუნება აღარ იქნება: შაჰზადა აბაზ მირზა ფამბაკის მხარიდამ თბილისზე მობრძანდება. შაჰზადა მეორე ალიშაჰ განჯის მხარიდამ უნდა მოვიდეს. იბრეიმ ხან ყაჯარი თხუთმეტი ათასის კაცით შაქისა და შირვანის მხარეს გაისტუმრეს და ჩვენ ეს არის დიდის ჯარით და ხაზინით მოსრულნი ვართ. იმერეთის ძლიერებაც ხომ გესმით. ლ-თის მოწყალებით ყოველივე ჩვენი საწადელი სრულებას მიიღებს საიჭო აღარ არის... ვინემდის ჩვენ შეგეყრებოდეთ კიდევ უმეტესად განძლიერდით და საქმის წინ წაყვანას ეცადეთ... დიდათ ჩვენთვის სამჯობინო არი და სარდლისათან გულის დასაჯერებელი საქმე იქნება, რომ ერთი-ორი მართებული თავადიშვილი სარდალთან გამოისტუმროთ საჩქაროდ. აგვისტოს ივ. წელთა ჩყი“⁹⁴.

ალექსანდრე ბაგრატიონი, ირანისა და ევროპელ სახელმწიფოთა მფარველობით წახალისებული, მოქმედების უფრო ფართო გეგმას სახავს. მას განუზრახავს საქართველოდან მეფის რუსეთის ჯარების განდევნაში გამოიყენოს ყაბარდოელები. ამის შესახებ ვგებულობთ იმ წერილიდან, რომელიც მას მიუწერია არაბულ ენაზე ყაბარდოს მფლობელისათვის — ქუჩუქ ჩანხოტოვისათვის, მაგრამ, რომელსაც ადრესატამდე ვერ მიუღწევია. ალექსანდრე ბაგრატიონი ყაბარდოელებს აცნობებდა, რომ რუსეთის წინააღმდეგ გამზადებულია ირანის შაჰისა და დაღესტნის დიდი ჯარები, მათ უკვე იციან ფრანგების განზრახვა იმოქმედონ რუსების წინააღმდეგ, და ბოლოს დასძენდა, რომ მეც მზად ვარ სალაშქროდ, და გთხოვთ, სასწრაფოდ მაცნობოთ თქვენი დამოკიდებულება ამ საქმისადმი⁹⁵.

რუსეთ-ირანისა და რუსეთ-თურქეთის ომებში რუსეთის წარმატებებმა, აგრეთვე რუსეთ-საფრანგეთისა და რუსეთ-ინგლისის ურთიერთობაში მომხდარმა გარდატეხამ, ირანსა და თურქეთს, აგრეთვე ალექსანდრე ბაგრატიონსა და სოლომონ II საქართველოდან მეფის რუსეთის ჯარების განდევნისა და აქ ქართული სამეფოსა თუ სამეფოების აღდგენის ყოველგვარი იმედი გადაუწურა.

⁹⁴ Ц Г И А Г С С Р (Тбилиси), ф. ОВД, д. 2, л. 19.

⁹⁵ Ц Г И А Г С С Р (Тбилиси), ф. ОВД, д. 136, л. 2.4.

ინგლისის მთავრობას, პარლამენტისაგან ფარულად ჯერ კიდევ 1831 წელს უცენია რუსეთის უფლებები კავკასიის მიმართ, და ამით, არაპირდაპირ უცენია ადრიაანოპოლის ხელშეკრულებაც, რისთვისაც პარლამენტს სურდა გაეციცხა პალმერსტონი, მაგრამ კენჭისყრისას, 1838 წლის 21 ივნისს, პალმერსტონის გაკიცხვას ხმა მისცა 184 დეპუტატმა, წინააღმდეგ — 200 დეპუტატმა, ამრიგად, 16 ხმამ გადაარჩინა პალმერსტონი გაკიცხვას, მაგრამ ეს 16 ხმა ვერ ჩაახშობსო, — წერდა კ. მარქსი, — ისტორიის ხმას, ვერ გააჩუმებს კავკასიის მთიელებს, რომელთა იარაღის ხმა მთელ მსოფლიოს უმტკიცებს, რომ კავკასია რუსეთს არ ეკუთვნის, რამდენიც არ უნდა ამტკიცონ ნესელროდემ და პალმერსტონმა⁹⁶. მაგრამ ფაქტი ფაქტად რჩებოდა, რასაც ბურჟუაზიული ინგლისი ვერ შეურიგდებოდა. ამიტომაც გააჩაღა ფართოდ განშტოებული ძირგამომთხრელი მუშაობა არა მარტო ირანსა და თურქეთში, არამედ კავკასიაშიც, კერძოდ საქართველოში. ასეთი მუშაობისათვის მას აქ უკვე XVIII საუკუნის ბოლოდან ჰქონდა ნიადაგი ჯ. მალკოლმის მიერ შემზადებული. მალკოლმის საქმეს წარმატებით აგრძელებდნენ ირანში ვ. მონტისი, პ. ჯონსის მისია, კავკასიაში — ბრინტონი, პეტერსონი, ბ. გარდანი და სხვები, მაგრამ ინგლისი დიდხანს ვერ აღწევდა სასურველ შედეგებს. რუსეთი წარმატებით ვაჭრობდა ახლო აღმოსავლეთში. ეს ფ. ენგელსს არ დარჩენია შეუმჩნეველი, ამის შესახებ იგი წერდა: „1840 წლამდე რუსეთში თითქმის განსაკუთრებულ მონოპოლიას ფლობდნენ უცხოეთის პროდუქტების ვაჭრობაზე ამ ოლქებში (ახლო აღმოსავლეთში, ი. კ.). რუსეთის საქონელი აღწევდა ინდამდე და ზოგ ადგილას სარგებლობდა უპირატესობით ინგლისის საქონელთან შედარებითაც კი. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ავღანელთა ომამდე და სინდისა და პენჯაბის დაპყრობამდე ინგლისელთა ვაჭრობა შიდა აზიაში არარაობას წარმოადგენდა“⁹⁷.

XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან კიდევ უფრო გაძლიერდა ინგლისისა და საფრანგეთის დაზვერვითი და ძირგამომთხრელი მუშაობა ირანში, თურქეთსა და კავკასიაში. შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე დაზვერვას, და რუსეთის წინააღმდეგ. ძირგამომთხრელ მუშაობას ეწეოდა კაპიტანი ლაიონსი. ასეთსავე მუშაობას ეწეოდნენ ინგლისელი მზვერავები: ლონგვორტი, სპენსერი, ოლიფანტი, სტიუარტი, ბეილი, ბრანტი და სხვები. ფრანგი მზვერავები — სტეიერი,

⁹⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 425; т. 11, стр. 66.

⁹⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 12.

მოდით, სენ-კლერი და სხვ., ესენი აქტიურად მოქმედებდნენ ჩრდილოეთ კავკასიასა და შავი ზღვის საქართველოს სანაპიროებზე.

ინგლისისა და საფრანგეთის დაზვერვის ხანგრძლივი, მეთოდური თანმიმდევრობით და პედანტური აკურატობით გაწეულმა მუშაობამ რუსეთის წინააღმდეგ სერიოზულ წარმატებებს მიაღწია 40-იანი წლების დასაწყისისათვის.

ინგლისმა, ბოლოს და ბოლოს, სასურველ შედეგებს მიაღწია რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ლონდონის 1841 წლის კონფერენციის შედეგად რუსეთმა დაჰკარგა სავაჭრო უპირატესობა ახლო აღმოსავლეთში. ამის გამო ფ. ენგელსი წერდა: „რუსეთის ვაჭრობა, რომელიც წინათ აღმოსავლეთში ინგლისის იმპერიის საზღვრებამდე აღწევდა, ამჟამად თავისი საკუთარი საბაჟო საზღვრების დაცვით არისო შეზღუდული“⁹⁸. ინგლისის ვაჭრობამ ისე გაშალა ფრთები, რომ იგი არა მარტო სპარსეთის ბაზრებს დაეუფლა, არამედ ბეჭითად შემოაღწია ამიერკავკასიაშიც. ამის შესახებ აი, რას წერდა მაშინ. ცნობილი რუსი სტატისტიკოსი, პროფესორი კ. არსენიევი: „ინგლისის ვაჭრები, რომლებიც დამკვიდრდნენ მცირე აზიაში და დაიჭირეს ყველა სავაჭრო პოსტი ტრაპიზონიდან სპარსეთის დედაქალაქამდე, მთლიანად დაეუფლნენ ვაჭრობას სპარსეთთან, თავისი ფაბრიკატებით გაავსეს და წაღეკეს ჩვენი ამიერკავკასიის მხარე“⁹⁹.

ამ წარმატებებით ინგლისი ვერ დაკმაყოფილდებოდა, რადგან იგი ჯერ კიდევ მტკიცედ და საიმედოდ არ გამოიყურებოდა, სანამ აზიისა და ევროპის შემაერთებელი ყელი რუსეთის ხელში იყო, სანამ რუსეთი არ იყო გამოდევნილი შავი და კასპიის ზღვებიდან. მათი სანაპირო ქვეყნებიდან.

ასეთი ამოცანის გადაჭრისათვის მზადებას მოანდომეს ინგლისელებმა და ფრანგებმა XIX საუკუნის 40—50-იანი წლები, ამ სამზადისის შედეგი იყო აღმოსავლეთის, ანუ ყირიმის 1853—1856 წლების ყაჩაღური ომი. ყაჩაღური იყო იგი როგორც რუსეთის, ისე მოკავშირეთა მხრიდანაც.

საქართველომ, ისე როგორც ადრე თურქეთისა და ირანის წინააღმდეგ ვერ პოვა დახმარება ევროპულ სახელმწიფოთაგან, აგრეთვე ახლაც, მათგან დახმარების მოლოდინი მეფის რუსეთის წინააღმდეგ, ამაო აღმოჩნდა. ევროპის სახელმწიფოებს, სურდათ რა ახლო აღმოსავლეთში თავიდან აეცილებინათ რუსეთის მეტოქეობა, ისინი რუ-

⁹⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 13.

⁹⁹ «Журнал Министерства внутренних дел», № 7, 1844 г.

სეთის წინააღმდეგ ირანსა და თურქეთს აქეზებდნენ. ირანი და თურქეთი კი კავკასიის ხალხებში კარგი რეპუტაციით არ სარგებლობდნენ, ამიტომ ამ ქვეყნებთან, ვისი ხელითაც სურდა ინგლისსა და საფრანგეთს ნარის გლეჯა, საერთო ენას ვერასოდეს ვერ იპოვიდნენ ამიერკავკასიელი ხალხები, კერძოდ, ქართველი ხალხი ვერ იპოვიდა მათთან საერთო ენას რუსეთის წინააღმდეგ.

ამიერკავკასიის საქმეებში უშუალოდ ჩარევის საშუალებას, როგორც ზევით ვნახეთ, ინგლისსა და საფრანგეთს საერთაშორისო ვითარება არ აძლევდა. ამიტომ ისინი გულუხვობას იჩენდნენ იმის მიმართ, რაზედაც მათ არაფითარი უფლება არ ჰქონდათ — საქართველოს უთმობდნენ ირანსა და თურქეთს, თუ ესენი აქედან რუსებს განდევნიდნენ¹⁰⁰.

¹⁰⁰ წინამდებარე ნაშრომის პირველი თავის დანიშნულება იყო მკითხველის, შეზადება მესამე თავში დასმული საკითხების მართებული გაგებისათვის. ამიტომ იგი, სხვა თავებთან შედარებით, ვრცელი გამოგვივიდა. ეს კიდევ უფრო საგრძნობი გახდა მას შემდეგ, რაც, მოხდა მესამე თავის შემოკლება, იქიდან ზოგიერთი საკითხის ამოღება. ამან კიდევ უფრო გაზარდა წინამდებარე ბროშურის ნაწილებს შორის ადრე არსებული დისპროპორცია.

II

ბ. მარქსი და ფ. ენგელსი საერთაშორისო ურთიერთობაში
საქართველოს პოლიტიკური როლისა და სამხედრო-სტრატე-
გიული მნიშვნელობის შესახებ

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის მრავალი შენიშვნა და დებულება,
საქართველოს რომ ეხებიან, მიუთითებს მეცნიერული სოციალიზმის
ფუძემდებელთა მიერ ჩვენი ქვეყნის ისტორიული წარსულისა და
აწმყოს, მისი გეოგრაფიული მდებარეობის საფუძვლიან ცოდნაზე.
ეს გარემოება სრულიად არ იწვევს გაკვირვებას, არა მარტო იმიტომ,
რომ მარქსი და ენგელსი მსოფლიო ისტორიის საუკეთესო მცოდნე-
ებად ითვლებოდნენ, არამედ იმიტომაც, რომ ევროპის საზოგადოება
ჩერ კიდევ ადრეული შუა საუკუნეებიდან იჩენდა საქართველო-
სადმი მეცნიერულსა და პოლიტიკურ ინტერესს, რაც ხელს უწყობდა
საქართველოს შესახებ ევროპაში მდიდარი აღწერილობითი თუ სა-
მეცნიერო ლიტერატურის შექმნას. ასე რომ კ. მარქსისა და ფ. ენგელ-
სის მოღვაწეობის პერიოდში საქართველო სრულიად არ ყოფილა ევ-
როპისათვის *terra incognita*.

საქართველოს საკითხი დიდ აქტუალობას იძენს განსაკუთრებით
1783 წლის ტრაქტატის წყალობით. საქართველო ამიერიდან ყოველ-
დღიური პოლიტიკის საკითხად იქცა ევროპისა და აზიის სახელმწი-
ფოთა ურთიერთობაში. საქართველოს საკითხით დაინტერესებას
იჩენდნენ არა მარტო სახელმწიფოთა ოფიციალური წარმომადგენ-
ლები, დიპლომატიური წრეები, არამედ ფართო საზოგადოებრიობაც.
დღითიდღე ფართოვდებოდა საქართველოთი, და კერძოდ, საქართვე-
ლოს მიმდინარე საქმეებით დაინტერესებულთა საზოგადოებრივი წრე.
ამას ხელს უწყობდა არა მარტო საერთაშორისო პოლიტიკური ინტე-
რესების გაცხოველება საქართველოსადმი XVIII საუკუნის ბოლოდან,
არამედ საქართველოს საერთო პოპულარობა ევროპისა და აზიის

ქვეყნებში. საქართველო 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატამდეც არ წარმოადგენდა უცნობ ქვეყანას აზიისა და ევროპისათვის, რაც საკმაოდ ნათლად გვიჩვენებს საქართველოს ისტორიის, მისი კულტურისა და ყოფის ცნობილმა მკვლევარებმა¹.

დასავლეთ ევროპაში ცნობები საქართველოს შესახებ, როგორც ცნობილია, ჩნდება ჯერ კიდევ ჯვაროსანთა ლაშქრობიდან. აქედან მოყოლებული, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მონღოლთა ბატონობის შავზნელ პერიოდს, ევროპაში არ შეწყვეტილა საქართველოს ისტორიისა და კულტურის შესახებ უფრო და უფრო სანდო და მრავალმხრივი ცნობების გავრცელება.

XIII-XVI საუკუნეებში ევროპელმა ელჩებმა და მოგზაურებმა, ზემათიანეებმა (გოტიე, ორდერიკი ვიტალი, ვილჰელმ ტვირელი, ჟაკ დე ვიტრი, იოანე შილტბერგერი, ამბროზიო კონტარინი, იოსაფა ბარბარო, გ. რუბრუკისი, პლანო კარპინი, ტეკტანდერი და სხვ.) შექმნეს აღწერილობითი ხასიათის მდიდარი ლიტერატურა, რომელმაც ფართოდ გააცნო ევროპის საზოგადოებას საქართველოს ისტორია, კულტურა, ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობა.

XVII საუკუნიდან მომრავლდა საქართველოსა და კავკასიაში კათოლიკე მისიონერები და ვაჭარ-მოგზაურები, რაც გაპირობებული იყო კათოლიკობის გავრცელების სურვილით და ევროპული სავაჭრო კაპიტალის მისწრაფებით აღმოსავლეთისაკენ. მათი (ა. ლამბერტის, ჯ. ლუკას, დ. კარელის, ფ. ავრილის, კ. გალანის, ა. როდესის, ჟ. ტავერნიეს, ჟ. შარდენისა და სხვ.) შრომები ავსებდნენ ევროპელი

¹ გ. ყ ა ზ ბ ე გ ი, იტალიელები კავკასიის შესახებ (გაზ. «K a v k a z», 1867, №№4, 6, 35, 36, 40, 41, 42, 54; 1868, №№72, 73, 75, 78, 79; „აზიური ეურნალი“, კავკასიის შესახებ (გაზ. «K a v k a z», 1868, №№ 59, 61, 63); ზ. მ ი ჭ ი ნ ა ძ ე, საქართველოს შესახებ ევროპელთ მოძღვართა და მოგზაურთა ცნობები, თბილისი, 1895; მ ი ს ი ე ე — საქართველოს ურთიერთობა ევროპასთან XII საუკუნეში და სხვ. ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, დელაპორტის ცნობები საქართველოს შესახებ (იხ. მ ა ს ა ლ ე ბ ი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1937, ნაქ. III); ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, საფრანგეთის სავაჭრო კაპიტალი საქართველოს მიმართ მე-18 ს. (ქუთაისის პედიუსტიტუტის შ რ ო მ ე ბ ი, ტ. 1, 1940); ლ. მ ე ლ ი ქ ს ე თ ბ ე გ ი, სომხურისა და ქართული ენის კვლევის ისტორიიდან დასავლეთ ევროპაში XVI ს. პირველ ნახევარში (თსუ შ რ ო მ ე ბ ი, III, 1936); შ. ხ ა ნ თ ა ძ ე, ნარკვევი ევროპული ქართველოლოგიის ისტორიიდან (იხ. კრებ. „ქართული ისტორიოგრაფია“, I, 1968); И. Д ж а в а х о в, Обзор истории и литературы о происхождении грузинского — языка («Журнал Министерства Народного Образования», 1908, т. XVI, № 8); М. П о л и е в к т о в, Европейские путешествия по Кавказу, т. I, 1935, т. II, 1946. Н. К. О р л о в с к а я, Грузия в литературах западной Европы XVII-XVIII веков, Тбилиси, 1965.

მკითხველის ცოდნას საქართველოს შესახებ და, რაც მთავარია, ხელს უწყობდნენ საქართველოს პოპულარობის ზრდას ევროპაში².

XVIII საუკუნეში კიდევ უფრო გაიზარდა საქართველოსა და კავკასიის მიმართ ევროპელთა ინტერესი, რაც გამოიწვია რუსეთის აქტიურობამ კავკასიაში და ირანის ამბებმა (შინათაშლამ). XVIII საუკუნის საქართველოს შესახებ დიდმნიშვნელოვან ნაშრომს წარმოადგენს გიულდენშტედტის „მოგზაურობა საქართველოში“. იგი ევროპელ მკითხველს აცნობდა XVIII საუკუნის საქართველოს სოფლის მეურნეობას, ვაჭრობა-აღებშიცემობას, ხელოსნობას, სახელმწიფო წყობილებას და საქართველოს მოკლე ისტორიას. ამის შემდეგ აღსანიშნავია ი. რაინეგის „კავკასიის საერთო ისტორიულ-ტოპოგრაფიული აღწერა“ ორ წიგნად, რომელშიც საქართველო აღწერილია დაწვრილებით. ასევე საინტერესო ცნობებს აწვდიან ევროპელ მკითხველებს ჰანვეი და პეისონელი. ჰანვეი საინტერესო ცნობებს იძლევა საქართველო-ირანის სავაჭრო ურთიერთობის შესახებ, პეისონელი კი — შავი ზღვის საშუალებით გაჩაღებულ ვაჭრობაზე, საქართველოსაკენ ევროპული კაპიტალის ლტოლვაზე და სხვა. ყოველივე ეს ვერ აკმაყოფილებდა ევროპის ოფიციალურ წრეებს — საგარეო პოლიტიკის მესვეურთ, დიპლომატებსა და ფართო საზოგადოებრიობას, რადგან მაშინ დღითიდღე იზრდებოდა დასავლეთ ევროპის პოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიური მისწრაფება საქართველოსა და კავკასიისაკენ, აღმოსავლეთისაკენ, რასაც კიდევ უფრო ზრდიდა აქ რუსეთ-ინგლის-საფრანგეთის წინააღმდეგობათა შემდგომი გამწვავება.

XIX საუკუნიდან, აღნიშნულ გარემოებათა გამო, განსაკუთრებით დიდძალი აღწერილობითი ლიტერატურა იქმნება და ვრცელდება ევროპის წიგნის ბაზარზე. მათ შორის აღსანიშნავია, ლატურ დოვერნ კორეს (1800), პ. გოსელინის (1805), ინჯიჩიანის (1806), პ. ლევესკის (1812), შ. რეშბერგის (1812), ბრეტონის (1813), ა. ჟურდენის (1814) და სხვ. აღწერილობანი, სადაც მოცემულია საქართველოს ან მისი ცალკე ნაწილების ისტორიულ-გეოგრაფიული და დემოგრაფიული აღწერა. ამავე პერიოდში შეიქმნა მოგზაურ-აგენტთა მდიდარი მემუარული ლიტერატურა ი. როილის (1806), ფ. ლაგორიოს (1809), ჟ. მორიერის (1812—1818), გ. ოლივიეს (1807) ფ. და ვ. ფრეიგანგების (1812). პ. გარდანის (1809), გამბასა და სხვ. მიერ დაწერილი და გამოქვეყნებული. „ერთი სიტყვით, XIX საუკუნის 20-იანი წლებისათვის ევროპაში საქართველოს შესახებ დიდძალი აღწერილობითი

² შ. ხ ა ნ თ ა ძ ე, ნარკვევი ევროპული ქართველოლოგიის ისტორიიდან (კრებ. „ქართული ისტორიოგრაფია“, 1, 1968, გვ. 106—123).

ლიტერატურა არსებობდა. ეს ლიტერატურა შეიცავდა სხვადასხვა ეპოქაში საქართველოს მდგომარეობის სხვადასხვა თვალსაზრისით აღწერას... ეს ლიტერატურა კარგად ამჟღავნებდა ევროპის ქვეყნების ღრმა ინტერესს საქართველოსადმი³.

ამავე ინტერესით იყო ნაკარნახევი აღწერილობითი ხასიათის ლიტერატურიდან გადასვლა სამეცნიერო ხასიათის გამოკვლევების შექმნა-გამოქვეყნებაზე. აქ, პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს გ. ბრაიტენბაუხის ნაშრომი „საქართველოს სამეფოთა ისტორია“, რომელიც 1788 წელს გამოქვეყნდა გერმანულ ენაზე. მასში მოცემულია საქართველოს არა მარტო ისტორია, არამედ გეოგრაფიული აღწერაც. მასთან ერთად უნდა აღინიშნოს ჰენრიხ ჰერმანის ნარკვევი ერეკლე II მეფობის შესახებ, ამ ნაშრომს თან ერთვის საქართველოს ისტორიული რუკა.

1802 წელს პეტერბურგში დაიბეჭდა ე. ბოლზოვიტინოვის წიგნი, რომელიც შემდეგ გერმანულ ენაზედაც გამოიცა. ამ წიგნს, საქართველოს შესახებ გადმოცემული ცნობების სისრულითა და მრავალმხრივობით, საქართველოს შესახებ მაშინ არსებულ ნაშრომთა შორის საუკეთესოდ მიიჩნევენ სპეციალისტები⁴. გვერდს ვერ ავუვლით პ. კლაპროტის შრომებს, თუმცა კლაპროტის შესახებ ფ. ენგელსი არ იყო მაღალი წარმოდგენის⁵. კლაპროტი 1807-1808 წლებში იმოგზაურა საქართველოში და 1812-1814 წლებში გამოაქვეყნა გერმანულ ენაზე ამ მოგზაურობის აღწერა, მას დაუერთო ქართველ მეფეთა ვარაუდითა გენეალოგიები, მოთხრობა საქართველოს ისტორიის შესახებ და რუკები.

XIX საუკუნის ნახევრისათვის საფრანგეთისა და გერმანიის წიგნის ბაზარი ივსება ახალ-ახალი გამოცემებით, სადაც გაშუქებულია კავკასიისა და საქართველოს ისტორიის, გეოგრაფიის, ეკონომიკისა და ყოფის მრავალი საკითხი. ეს გამოცემები ხელმისაწვდომი იყო უთუოდ მარქსისა და ენგელსისათვის. მათ იქიდან ბევრი საინ-

³ შ. ხ ა ნ თ ა ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 128—129.

⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 151—152.

⁵ პ. მარქსი 1856 წლის 5 მარტის წერილით აცნობდა ფ. ენგელსს სლავების შესახებ არსებულ ლიტერატურას, მათ შორის ასახელებს ვიხოფის წიგნს მაგრამ იქვე დასძენს, რომ მისი დიდი ნაწილი მიაჩნია რ. შაფარიკის წიგნიდან გადაწერილად (იხ. პ. მ ა რ ქ ს ი და ფ. ე ნ გ ე ლ ს ი, თხზულებანი, ტ. 29, გვ. 17, რუს.) საპასუხო წერილში, 1856 წლის 7 მარტს, ენგელსი წერდა მარქსს: «Виход был уже раньше мне известен как шарлатан от филологии и пере-шарлатанивший даже Клапрота, который все же кое что знал» (ი ქ ვ ე, ტ. 29, გვ. 23).

ტერესო ცნობის მიღება შეეძლოთ საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. აღნიშნული გამოცემებიდან დავასახელებთ მხოლოდ ზოგიერთებს, რომ წარმოდგენა გვქონდეს საკითხთა იმ წრეზე, რომელიც მაშინ აინტერესებდათ ევროპელ მკითხველებსა და სამეცნიერო წრეებს. ამ მიზნით შეიძლება დავასახელოთ შემდეგი გამოცემები: მ. ბარათოვისა (1844) და ფ. ლანგლოს (1853) შრომები ქართული ნუმისმატიკის შესახებ, გ. გაგარინის შრომა კავკასიის შესახებ (1847), ი. გოლოვინის შრომა ისევ კავკასიის შესახებ (1854), პ. გარნიეს — მოგზაურობა სპარსეთში, სომხეთსა და მესოპოტამიაში (1850), ა. დიუმას — კავკასია (1853), ფ. დე სენტ-მარტენის — გემუარები კავკასიის ისტორიისა და გეოგრაფიული მდებარეობის შესახებ (1848), გ. დეპინგისა და ჩერნელის შრომები შამილის შესახებ (1854), მ. ვაგნერის — მოგზაურობა კოლხეთში (1850), კ. კოხის — მოგზაურობა საქართველოში (1847), მისივე — გელათის ნანგრევები (1843), მისივე მოგზაურობა რუსეთიდან კავკასიის ყელისაკენ (1843), ა. ლ. შლოსერის — საქართველოს ისტორია (1804), ნ. დანილევსკის — კავკასია, ფიზ.-გეოგრაფიული, სტატისტიკური, ეთნოგრაფიული და სტრატეგიული აღწერა (1847), ო. დაპპერის — აზია (...საქართველო, სამეგრელო, ჩერქეზეთი, 1847), ფ. ფატტერის — ჩემი მოგზაურობა საქართველოში 1827 წელს (1829), აგრეთვე კ. კოხის, პ. მაჰლმანის, ფ. ჰანდტკისა და სხვათა მიერ გამოცემული კავკასიის რუკები და კარტოგრაფიული მასალები, გეოგრაფიული ხასიათის ნარკვევები და ა. შ.⁶ XIX საუკუნის მთელ მანძილზე არ შეწყვეტილა დასავლეთ ევროპაში ქართველოლოგიური მუშაობა, რაც დღითიდღე ავსებდა ევროპელთა ცოდნას ახალი და ახალი მონაცემებით საქართველოს ისტორიის, ეკონომიკისა და კულტურის შესახებ.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი საერთოდ დიდმნიშვნელობას აძლევდნენ ქვეყნის ისტორიისა და პოლიტიკური თუ კულტურული ვითარების გასაცნობად აღებული ქვეყნის ფილოლოგიისა და კრიტიკის შესწავლას⁷. მაგალითად, როდესაც მარქსი და ენგელსი დაინტერესებულნი იყვნენ სლავთა ისტორიის შესწავლით, გარდა ისტორიული ლიტერატურისა, სპეციალურად ეცნობოდნენ და სწავლობდნენ ისეთებსაც, როგორიცაა: გიოტეს — „მთავარი ვლადიმერი და მისი რაზმი“ (1819), „რუსი ხალხის ხმა“ (1828), ვ. სტეფანოვიჩის — „სერბთა საქორწილო სიმღერები“ (1826), „სერბთა მოძრაობა სამხრეთ-უნგრეთში“ (1851), „სლავობა და ფსევდომადიარობა...“ (1842),

⁶ «B ed i K ar th l i s a», 1959, Paris, № 32—33.

⁷ К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с, Сочинения, т. 9, стр. 21—22.

„სლავთა პროტესტები და საჩივრები უნგრეთში“, რ. შათარიკის „სლავთა ენებისა და ლიტერატურის ისტორია...“ (1826) ეიხოფის „სლავთა ენისა და ლიტერატურის ისტორია (1839) და სხვ. ყოველმხრივ სწავლობდნენ მარქსი და ენგელსი ხალხებისა და ქვეყნების ისტორიას, მათ ეკონომიურსა და პოლიტიკურ მდგომარეობას⁸. ამიტომაც ჩავთვალეთ საჭიროდ ზოგიერთი ცნობის მოტანა ევროპაში გაჩაღებულ ქართველოლოგიური მუშაობის შესახებ. ამ მუშაობის შედეგებს, სავარაუდოა რომ დაახლოებით მაინც იცნობდნენ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, მათი ცალკეული შენიშვნები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ ასეთი ვარაუდისათვის საკმაო საფუძველს იძლევა.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი თავიანთ შრომებში ამჟღავნებდნენ კავკასიისა და საქართველოს გეოგრაფიის საფუძვლიან ცოდნას. ევროპა, როგორც ცნობილია, XVIII საუკუნეში ეცნობა კავკასიისა და საქართველოს გეოგრაფიას ქართველი კარტოგრაფების მასალებითა და რუკებით. 1723 წელს ვილჰელმ დელილმა პარიზში ფრანგულ ენაზე გამოსცა „კავკასიის რუკა“, რომელსაც საფუძვლად დაედო სულხან-საბა ორბელიანის კარტოგრაფიული მასალები, რაც საქართველოს შესახებ მასში ასახულ გეოგრაფიულ ცნობებს უფრო მეტ სანდოობას მატებენ.

ჟ. ნ. დელილმა რუსეთში ყოფნისას, ვახუშტი ბაგრატიონის ძმის — ბაქარისაგან მიიღო დიდი ქართველი გეოგრაფისა და კარტოგრაფის მიერ შედგენილი საქართველოს რუკები, სულ 7 ცალი და მათი ცალკეული ნაწილები, მათგან ჟ. ნ. დელილმა გადაიღო ასლები და საფრანგეთში წაიღო. მათ შორის ერთი (ვახუშტის 1735 წლის ატლასის რუკა № 1) გამოაქვეყნა პარიზში 1766 წელს ფრანგულ ენაზე. ამ რუკაზე ასახულია ტერიტორია შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე⁹. მარქსისა და ენგელსის მიერ საქართველოსა და კავკასიის

⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 29, стр. 17.

⁹ И. В. Матурели, Материалы по грузинской картографии, Тбилиси, 1961; ამავე საკითხზე იხილეთ: გ. გეგტმანი, XVIII საუკუნის გამოჩენილი რუსი და ქართველი გეოგრაფები: მ. ვ. ლომონოსოვი, ვ. ნ. ტატიშჩევი, ვახუშტი ბაგრატიონი, სულხან-საბა ორბელიანი (ვახუშტის სახ. გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. 1, 1947); ლ. მარუაშვილი, ვახუშტი ბაგრატიონის კარტოგრაფიული შრომები (ქუთაისის ალ. წულუკიძის სახ. პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. VIII, 1948); И. И. Стебницкий, Картографическое обозрение Кавказа и Закавказья («Труды III съезда Ориенталистов», СПб., 1877); А., И. Джавахишвили, Выдающийся грузинский географ первой половины XVIII в. — Вахушта Багратиони («Труды совещания по истории естествознания», 1946).

შესახებ მოტანილ გეოგრაფიულ ცნობათა წყარო უთუოდ ზემოთ აღნიშნული რუკები უნდა იყოს. სხვათა შორის, ამის მანიშნებელია, თუ არ ვცდებით, ის ფაქტიც, რომ კ. მარქსი, როდესაც ახსენებს ქალაქ „ალექსანდროპოლს“—ფრჩხილებში განმარტავს—„ქართულად გიუმრიო“¹⁰. ასეთ საკითხებს უფრო ნათლად წარმოგვიჩენდა მარქსისა და ენგელსის შრომებში გეოგრაფიული ცნობების კარტოგრაფიული შეჭერება იმ დროს ევროპაში გავრცელებულ რუკებთან.

ქართველოლოგიური მუშაობის პარალელურად, რომელსაც ფართოდ იყენებდა ევროპის დიპლომატია, ადგილი ჰქონდა ევროპის საზოგადოებრიობისა და პოლიტიკური ხელისუფლების ინფორმირების სხვა საშუალებებსაც. განსაკუთრებით, უნდა აღინიშნოს ევროპულ სახელმწიფოთა ინტერესებისათვის მომუშავე აგენტთა ფართოდ განშტოებული ქსელი, რომელსაც დიდი ხნიდან აწყობდნენ კავკასიასა და საქართველოში ევროპის სახელმწიფოები. ასეთ „კორესპონდენტთა“ ქსელს სამხედრო საიდუმლოებაზედაც მიუწვდებოდა ხელი. ამის შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის მარქსი თავის სტატიაში „საქმეთა მდგომარეობა კონტინენტზე და აზიაში“. მარქსი ამ სტატიაში წერდა, რომ „ბერლინის „National Zeitung“-მა გამოაქვეყნა 15 იელისით დათარიღებული წერილი საქართველოდან, რომელიც იტყობინება, რომ რუსეთს განზრახული აქვს თავის ბოლოს წამოიწყოს ახალი კამპანია კავკასიელთა წინააღმდეგ და, რომ აზოვის ზღვაში მყოფი ფლოტი საბრძოლო მზადყოფნაშია სახმელეთო ძალებისადმი მხარდასაჭერად“¹¹. გამორიცხული არ არის, რომ საქართველოდან მრავალი სხვა კორესპონდენცია ქვეყნდებოდა ევროპის გაზეთებში, რითაც ევროპის პოლიტიკური წრეები და საზოგადოებრიობა ქმნიდა შეხედულებას საქართველოზე და კავკასიის სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიური მდგომარეობის შესახებ. ასე, რომ მარქსიზმის ფუძემდებლებს ჰქონდათ ყველა შესაძლებლობა შეემუშავებინათ საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, მისი წარსულისა და აწმყოს, ეკონომიკისა და კულტურის, გეოგრაფიული მდებარეობის შესახებ სწორი წარმოდგენა და მეცნიერული დასკვნები გაეკეთებინათ საერთაშორისო ურთიერთობაში მისი როლისა და სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობის შესახებ.

¹⁰ ეს ადგილი ურარტულ წყაროებში ცნობილი ყოფილა „ერიახის“ (სომხურად „შირაქის“) ქვეყნად, შუა საუკუნეებში ცნობილია როგორც კუმაირი ან გიუმრი. 1834 წლიდან გარდაიქმნა ქალაქად და იწოდებოდა ალექსანდრეპოლად, 1924 წლიდან კი ლენინაკანად (იო. ს. ყარალოვ, Города Армении, М., 1950).

¹¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 292.

XIX საუკუნის 50-იან წლების საერთაშორისო ჟურთიერთობაში საქართველოს პოლიტიკური და სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობის საკითხები კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა ყირიმის ომთან დაკავშირებით გააშუქეს. აგრესიულად განწყობილი ორი ბანაკის ამ ისტორიულ დაჯახებაში ბევრი მცირე ერიც იქნა ჩათრეული, არა როგორც აგრესორი, არამედ როგორც აგრესიის ობიექტი. ერთ-ერთი ასეთი იყო ქართველი ერიც, რომლის ტერიტორიაც წარმოადგენდა რუსეთ-თურქეთის ომში კავკასიის ფრონტის ერთ-ერთ ძირითად უბანს. ამდენად, ინტერესმოკლებული არ იქნება თუ ზოგად ხაზებში მაინც გავეცნობით მარქსისა და ენგელსის შეხედულებას საქართველოსა და ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე, გეოგრაფიულ მდებარეობაზე მისი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობის თვალსაზრისით.

ფ. ენგელსმა კარგად იცოდა, რომ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე „გემებისათვის ერთადერთ საიმედო თავშესაფარს“ ბათუმის ნავსადგური წარმოადგენდა. ბათუმი და ყარსი ტრაპიზონთან ერთად წარმოადგენდა ინგლისსა და ირანს შორის ვაჭრობის განხორციელების საიმედო პუნქტებს. ამ პუნქტების მიმართ რუსეთის კონტროლის დაწესება, ან უარეს შემთხვევაში მათი გადასვლა რუსეთის მფლობელობაში, მთლიანად ჩაშლიდა ირან-ინგლისის ვაჭრობას და რუსეთს ხელთ ექნებოდა მშვენიერი საოპერაციო ბაზა ინგლისისა და მცირე აზიის წინააღმდეგ¹².

კ. მარქსი დეტალებში იცნობდა საქართველოსა და კავკასიის ფიზიკურ გეოგრაფიას და საქმის დიდი ცოდნით შეეძლო განესაზღვრათითაუელი გეოგრაფიული პუნქტის სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიური მნიშვნელობა ომის ვითარებაში. მარქსმა იცის, რომ კავკასიის ქედის სამხრეთით მდებარე საქართველოს პროვინციები—იმერეთი, სამეგრელო და გურია „მოსკოვიტებმა წაართვეს მუსლიმანებს“. ამ პროვინციებს სამხრეთ რუსეთისაგან ყოფს კავკასიონის ქედი, მაგრამ ისინი როდი არიან მთლიანად მოწყვეტილნი სამხრეთ რუსეთისაგან. მათ შორის ერთადერთი დამაკავშირებელი საქართველოს სამხედრო გზაა, რომელზედაც, მისი მაშინდელი მდგომარეობის გამო, მარქსი არ იყო მაინცდამაინც მაღალი წარმოდგენის¹³. მარქსმა კარგად იცოდა, რომ ეს გზა „მოზღოვიდან თბილისისაკენ დარიალის ვიწრო ხეობით მიიკლავნება“ და იმის მიუხედავად, რომ იგი გამაგრებულია რუსეთის „ციხე-სიმაგრეთა განუწყვეტიელი ჯაჭვით“, მას მაინც ესხმიან თავს „მტრულად განწყობილი კავკასიელი ტომები“. ამასთან, მარქსი შეინიშნავს, რომ ეს კავკასი-

¹² К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 117.

¹³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 408.

ელი ტომები ერთი „სამხედრო ბელადის ზელმძღვანელობით, რომ გაერთიანდნენ“, მაშინ საფრთხეს შეუქმნიდნენ არა მარტო რუსეთ-საქართველოს დამაკავშირებელ გზას, არამედ მეზობელ ყაზახთა ოლქებსაცო“¹⁴.

ფ. ენგელსი თავის სტატიაში „სადეთო ომი“ (1853 წლის ოქტომბერ-ნოემბერი) სამხედრო თვალსაზრისით, სანაპირო ოლქებს რუსეთსა და თურქეთს შორის ყოფს ორ საოპერაციო ოლქად. მთების გრეხილი, რომელიც კავკასიონის მთავარი ქედიდან სამხრეთისაკენ მიემართება ჩრდილოეთ კავკასიას აკავშირებს ცენტრალური სომხეთის ზეგანთან. ეს მთაგრეხილი ქმნის წყალგამყოფ ქედს. ერთი მხრივ, მდინარეებზე აქედან შავი ზღვისაკენ მიიმართებიან, მეორე მხრივ, კი მდინარე არეზი და მისი შენაკადები კასპიის ზღვას ერთიან. ენგელსის აზრით, ეს ქედი ყოფს იმ ორ ოლქს, სადაც უნდა გაჩაღდეს საომარი მოქმედება. ამ ქედზე ძალიან ცოტა გზა გადის, მათ შორის ენგელსს ყველაზე მნიშვნელოვნად მიაჩნდა ტრაპიზონიდან და ბათუმიდან არზრუმისაკენ მიმავალი ორივე გზა. ამიტომ, ენგელსის აზრით, „ყოველი სამხედრო მიზნისათვის ეს მაღლობები თითქმის გაუვალ მაღლობებად უნდა ჩაითვალოს“, ამიტომ ორივე ამ ოლქში ფაქტიურად ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი სამხედრო ოპერაციებს უნდა ჰქონდეს ადგილი, თუ მოწინააღმდეგენი საქართველოს ტერიტორიას არ გამოიყენებენ.

ამის შემდეგ ენგელსი გადადის თითოეული საოპერაციო ოლქის სამხედრო-სტრატეგიულ დახასიათებაზე. „შავი ზღვის სანაპიროს მრავალი მდინარე და მთის ნაკადი სერავს, ყველა მათგანი სამხედრო თავდასაცავ პოზიციას ქმნის... ამ საკმაოდ დასერილ ადგილას (მხოლოდ მდინარე რიონის ველი წარმოადგენს ერთგვარ ვაკეს) თავდასაცავი ომი შეიძლება დიდი წარმატებით მიმდინარეობდეს უძლიერესი არმიის წინააღმდეგ (რადგან მთების წყალობით, მხოლოდ მკირეოლენი პოზიციის შემოვლა შეიძლება ნაპირიდან), თუ საქმეში სათანადო ფლოტები არ ჩაერევიან... ამრიგად, შავი ზღვის სანაპიროებს ის დაეუფლება, ვინც ამ ზღვის ბატონ-პატრონი შეიქმნება“. ამის შემდეგ, ენგელსი ახასიათებს მეორე საოპერაციო ოლქს და წერს: „შიგნითა ოლქი, მთების შიგნითა მხარიდან, იმ ადგილს შეიცავს, სადაც ევფრატი, არეზი და მტკვარი (სირუსი) სათავეს იღებენ. თურქეთის პროვინცია სომხეთის საზღვრის ერთ მხარეს იმყოფება, რუსეთის პროვინცია საქართველო — მეორე მხარეს. ეს ოლქიც ძალიან მთიანი და არმიებისათვის, საერთოდ, გაუვალა. თურქეთის მხრივ — არზრუმი, რუსების მხრივ — თბილისი, ორ უშუალო საო-

¹⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 408.

პერაციო ბაზას წარმოადგენენ, რომელთა მფლობელობაზე დამოკიდებულია მთელი მომდევნო ოლქის მფლობელობა...“¹⁵.

მაშინ თბილისისა და არზრუმის სამი შემაერთებული გზა არსებობდა. „ერთი, — წერდა ენგელსი, — ზემო მტკვრისა და ახალციხის გაყოლებაზე მიდის, მეორე ქვემო მტკვრისა და ერევნისა, მესამე ორ პირველ გზას შუა მთებსა და ყარსზე... ახალციხის გზით თურქეთის არმიას შეუძლია პირდაპირ კავკასიის მღელვარე ოლქებში შესვლა, მაგრამ რუსეთის კორპუსს, რომელიც ბათუმიდან ჭოროხის ხეობით და ოლთისის მხრიდან არზრუმისაკენ დაიძვრის, შეუძლია წინწამოწეულ თურქეთის არმიის ფრთას დაესხას. არზრუმიდან მხოლოდ 15 მილის მანძილზე ბათუმიდან მიმავალი გზა თბილისიდან მიმავალ გზას უერთდება, ამიტომ რუსეთის კორპუსს, რომელიც აღნიშნული მიმართულებით ივლის, შეუძლია თურქებს გზა მოუჭრას... არზრუმსაც კი დაეუფლოს... მაშასადამე, — განაგრძობს ენგელსი, — მალეობის ორივე მხრივ აზიის საომარ მოქმედებათა ასპარეზის გასაღები ბათუმია“¹⁶. ამიტომ ბათუმს დიდ სტრატეგიულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ მარქსი და ენგელსი აღმოსავლეთის ომის წსვლელობაში.

აღმოსავლეთის ომი სხვა ფაქტორებთან ერთად გააპირობა მეფის რუსეთის მაშინდელმა საერთაშორისო მდგომარეობამ, რომელიც კოლოსალურად გააძლიერა საერთო-ევროპული რეაქციის გამარჯვებამ. მარქსისა და ენგელსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ევროპის შეძლებული კლასები, რომლებიც რევოლუციისაგან იხსნა რუსეთმა, თავიანთი რეჟიმის უკანასკნელ დასაყრდენს ნევის ნაპირებზე ჰედავდნენ¹⁷. რუსეთის თვითმპყრობელობამ გადაწყვიტა, სანამ გვიან არ იყო, ესარგებლნა ამ მდგომარეობით და აღედგინა თავისი პოზიციები აღმოსავლეთში.

რუსეთის მთავრობა ვარაუდობდა, რომ კონტინენტალური ევროპის ქვეყნები არ დაივიწყებდნენ რუსეთის დამსახურებას ევროპულ რევოლუციასთან ბრძოლაში და არ გაუწევდნენ მას წინააღმდეგობას აღმოსავლეთში. ინგლისში მეფესა და მის მთავრობას ეგულებოდათ ისეთი სერიოზული მოკავშირე როგორიც იყო ტორების კონსერვატულ-არისტოკრატიული პარტია, მაგრამ ნიკოლოზ I და მისი საგარეო საქმეთა მინისტრი ნესელროდო მთლად ზუსტად ვერ ანგარიშობდნენ. მათ ვერ გაითვალისწინეს ზოგი რამ, კერძოდ, ევროპის სახელმწიფოთა, განსაკუთრებით ინგლისის, სწრაფი სა-

¹⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 450—451.

¹⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 450—451.

¹⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 240.

მრეწველო განვითარება და მასთან დაკავშირებული ლტოლვა ახლო და შუა აღმოსავლეთის ბაზრებისაკენ. ეს გარემოება აღმოსავლეთში რუსეთის პოლიტიკის სამხედრო-ფეოდალურ პროგრამას, ტერიტორიულ დაპყრობათა გეგმას ჩაფუშვით ემუქრებოდა.

ავსტრიას, მოუხედავად მის წინაშე რუსეთის დიდი დამსახურებისა, არ შეეძლო შერიგებოდა ბალკანეთის ნახევარ კუნძულზე რუსეთის გავლენის განმტკიცებას, რადგან იგი არა მარტო ავსტრიის კაპიტალისტურ განვითარებას შეზღუდავდა, არამედ გააძლიერებდა ავსტრიის წინააღმდეგ დასავლეთ სლავების ეროვნულ მოძრაობასაც.

საფრანგეთს, სადაც სწრაფად ვითარდებოდა კაპიტალიზმი, საკუთარი პრეტენზიები ჰქონდა თურქეთის მიმართ, განსაკუთრებით სირიასა და ეგვიპტეში, კონსტანტინოპოლში. გარდა ამისა, რუსეთის წინააღმდეგ საფრანგეთს განაწყობდა ისიც, რომ რუსეთი მერყეობდა მეორე იმპერიის ცნობის საკითხში, და ბოლოს, ლუი-ნაპოლეონს საკუთარი მდგომარეობის განმტკიცებისათვის სჭირდებოდა მომგებიანი ომი ვისთანაც არ უნდა ყოფილიყო იგი¹³.

პრუსიას, მის ბურჟუაზიას ვერ ეპატივებინა რუსეთისათვის ის, რომ იგი ხელს უშლიდა გერმანიის გაერთიანებას, ამიტომ ის რუსეთს მოკავშირედ ვერ გამოადგებოდა „აღმოსავლეთის საკითხის“ გადაჭრაში.

მეფის რუსეთის წინაშე, გარდა აღნიშნული ძალებისა, იდგა ისეთი სერიოზული მოწინააღმდეგე, როგორიც იყო ევროპის მზარდი დემოკრატია. 1849 წლის რევოლუციის შემდეგ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მეფის რუსეთში არა მარტო პროლეტარიატი, არამედ წვრილი ბურჟუაზიის რადიკალური ფენებიც ხედავდნენ ცარიზმში, ამ „საერთაშორისო ჟანდარმში“ პოლიტიკური პროგრესის ერთ-ერთ მთავარ შემფერხებელ ძალას. ამიტომ აღმოსავლეთის მიმართ ნიკოლოზ I პოლიტიკისადმი წინააღმდეგობის გაწევა მაშინ წარმოადგენდა ევროპის დემოკრატიის ერთ-ერთ მთავარ ამოცანას¹⁴. ამიტომ, ბუნებრივია, ის ინტერესი, რომლითაც ეკიდებოდნენ რუსეთს, მის საგარეო პოლიტიკასა და დიპლომატიას, შეიარაღებულ ძალებსა და სამხედრო პოტენციალს საერთაშორისო პროლეტარიატის ბელადები — მარქსი და ენგელსი.

ამის შემდეგ საჭიროდ მიგვაჩნია თვალი მივადევნოთ რუსეთ-თურქეთის საომარ ოპერაციებს კავკასიის ფრონტზე და გადმოვცეთ ამ ბრძოლის მხოლოდ მთავარი და ძირითადი მომენტები. მისი გამო-

¹³ «Наполеону III была необходима война, он объявил бы ее кому угодно» (см. А. Д. Е. б. и. у. р., Дипломатическая история Европы, II, стр. 112).

¹⁴ „История СССР“, т. II, М., 1954, стр. 216—218.

კლევა, ამ ომის ვრცელი და დეტალური აღწერა, აგრეთვე ამ ომში ქართველი ხალხის როლის წარმოჩენა ჩვენს ამოცანას არ შეადგენს, იგი, ჩვენამდე დიდი ხნით ადრე, შეასრულა ე. ბურჭულაძემ თავის სტატიასა და მონოგრაფიაში²⁰.

რუსეთ-თურქეთის ომი, შემდეგში ყირიმის ომის სახელით ცნობილი, კავკასიის ფრონტზე დაიწყო თურქების მიერ გურიის ტერიტორიაზე მდებარე ფორტის — შეკვეთილის განადგურებით, შეკვეთილზე თავდასხმა თურქებმა განახორციელეს 1853 წლის 15 ოქტომბერს. იმასთან დაკავშირებით, რომ რუსეთსა და თურქეთს შორის პირველი ბრძოლები გაჩაღდა გურიის ტერიტორიაზე, მტრის უკუ-საგდებად დასავლეთ საქართველოში თავმოყრილ ჯარებსა და მილიციელებს ერთად ეწოდათ „გურიის რაზმი“ და მათ სარდლად დაინიშნა ერეკლე II შვილიშვილი გენერალი ივანე მალხაზის ძე ანდრონიკაშვილი.

რუსეთის მეფის 1853 წლის 4 ნოემბრის მანიფესტმა ქვეყანას ამცნო თურქეთთან ომის დაწყება. ომმა დიდი პატრიოტული აღტყინება გამოიწვია. ბრძოლისუნარიანი მოსახლეობა, თითქმის ყველა, ფეხზე დადგა და აისხა იარაღი. იმდენად დიდი იყო ეს მოძრაობა, ჯელისუფლებას ხალხის ერთგულებაში მცირეოდენი იჭვიც არ ეპარებოდა, როდესაც, 1854 წლის 4 მარტის თარიღით კავკასიის კორპუსისადმი გამოცემულ სპეციალურ ბრძანებაში ხელისუფლებას შესაძლებლად მიაჩნდა ქართველი მოსახლეობის საყოველთაო შეიარაღება, კერძოდ „ქუთაისის გუბერნიის ყველა მაზრისა და ქალაქის უკლებლივ ყველა მცხოვრების“ შეიარაღება²¹.

შეკვეთილის განადგურებით გათამამებულმა თურქებმა სასწრაფოდ დასძრეს თავიანთი ძალები ახალციხისა და ალექსანდრეპოლის (კ. მარქსი — „ქართულად გიუმრი“) ²² მიმართულებით. მათ სურდათ გზის გაკაფვა თბილისისაკენ, რომელიც — როგორც კ. მარქსი ამბობდა — იყო „რუსეთის ძალაუფლების ცენტრალური პუნქტი აზიაში“ ²³. მაგრამ თურქეთის ეს გამოლაშქრება სასტიკი მარცხით

²⁰ Е. Е. Б у р ч у л а д з е, Крушение англо-турецких захватнических планов в Грузии в 1855—1856 гг. (жур. «Вопросы истории», № 4, 1952, стр. 10—24); ე. ბ უ რ ჭ უ ლ ა ძ ე, ყირიმის ომი და საქართველო, 1960, ვსარგებლობ რა შემთხვევით, უნდა აღვნიშნო, რომ ე. ბურჭულაძის ამ მონოგრაფიის განხილვა, ჩემგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო, ვერ მოვახერხე წიგნში „ქართული ისტორიოგრაფიის საკითხები“ (1962).

²¹ ე. ბ უ რ ჭ უ ლ ა ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 445.

²² К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с, Сочинения, т. 10, стр. 21.

²³ К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с, Сочинения, т. 11, стр. 598—599.

დამთავრდა. ივ. ანდრონიკაშვილმა სახელოვანი გამარჯვება მოიპოვა თურქეთზე 6-7 ნოემბერს აწყურთან და 14 ნოემბერს — ახალციხესთან. ამ გამარჯვებამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა რუსეთის მმართველ წრეებზე. მან, როგორც ფიქრობენ, შეკვეთილის ტრაგედიის გამო, ლოგინად ჩავარდნილი მ. ვორონცოვიც კი მოაბრუნა. მთავარმართებელი „ანდრონიკოვის გამარჯვებამ გააცოცხლაო“ — 22 ნოემბერს სწერდა გრიგოლ ორბელიანი თავის ძმას — ილიას²⁴. იგი მეორე დღეს, 23 ნოემბერს დიმიტრი ჯორჯაძისადმი გაგზავნილ ბარათში სწერდა: „ანდრონიკოვის გამარჯვებას ხომ შეიტყობდით, გუშინ ელიზბარ ერისთავი მოვიდა დონესენიით... ოსმალს ჯარი მდგომარე ალექსანდროპოლის მოპირდაპირედ, აიყარა და გაიპარა ყარსისაკენ... არაქსს გაღმა. ყარაბაღის მილიციამ და შამახისაჲმ ძალიან დაამარცხეს ქურთები, ერთის სიტყვით ძალიან კარგად მოდის ჯერ ჩვენი ოსმალსთან საქმე“²⁵.

1853 წლის 19 ნოემბერს ბაშადიკლართან გენ. ვ. ო. ბებუთოვმა სახელოვანი გამარჯვება მოიპოვა თურქებზე²⁶. ყველაზე დიდ წარმატებად ამ პერიოდში ითვლებოდა ახალციხესთან გენ. ანდრონიკაშვილის მიერ მოპოვებული გამარჯვება²⁷.

ივ. ანდრონიკაშვილის მიერ ახალციხესთან მოპოვებულ გამარჯვებას ისეთი საერთაშორისო რეზონანსი ჰქონდა, რომ ფ. ენგელსმაც კი ჩასთვალა საჭიროდ ამ მოვლენისადმი გამომხმაურება. მან, თავის სტატიაში „თურქეთის ომის მიმდინარეობა“, მოგვცა კავკასიის ფრონტზე საომარი მოქმედების საყურადღებო დახასიათება. იგი წერდა, რომ „რუსებმა თურქები შეაწვიწროვეს თავიანთი შეტევითი მოძრაობის დროს საქართველოს საზღვარზე. შეკვეთილის დაცვების დროიდან მათ მიერ არ ყოფილა აღებული არც ერთი საგუშაგო... არ მოუპოვებიათ არც ერთი, თუნდაც სრულიად უმნიშვნელო გამარჯვება და ეს ზღემა იმ ქვეყნებში, სადაც რუსები იძულებულნი არიან აწარმოონ ბრძოლა ყოველმხრივად არახელსაყრელ პირობებში“²⁸. ამ „არახელსაყრელ პირობათა“ შორის უნდა ვიგულისხმოთ ჩრდილოეთ კავკასიაში შამილის აქტიურობაც, რაც საფრთხეს უქმნიდა კავკასიის არმიას ზურგში შესაძლებელი დარტყმებით.

²⁴ გ. რ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, წერილები, ა. გაწერელის რედაქციითა და შენიშვნებით, ტ. II, 1937, გვ. 84.

²⁵ იქვე, გვ. 84.

²⁶ ამ ბრძოლაში სასიკვდილოდ დაიჭრა გრიგოლ ორბელიანის ძმა — ილია.

²⁷ М. Богданович, Восточная война 1853—1856 гг. СПб., 1877,

т. I, стр. 246—247.

²⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 573.

1853 წელს რამდენჯერმე სცადა შამილმა საქართველოში შემოჭრა (ლეკეთის საკორდონო ზაზი, მესელიდგერი...), მაგრამ დამარცხდა და უკან დაიხია. ეს, როგორც სჩანს, ევროპაშიც კი გახმაურებულა. ამის გამო, კ. მარქსის ცნობით „Augsburger Zeitung-“ იტყობინებოდა: „1853 წლის ნოემბრის ბოლოს შამილი თავგანწირვით შეეცადა გაჭრილიყო სამხრეთისაკენ, რათა უშუალოდ შეერთებოდა თურქებს, მისი ჯარების რიცხვი განისაზღვრებოდა 10-16 ათასი კაცით. ამტკიცებენ, რომ მიურიდები, რომლებიც შეადგენენ მის საუკეთესო ჯარებს სავსებით განადგურებულნი არიან“²⁹.

კავკასიის ფრონტზე ყველაზე კრიტიკული მომენტი იყო 1854 წელს. ამ წლის დასაწყისში შავ ზღვაში შემოვიდა ინგლისისა და საფრანგეთის, მოკავშირეების ფლოტი. ამიერკავკასიაში შემოსაჭრელად გაზაფხულიდან მზად იყო თურქეთის სამი კარგად შეიარაღებული კორპუსი, ისინი შემოჭრას აპირებდნენ ყარსიდან, ბაიაზეთიდან და ბათუმიდან. ჩრდილოეთ კავკასიიდან შამილის მოადგილის მაჰმად-ემინის ჯარები ემზადებოდნენ შემოსაჭრელად. მდგომარეობა სერიოზული იყო. ეს მაშინ, როდესაც საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ძალიან ცოტა იყო რუსეთის რეგულარული ჯარები³⁰. შავი ზღვის საქართველოს სანაპიროზე 1854 წლის 3 მარტიდან დაიწყო რუსეთის გარნიზონების მოხსნა და ქვეყნის სიღრმეში გადაყვანა; ისინი, თავიანთი მცირერიცხოვნების გამო, ვერ გაუწევდნენ სერიოზულ წინააღმდეგობას შავ ზღვაზე შემოჭრილ მოკავშირეთა ძალებს. ამის გამო შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო შეკვეთილიდან ანაპამდე გაშიშვლებულ იქნა მთლიანად.

კავკასიისათვის ეს ყველაზე კრიტიკული მომენტი შეუმჩნეველი არ დარჩენია ფ. ენგელსს. „...ერთადერთი პუნქტი, სადაც მათ (რუსებმა, ი. კ.) ზარალი ნახეს და გარემოცული არიან საშიშროებით, — წერდა ფ. ენგელსი, — ეს არის კავკასია... მათ დატოვეს თითქმის ყველა თავიანთი სიმაგრე შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირზე არა მოკავშირეთა ფლოტის შიშით, არამედ იმისათვის, რომ გააძლიერონ თავიანთი არმია საქართველოში... რუსების მანევრი მოწმობს ყოველ შემთხვევაში, იმას, რომ მათ საქართველოში თავიანთი მდგომარეობა არამტკიცედ ჩათვალეს და რომ სანაპიროს მხრიდან მაშველი ჯარები მათთვის უკიდურეს საჭიროებას წარმოადგენდა“³¹.

მოკავშირეთა ფლოტის გამოჩენამ შავ ზღვაზე ახალი ავანტიურისაკენ წაუბიძგა თურქებს. მათ კვლავ შემოუტყის რუსეთის ჯა-

²⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 29.

³⁰ გ. რ. ბ. ლ. ა. ნ. ი, წერილები, II, 1937, გვ. 66, 77.

³¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 287.

რებსა და ქართულ მილიციას ლანჩხუთ-ნიგოთის უბანზე, მაგრამ სასტიკად დამარცხდნენ 1854 წლის 27 მაისს. დიდი და სერიოზული იყო რუსებისა და ქართველების გამარჯვება 4 ივლისს მდინარე ჩოლოქთან, სადაც სასტიკად დამარცხდა სელიმ-ფაშას ჯარები.

ასეთ ვითარებაში, რასაკვირველია, მოკავშირეთა საერთო გეგმის შესაბამისად შამილმა დაიწყო მზადება საქართველოში შემოსაპრელად, რუსეთის კომუნიკაციების მოსაშლელად და თბილისის დასაყვებლად. ალბად, ამასთან დაკავშირებით გამოუცხადა შამილმა „ხალხს, რომ ხონთქარმა მიწყალობაო მთლად კაცკაზი და ეგრეთვე თბილისიცა და ერევანიცა“, — „დიახ, კარგი წყალობააო“ დასძენდა გრ. ორბელიანი თავის ერთ-ერთ წერილში 1854 წლის 25 მაისს³². ეს ამბავი, შამილის განცხადება, როგორც ჩანს, სიმართლეს არ არის მოკლებული, იგი ევროპაშიც გახმაურებულა, კ. მარქსი ამის შესახებ წერდა: „შამილმა ოფიციალურად მიიღო პორტისაგან ჩერქეზთა და ქართველთა არმიის გენერალისიმუსის წოდებაო“³³. სხვა წყაროებიც ადასტურებენ, რომ ომერ-ფაშა აღუთქვამდა შამილს ამიერკავკასიის მეფის ტიტულს, როგორც კი აღებული იქნებოდა თბილისი³⁴ — რუსეთის ძალაუფლებისათვის ცენტრი მთელ კავკასიაში.

1854 წლის ივნისის დასაწყისში უკვე იცოდნენ საქართველოში შემოსაპრელად შამილის მზადების შესახებ. სათანადო ზომებიც მიიღეს, მაგრამ შამილის ჯარები: მაინც შემოიჭრა. 2 ივლისს შამილის ჯარები სოფელ შილდასთან გამოჩნდნენ, მეორე დღეს, მიუხედავად დავით ჭავჭავაძის ჯარების გძირული წინააღმდეგობისა, შეიჭრნენ შილდაში და გადასწევს იგი. მათ აგრეთვე, დააბიეს სოფლები: გრემი, ენისელი და სხვ. ამ ბრძოლებს შამილი თვალს აღევნებდა კავკასიის მთებიდან. 4 ივლისს შამილის ჯარმა გადალახა ალაზანი და შეესია სოფელ წინანდალს, გაძარცვეს და შემდეგ დასწევს ალექსანდრე ჭავჭავაძის სახლი და ტყვედ წაიყვანეს დავით ჭავჭავაძის მეუღლე ანა ბავშვებითურთ, ილია ორბელიანის ქვრივი — ბარბარე პატარა ვაჟითურთ, დავით ჭავჭავაძის ბავშვების აღმზრდელი ფრანგი ქალი ღრანსე და ოჯახის სხვა წევრები. ამრიგად, მათ იავარყვეს კახეთის მდიდარი სოფლები, გაანადგურეს ჭავჭავაძეების მამული, სადაც დაცული იყო ქართული და რუსული კულტურის მრავალი უნიკალური ძეგლი³⁵. საქართველოში შამილის ჯარების შემოჭრის

³² გრ. ორბელიანი, წერილები, 1937, II, გვ. 89.

³³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 348.

³⁴ Газ. «Кавказ» № 7, 1856.

³⁵ გაზ. „ივერია“, 1893, №№ 68, 71; ალ. დიუმა, კავკასია, 1960; გრ. ორბელიანი, წერილები 1937, II, ა. გაწერელის შენიშვნები, 320—322 და სხვ.

შესახებ ლონდონის ზოგიერთმა გაზეთმა ცნობა გამოაქვეყნა 1854 წლის 15 სექტემბერს, იტყობინებოდნენ „საღდაც თბილისთან ახლოს შამილის გამარჯვების შესახებ“. ეს ფაქტი არ აღუნიშნავთ საფრანგეთისა და გერმანიის გაზეთებს³⁶, რაც მეტად საგულისხმოა.

შამილი საქართველოში შემოჭრის შესახებ ატყობინებდა თურქეთის არმიის მთავარსარდალს — ომერ-ფაშას: „მე გამოვეშურე თქვენსკენ დიდი ჯარით, მაგრამ ჩვენი შეერთება შეუძლებელი გახდა იმ ბრძოლის გამო რომელსაც ადგილი ჰქონდა ჩვენსა და ქართველთა შორის. ჩვენ მოვტაცეთ მათ პირუტყვის ჯოგები, წაეართვით ქონება, ცოლები და ბავშვები, დავიპყარი მათი ციხე-სიმაგრეები და დიდი დოვლათით და ზეიმით დავბრუნდით შინ. გაიხარეთ თქვენც“³⁷. ასეთივე წერილი გაუგზავნა შამილმა თურქთა სარდალს მუსტაფა ზარიფ-ფაშასაც. ამრიგად, რუსებისა და ქართველთა ჯარების მამაცური ბრძოლის შედეგად ჩაიშალა შამილის შეერთება თურქეთის ჯარებთან. ეს დიდმნიშვნელოვანი წარმატება იყო რუსეთის არმიისათვის კავკასიის ფრონტზე, რადგან შამილისა და თურქეთის ჯარების შეერთებას, როგორც მარქსი და ენგელსი წერდნენ, შეეძლო რუსეთისაგან კავკასიის რუსთა. არმიის მოწყვეტა, რაც ამ უკანასკნელისათვის განადგურების მომასწავებელი იქნებოდა³⁸.

შამილის ჯარების საქართველოდან განდევნასთან ერთად რუსეთის ჯარებმა დიდ გამარჯვებას მიაღწიეს სომხეთში, სევანის ტბის დასავლეთით. ჩრდილოეთიდან საქართველოში შამილის ლაშქრობის პარალელურად თურქებმა მოაწყვეს გამოლაშქრება სამხრეთიდან. მაგრამ 17 ივლისს სასტიკი დამარცხება განიცადეს ჩილინგილის მალაოზზე. 19 ივლისს უბრძოლველად დაიკავა რუსის ჯარმა ქალაქი ბაიაზეთი. ამ ამბავს დიდი კმაყოფილებით გამოეხმაურა გრიგოლ ორბელიანი, იგი დიმიტრი ჯორჯაძეს 6 აგვისტოს ბარათში წერდა: „ამავე მინუტში მოვიდა მაიორი ბაშკატოვი და მოიტანა ზაპისკა კნიაზ ვასილჩიკოვისა გუსარკიდან, რომელშიაც ჰსწერს რომ ბარონ ვრანგელს დაუმარცხებია საშინლად ოსმალების ჯარი ბაიაზეთთან; ...მეორე დღეს... ქალაქ ბაიაზეთსა მოურთმევია გასაღები და ჩვენი ჯარიც დიდის ყოფით შესულაო ქალაქში“³⁹.

ამის შემდეგ კავკასიის ფრონტზე დიდხანს არ მომხდარა რაიმე არსებითი. თურქები ამჟამად სევასტოპოლთან მიმდინარე ბრძო-

³⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 495.

³⁷ ე. ბ უ რ ჯ ლ ა ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 316—318.

³⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 453.

³⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 453.

³⁹ გ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, წერილები, II, 1937, გვ. 98.

ლაზე ამყარებდნენ იმედს. მარქსი და ენგელსი თავიანთ სტატიაში „ინგლის-საფრანგეთის ომი რუსეთის წინააღმდეგ“, 1855 წლის აგვისტოში წერდნენ, რომ „სრული სიწყნარეა კავკასიაში“. კავკასიის მთიელები, მხოლოდ საძარცვავად თუ გამოვლენო მოწინააღმდეგეთა მხარეზე, „მათ შეუძლიათ ბრძოლა მხოლოდ საკუთარ ქვეყანაში და, გარდა ამისა, თურქებთან შეერთების პერსპექტივა, როგორც სჩანს, არ იწვევს მათ აღფრთოვანებას“⁴⁰. მაგრამ კავკასიის ფრონტზე არ შეიძლებოდა დიდხანს გაგრძელებულიყო სიმშვიდე, განსაკუთრებით, ყირიმში მოკავშირეთა წარმატების შემდეგ, ყირიმის ნახევარ კუნძულზე განცილდნენ დამარცხებათა კომპენსირებას რუსეთის მესვეურები კავკასიაში ცდილობდნენ.

ამის შემდეგ უშუალოდ მივადეთ საკითხს იმის შესახებ, თუ როგორი იყო ინგლისისა და საფრანგეთის დამოკიდებულება კავკასიის საომარი ასპარეზის მიმართ, მასასადამე, საბოლოო ანგარიშით საქართველოსა და კავკასიის მიმართ.

ინგლისელთა აგენტის ლაურენს ოლიფანტის გადმოცემით, ინგლისის მთავრობა „დიდი ხანია, რაც გულისყურს მიაპყრობდა კავკასიის ყელს“. ინგლისის მთავრობას, როგორც ცნობილია, განსაკუთრებით აინტერესებდა საქართველო, იმავე ოლიფანტის გადმოცემით, ინგლისის სტრატეგები და ზელისუფალნი დაუცხრომლად მიისწრაფვოდნენ, რათა გადამწყვეტი დარტყმა რუსეთის წინააღმდეგ სწორედ ამ „მგრძნობიარე პუნქტში“ — საქართველოში მოეწყოთ და „ჩამოეგლიჯათ რუსეთისაგან ოთხი მჭიდროდ დასახლებული პროვინცია: იმერეთი, სამეგრელო, გურია და აფხაზეთი“⁴¹. ამიტომ იყო რომ ლორდი პალმერსტონი მოითხოვდა სადესანტო ჯარების გადასხმას პირველ რიგში შავი ზღვის საქართველოს სანაპიროზე, ვიდრე ყირიმის ნახევარ კუნძულზე. მაშინ ინგლისელები ყირიმზე უფრო დიდ მნიშვნელობას კავკასიას, კერძოდ, საქართველოს ანიჭებდნენ. ამის შესახებ იგივე ოლიფანტი წერდა: „პოლიტიკური უპირატესობა, რასაც ჩვენ მივიღებდით რუსების განდევნით ამიერკავკასიიდან, გაცილებით მეტი მნიშვნელობის იქნებოდა, ვიდრე ის, რომლის მიღებაც შეგვეძლო მსგავსი წარმატების შედეგად ყირიმში“⁴².

ინგლისის მთავრობის ასეთი გეგმები სრულებით არ შედიოდა საფრანგეთის მთავრობის ანგარიშში. ნაპოლეონ III სრულიად არ აწყობდა ამიერკავკასიიდან საფრთხის მოხსნა ინგლისის სამფლობელოსათვის ინდოეთში. ამიტომ ჯარები მოკავშირეებმა საფრანგეთის

⁴⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 11, стр. 522.

⁴¹ ე. ბ უ რ ჯ ლ ა ძ ე, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 7—8.

⁴² იქვე, გვ. 8.

მოთხოვნით გადასხეს პირველ რიგში, ყირიმის ნახევარ კუნძულზე. ამ გეგმას კ. მარქსმა „უიღრესად კურიოზული“ უწოდა⁴³, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ინგლისის საექსპედიციო ჯარები ყირიმში დაბანაკდა, მას უკვე აღარ სურდა და ალბათ, არც შეეძლო საომარი მოქმედების დაწყება საქართველოს სანაპიროზე, მას ამ საქმისათვის, როგორც ჩანს, უმძიმდა სამხედრო ძალის დამატებითი კონტინგენტის გამოყოფა, მაგრამ არც თურქეთის ჯარების გადაყვანა სურდა ყირიმისა და შავი ზღვის საქართველოს სანაპიროებისაკენ, რადგან ჯერ ერთი, ყირიმის ოპერაცია გაჭიანურდებოდა და ინგლისელების ზარალი გაცილებით მეტი იქნებოდა და, მეორეც, ინგლისის მთავრობის გეგმაში სრულიად არ შედიოდა კავკასიის გადასვლა თურქეთის ხელში. ინგლისის ხელისუფლებას ყველაზე უფრო აწყობდა კავკასიის ყელის დაპყრობა თავიდანვე, ან ყოველ შემთხვევაში, ყირიმის ოპერაციის წარმატებით დამთავრების შემდეგ. სხვაგვარად ინგლისელებს არ შეეძლოთ დაეგეგმათ საომარი ოპერაციები ყირიმსა და კავკასიაში. ამიტომ სწორად განსაზღვრა ე. ბურჟულადემ ინგლისის მაშინდელი ამოცანები: „ინგლისელი კოლონიზატორების წინაშე იდგა სამმაგი ამოცანა, — წერს იგი, — რომელიც ერთ გენერალურ სტრატეგიას ემსახურებოდა. ჯერ ერთი, გზა დაენშოთ რუსეთისათვის შავი ზღვისა და სრუტეებისაკენ, მეორე, შეერთებოდნენ კავკასიის მთებში შამილსა და მაჰმად-ემინს და მათთან ერთად გაერთიანებული ფრონტით ემოქმედნათ რუსეთის წინააღმდეგ, და ბოლოს, გადაეჭიათ საქართველო და ამიერკავკასია დასაყრდენ პუნქტად, საიდანაც ადვილად შეიძლებოდა სრული ჰეგემონიის მოპოვება ტრაპიზონზე და თურქეთის სხვა მოსაზღვრე რაიონებზე“⁴⁴. საომარ მოქმედებათა ასეთმა განვითარებამ მოითხოვა ძალთა ახალი გადაჯგუფება და კორექტივის შეტანა ძირითად სტრატეგიულ გეგმაში.

მოკავშირეებს თურქეთმა იმედები ვერ გაუშარტლა, კავკასიის ფრონტზე თურქეთის მთელი წარმატება შეკვეთილის განადგურებით დამთავრდა⁴⁵. რუსეთის კავკასიის არმიამ ზედიზედ სერიოზული დარტყმა აგემა თურქებს და უკუაგდო ისინი ამიერკავკასიის საზღვრებიდან, კიდევ მეტი, რუსეთის არმიამ ალყა შემოარტყა ყარსის ციხე-სიმაგრეს. ყარსის ციხე-სიმაგრე ერთი მხრივ, წარმოადგენდა თურქეთის მთელი აზიური საზღვრების გასაღებს⁴⁶. ხოლო მეორე მხრივ, იგი იყო მნიშვნელოვანი პუნქტი, რომლის გადასვლა რუსე-

⁴³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 29, стр. 27.

⁴⁴ ე. ბურჟულადემ, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 63.

⁴⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 573.

⁴⁶ „Военный сборник“, 1861, № 113, стр. 50.

თის ხელში, საფრთხეს შეუქმნიდა მთელ ინგლისურ ეპრობას ამ რაიონში. კერძოდ, ყარსის აღება რუსეთს გაუადვილებდა ბათუმის აღებასაც. დაკარგვა ბათუმისა კი, რომელიც შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ერთადერთი საიმედო ნავსადგური იყო, გამოიწვევდა თურქეთის მიერ უკანასკნელ სამხედრო-საზღვაო ბაზის დაკარგვას შავ ზღვაზე, ხოლო ამ უკანასკნელს გადააქცევდა მხოლოდ და მხოლოდ რუსეთის ზღვად. ამრიგად, ყარსისა და ბათუმის გადასვლა რუსეთის ხელში საშუალებას მისცემდა რუსეთს ჩაეშალა ტრაპიზონის საშუალებით მიმდინარე ვაჭრობა ინგლისსა და ირანს შორის და შეექმნა თავისთვის საოპერაციო ბაზა როგორც ინგლისის, ისე მცირე აზიის წინააღმდეგ⁴⁷. აქედან გამომდინარე, რუსეთის ჯარების მიერ ყარსისათვის ალყის შემორტყმა უშუალო საფრთხეს უქმნიდა, პირველ რიგში, თურქეთის ინტერესებს აზიაში. ამიტომ გასაგებია ის აჩქარება, რასაც იჩენდა თურქეთი და ის ენერგიული ზომები, რომლებსაც ღებულობდა იგი ყარსის გადასარჩენად.

ინგლისელებს და ფრანგებს, სევასტოპოლის 1855 წლის 12 ივნისის წარუმატებელი იერიშის შემდეგ, კავკასიაში თურქებისათვის დამხმარე ძალების გაგზავნის თავი აღარ ჰქონდათ. პალმერსტონს სურდა კავკასიაში გაეგზავნა ფრანგები და არა ინგლისელები, მაგრამ ნაპოლეონ III საერთოდ არ სურდა გაეწირა თავისი დივიზიები კავკასიის მთებში საფრანგეთისათვის ყოველგვარი სარგებლობის გარეშე, მხოლოდ იმისათვის, რომ განემტკიცებინა რუსეთის წინააღმდეგ ინგლისის პოზიციები ინდოეთისაკენ მიმავალ გზებზე⁴⁸.

ყარსის გადასარჩენად მოკავშირეების მიერ მიღებული ზომების, მოკავშირეთა სტრატეგიული და პოლიტიკური გეგმების მეცნიერული ანალიზი მოგვცა კ. მარქსმა 1856 წლის აპრილს თავის სტატიაში „ყარსის დაცემა“, აქ ავტორი შემდეგნაირად გვიხატავს მამინდელ საქმეთა ვითარებას: 1855 წლის ივნისში რუსეთის ჯარებმა ალყა შემოარტყეს ყარსის ციხე-სიმაგრეს, რომელსაც კ. მარქსი უწოდებდა „სომხეთის ყველაზე ათვისებულ და ყველაზე მდიდარ ნაწილს“ (კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, თხზულებანი, ტ. 9, გვ. 117 რუს.) ივნისის შუა რიცხვებში გენერალი ვილიამსი ყარსიდან ატყობინებდა ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრს კლარენდონს ვითარების მთელ სერიოზულობას, საქმის ასეთი ვითარება კონსტანტინეპოლშიც ცნობილი გახდა. თურქეთის ღიდვეზირმა სათბირზე მიიწვია რედკლიფი, ინგლისის ელჩი კონსტანტინოპოლში „თურქეთის მინისტრებმა, — შერს მარქსი, — მოითხოვეს ყარსის დასახსნელად საქართველოსაკენ

⁴⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 117.

⁴⁸ Е. В. Тарле, Крымская война, т. II, 1943, стр. 480.

ექსპედიციის მოწყობა რედუტ-კალედან ქუთაისის გზით“. ამასთან დაკავშირებით ლორდ რედკლიფმა 1855 წლის 12 ივლისს შემდეგი დეპეშა გაუგზავნა ლორდ კლარენდონს: „მზადება შესაძლებელია ექსპედიციისათვის გაჩაღებულია... თანახმაა თუ არა მთავრობა დაადასტუროს ენერგიული წინსვლა რედუტ-კალეს და ქუთაისის გზით საქართველოსაკენ“.

„25 ივნისიდან 12 ივლისამდე მთავრობამ, რომელმაც კარგად იცოდა, თუ რა საფრთხე მოელოდა ყარსს, თითოც კი არ გაანძრია მის დასახმარებლად... იმავე დღიდან, როდესაც გადაწყდა ყარსის დახსნის ყოველგვარი თურქული პროექტის ჩაშლა, მთავრობამ მხურვალე საქმიანობა გამოიჩინა. 13 ივლისს... კლარენდონმა რედკლიფს შემდეგი შინაარსის დეპეშა გაუგზავნა: „მისი უდიდებულესობის მთავრობა იმ აზრისაა, რომ უფრო გონიერი იქნებოდა დამხმარე ძალების გაგზავნა თურქეთის არმიის ზურგში, ვიდრე ექსპედიციის გაგზავნა რუსეთის არმიის ზურგში. დამხმარე ძალების გაგზავნა შეიძლება ტრაპიზონში, ხოლო იქიდან არზრუმში. ტრაპიზონიდან არზრუმამდის უფრო ნაკლები მანძილია, ვიდრე რედუტ-კალედან თბილისამდის, და გზაც მეგობრულად და არა მტრულად განწყობილ ქვეყანაზე გადის. არზრუმში არმიას დახვდებიან დასახმარებლად გამზადებული მეგობრები და არა წინააღმდეგობის გამწევი მტრები“.

ყარსის ხსნის თურქული გეგმის საწინააღმდეგო დეპეშას უგზავნის გენერალ-ლეიტენანტ ვივიანს ინგლისის სამხედრო საქმეთა მინისტრი ლორდი პანმიური, რომლის შესახებაც მარქსი იმავე სტატიაში წერდა: „ის კლარენდონს იმაშია ცეთანხმება, რომ ომიანობის დროს არმიამ არასოდეს არ უნდა გათაროს მტრის ქვეყანაზე, არამედ მხოლოდ მეგობრულ ქვეყანაზე... მაგრამ მასხარის თვითდაჯერებულ სისულელეში ჩვენ ვხედავთ იმის ჩანაფიქრს, ვინც მის უკან სდგას. არა საცოდავ „დაუბეს“ (პანმიურის, — ი. კ.), აღმოჩენაა, რომ მტრული და არა მეგობრული ქვეყანაა საქართველო, ის საქართველო, რომელიც რუსეთის პოლონეთია კავკასიაში.

თურქეთის წინადადება, რომელსაც ამ მასხარამ სახიფათო და დაბნეული უწოდა, თავისი ზოგადი განზრახვით გაბედული, მოფიქრებული იყო და, ჩვენი აზრით, ამ ომით გამოწვეულ ერთადერთი სტრატეგიულ იდეას წარმოადგენდა. ამ წინადადების აზრი ექსცენტრული პოზიციის დაკავება იყო მოალყე არმიის მიმართ: საფრთხის შექმნა თბილისისათვის, რუსეთის ძალაუფლების ამ ცენტრალური პუნქტისათვის, მურავიოვის უკანდახევინება ყარსიდან იმის შიშით, რომ თურქებს საოპერაციო ბაზა და საკომუნიკაციო ხაზი არ მოექ-

რათ. სამეგრელოს ეს ოპერაცია თურქებს უმზადებდა არა მარტო ყარსის დახსნას, არამედ აგრეთვე პირობების შექმნას შეტევის ტაქტიკის ყველგან საწარმოებლად და, ამრიგად, ომში შესაძლებელი უდიდესი უპირატესობის მისაღწევად...“⁴⁹. ეს უპირატესობა კი ის იქნებოდა, რომ მურავიოვი იძულებული გახდებოდა უკან დაეხია, ყარსისათვის ალყა მოეხსნა.

„ამრიგად, — დაასკვნის მარქსი, — სრულიად ცხადია, რომ ინგლისის მთავრობა აყენებს არზრუმის პროექტს, არა იმისათვის, რომ იგი განხორციელდეს, არამედ იმისათვის, რომ ჩაშალოს თურქეთის ექსპედიცია საქართველოში. იგი ეწინააღმდეგებოდა ყარსისათვის დახმარების არა რომელიმე კონკრეტულ გეგმას, არამედ ყოველგვარ გეგმას საერთოდ“⁵⁰.

ეს ვრცელი ამონაწერი კ. მარქსის სტატიიდან „ყარსის დაცემა“, იმიტომ მოვიტანეთ, რომ იგი მრავალმხრივია ჩვენთვის საინტერესო. ამ ამონაწერიდან აშკარად ჩანს: **ჭ ე რ ე რ თ ი**, ინგლისის პოზიცია კავკასიის ფრონტზე მიმდინარე ბრძოლების მიმართ და, მეორე, ამიერკავკასიის, კერძოდ, საქართველოს პოლიტიკური და სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა აზიის ფრონტზე საომარი მოქმედებისათვის.

შევვხოთ საკითხს დაწვრილებით. მარქსი გარკვევით აღნიშნავს როგორც აქ, ისე სხვაგან, რომ ინგლისის მთავრობას არ სურდა ეფექტური, სტრატეგიული თვალსაზრისით გამართლებული, ზომების მიღება ყარსის გადასარჩენად⁵¹. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ინგლისს ადრე, ყირიმის ოპერაციის დაწყებამდე, სურდა ჯარების გადასხმა საქართველოში, მაგრამ მაშინ მას საფრანგეთმა შეუშალა ხელი. იმეამად, როდესაც ყირიმში ბრძოლები იყო გაჩაღებული, ინგლისს არ ეცალა კავკასიისათვის. თურქების მიერ საექსპედიციო ჯარების სარდლობის შეთავაზება ინგლისელ გენერალ ვივიანისათვის ინგლისს დიდს ვერაფერს პირდებოდა, ამიტომ ინგლისელებმა საექსპედიციო ჯარების სარდლობა ომერ-ფაშას დაუთმეს.

ინგლისელები არ ცდებოდნენ იმაში, რომ საქართველო მოკავშირეებისათვის მტრულ ქვეყნად მიაჩნდათ (ამის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი). ინგლისელებმა გაითვალისწინეს რა ყოველივე ეს, თურქეთის საექსპედიციო ჯარების სარდლობაც თურქეთის არმიის მთავარსარდალს დაუთმეს. მათ კარგად იცოდნენ

⁴⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 11, стр. 636—639.

⁵⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 11, стр. 641.

⁵¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 29, стр. 19, 29.

ქართველი ხალხის დამოკიდებულება თურქებისადმი, რომ ქართველი ხალხის გულში ღვივოდა ისტორიული მტრობა, რის გამოც ისინი ღრავითარ შემთხვევაში არ დაუჭერდნენ მხარს თურქებს, მაგრამ საქართველოში ინგლისელი სარდლის შესვლას, შეიძლებოდა შეცდომაში შეყვანა ევროპულ დიპლომატიასა და პოლიტიკაში გამოუცდელი ხალხის ზოგიერთი ნაწილი, რაც უდავოდ გაუადვილებდა თურქებს საქართველოში მოქმედებას. ეს კი ინგლისელთა ანგარიშში ნამდვილად არ შედიოდა, მათ სურდათ, როცა ყირიმისაგან განთავისუფლდებოდნენ თვითონ, საკუთრად, თურქეთის შეზიარების გარეშე. ჩაეგდოთ ხელში კავკასია.

მოკავშირეებმა სერიოზული წარმატება მოიპოვეს 1855 წლის აგვისტოში, მათ აიღეს ქალაქი სევასტოპოლი. ამ გარემოებამ დიდად შეაწუხა რუსეთის საზოგადოებრიობა. ქართველი საზოგადოების უმრავლესობის სულისკვეთებას გამოხატავდა გრიგოლ ორბელიანის სიტყვები: „ქარგად წარმოიდგინე, — წერდა იგი კონსტანტინე თარხნიშვილს 1855 წლის 23 სექტემბერს, — რა რიგათ გულის მოსაწყვეტი ამბავი იქნებოდა ჩემთვის სევასტოპოლის თავის დანებება, არასოდეს არ მეგონა, იქამდის მიგვიყვანდა მტერი, რომ ჩვენ თითონ დავგანებებინებდა თავს იმ ადგილისათვის, სადაც თითქმის აურაცხელი ჯარების სისხლი დაინთქა და მთელი რუსეთი გამზადებული იყო მსხვერპლათ, ოღონდ კი არ შეერყივით პატივი ჩვენი საჭურვლისა... მძიმე გასაგონი და შესაჩვევი ამბავი მოგვიხდა“⁵².

სევასტოპოლის დაცემის შემდეგ, როგორც იქნა, მოკავშირეები დათანხმდნენ სამეგრელოში „ენერგიულ ღივერსიაზე“. 1855 წლის სექტემბრის დამლეგს ბათუმიდან სოხუმ-კალეში გადმოიყვანეს 36-ათასიანი სადესანტო კორპუსი. ომერ-ფაშამ რედუტ-კალეს სადესანტოდ სოხუმ-კალე არჩია. მას ალბათ შესაძლებლად ესახებოდა აქედან ჩერქეზებთან დაკავშირება, გარდა ამისა, ამ მხარის მუსლიმანური მოსახლეობის იმედიც უნდა ჰქონოდა, რომ რედუტ-კალეს გვერდი აუარა და სოხუმ-კალეს მოაშურა, რითაც თბილისამდე გზა მნიშვნელოვნად გაიგრძელა.

ომერ-ფაშას ჯარების პირისპირ მდგარ რუს-ქართელთა გაერთიანებულ მხედრობას გენერალი ივანე ბაგრატიონ-მუხრანელი სარდლობდა. 25 ოქტომბერს, ენგურთან გამარჯვების შემდეგ, ომერ-ფაშას ჯარები სამეგრელოს შეესია. ზუგდიდში დადიანის სასახლეში მოკალათებული თურქეთის სარდლები თავიანთი ინგლისელი და ფრანგი მრჩეველებითურთ შეუდგნენ მოსახლეობის გადაბირებას. მათ

⁵² გ. რ. თ. ბ. ე. ლ. ი. ა. ნ. ი, წერილები, II, 1937, გვ. 140.

თავდაზნაურობა ვერ მოხიბლეს სამეგრელოს დამოუკიდებლობის დაპირებით, გლეხობა — კი ბატონყმობის გაუქმების დაპირებით. დაიწყო საყოველთაო-სახალხო მოძრაობა თურქეთის ჯარების გასარეკად საქართველოდან. თურქებმა გაიხსენეს დაპყრობილ ხალხთა რბევისა და აწიოკების, ცეცხლის წაკიდებისა და ადამიანებით ვაჭრობის „თურქული მეთოდები“, ისინი თავიანთ სისხლიან გზაზე ასობითა და ათასობით ოჯახებს სპობდნენ და ანადგურებდნენ, მაგრამ პარტიზანები მათ ვალში არ რჩებოდნენ.

საყოველთაო-სახალხო, პარტიზანულმა მოძრაობამ და რეგულარული არმიის გმირულმა წინააღმდეგობამ ომერ-ფაშას სწრაფი წინსვლის სურვილი გაუწელა, იგი თავის ძირითად ბაზებს ორი-სამი დღის სავალით თუ შორდებოდა მხოლოდ. მას ყარსი უკვე აღარ ახსოვდა, იგი მხოლოდ საკუთარ ტყავზე ზრუნავდა.

ყარსი განწირული იყო, იგი დაეცა 1855 წლის 15 ნოემბერს. ომერ-ფაშამ სწრაფად იბრუნა პირი უკან, ზღვისაკენ. მისმა ჯარებმა ისკანდერ-ფაშას ბრძანებით ცეცხლს მისცეს დავით დადიანისა და მისი მეუღლის — ეკატერინე ჭავჭავაძის სასახლე და ბალი ზუგდიდში, ისე როგორც შამილის მიუხრდივად — დავით ჭავჭავაძის მამული და კარ-მიდამო წინანდალში.

ამრიგად, რუსეთმა კავკასიის ფრონტზე სერიოზულ წარმატებებს მიაღწია: „ყარსი და მისი ოლქი დაპყრობილია, — წერდა კ. მარქსი, — სამეგრელო განთავისუფლებულია მოწინააღმდეგისაგან, უკანასკნელი, თურქეთის არმიის რაზმი ომერ-ფაშას არმიიდან მნიშვნელოვნად დაუძლურებულია რიცხოვნობიდან და მორალურად“⁵³. ამიტომ მარქსი ვერ ხედავდა სფუჟელს „ინგლისის პრესის ბაქიობისათვის“⁵⁴.

ჩვენ სადავოდ მიგვაჩნია აკად. ტარლეს,⁵⁵ ფონ-რიუსტოვის⁵⁶, ე. ბურჭულაძისა⁵⁷ და სხვათა თვალსაზრისი ომერ-ფაშას მოღვაწეობაზე სამეგრელოში და ინგლისელთა გეგმების შესახებ სამეგრელოს ექსპედიციის პერიოდში.

⁵³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. X, стр. 591.

⁵⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. X, стр. 591.

⁵⁵ Е. В. Тарле, Крымская война, II, 1943, стр. 495.

⁵⁶ გერმანელი სამხედრო ისტორიკოსი ფონ-რიუსტოვი, ზედმიწევნით სიზუსტითა და გერმანული პედანტობით ანგარიშობდა, რომ ომერ-ფაშას სამეგრელოში მოძრაობის საშუალო სიჩქარე უდრიდა დღეში ერთ ათასს ნაბიჯს, იგი ამ სიჩქარით თბილისში მივიდოდა ყარსის დაცემიდან ერთი წლისა და სამი თვის შემდეგ, ე. ი. 1857 წლის თებერვალში (იხ. ე. ტარლეს დასახელებული ნაშრომი, ტ. II, გვ. 495).

⁵⁷ ე. ბურჭულაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 336, 350.

აღნიშნული ავტორების აზრით ომერ-ფაშას წინაშე თითქოს არ მდგარა ყარსის ხსნის ამოცანა, ამიტომ მან არაფერი გააკეთა ყარსის გადასარჩენად. ასეთი ბრალდება ომერ-ფაშას თავის დროზე თანამედროვეებმაც წაუყენეს, მაგრამ კ. მარქსმა საფუძვლიანად უარყო ასეთი ბრალდება, როდესაც მან ამხილა ინგლისის მმართველი წრეების სიხარბე და მტაცებლური მისწრაფებები აღმოსავლეთის მიმართ. ჯერ კიდევ ზემოთ მოტანილი ამონაწერი მარქსის სტატიიდან „ყარსის დაცემა“, აშკარად მეტყველებს ინგლისელთა დამოკიდებულებაზე სამეგრელოს ექსპედიციის მიმართ. კიდევ უფრო ადრე, 1856 წლის იანვარში გამოქვეყნებული სტატიით „ომი აზიამი“, ენგელსი უარყოფს სამეგრელოს ექსპედიციის წარუმატებლობაში ომერ-ფაშას დანაშაულს. ენგელსის აზრით, აღნიშნული წარუმატებლობა განაპირობა: ჯერ ერთი, მოკავშირეების მიერ ომერ-ფაშას დაყოვნებამ ყირიმში; მეორე, კონსტანტინოპოლში ომერ-ფაშას მიერ დროის დაკარგვამ ყოველგვარ ინტრიგებთან ბრძოლაში; მესამე, როცა ყველაფერი გადაწყდა, ინგლისელებმა დაპირებული ტრანსპორტი არ მიაწოდეს ომერ-ფაშას; მეოთხე, ომერ-ფაშას ჯარებს ბათუმსა და სოხუმში არ მიაწოდეს საშხედრო საჭურველი და სურსათ-სანოვაგე⁵⁸; მეხუთე, ომერ-ფაშამ ვერ შეადგინა ნავარაუდები 25-ათასიანი კორპუსი აფხაზებისა და ჩერქეზებისაგან⁵⁹. რისთვისაც გადმოსხა მან ჯარები სოხუმ-კალეში და არა რედუტ-კალეში, და ბოლოს, მეექვსე ომერ-ფაშა მოხვდა მტრული ქვეყნის ტერიტორიაზე და არა მეგობართა შორის; —ღამით სროლა გაისმა, —წერს ჩვენთვის უკვე ცნობილი ოლიჟანტი. — მეორე დღით მე ვინახულე ომერ-ფაშა. იგი დაღვრემილი იყო. ომერმა მითხრა, რომ ადგილობრივი მცხოვრებნი აქტუარად უქერენო მხარს რუსებს⁶⁰. გარდა ამისა, საინტერესო ცნობას ვააწვდის მარქსი აღნიშნულ სტატიაში „ყარსის დაცემა“. ამ ცნობით, ომერ-ფაშას თავის საექსპედიციო კორპუსიდან (36-40 ათასი ჯარ-საკაც) რიონამდენ მოპყლია მხოლოდ 18-20 ათასი ჯარის კაცი⁶¹. დანარჩენი დაღუპრებულ ბრძოლაში ან ავადმყოფობით და რაც მნიშვნელოვანია, მოსასლეობის პარტიზანული ბრძოლების გამო, როგორც ჩანს ომერ-ფაშა. იმულებული გასწვდარა საგარეოზონო სამსახურში დანაწილებინა თავისი კორპუსის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

⁵⁸ K. Marx and F. Engels, *Selected Works*, т. II, стр. 614.

⁵⁹ ი. ი. ჯ. უ. ა. ე. დამატებული ნაშრომი, გვ. 319, 332, 333.

⁶⁰ ი. ი. ჯ. უ. ა. ე. დამატებული ნაშრომი, გვ. 302.

⁶¹ K. Marx and F. Engels, *Selected Works*, т. II, стр. 614.

ამრიგად, სამეგრელოს ექსპედიციის წარუმატებლობა გააპირობა არა იმან, რომ ომერ-ფაშასა და ინგლის-საფრანგეთის მთავრობებს იმ მომენტში, სახელდობრ ომერ-ფაშას ჭარბით, განზრახული ჰქონოდათ საქართველოსა და კავკასიის ოკუპაცია, არამედ იმან, რომ საფრანგეთი საერთოდ არ იყო დაინტერესებული საფრთხე ჰოხსხილიყო კავკასიიდან ინგლისის აზიური სამფლობელოებისათვის, ხოლო ინგლისს, სანამ იგი ყირიმის ამბებით იყო დაკავებული, სრულიად არ აწყობდა, რომ თურქეთის ჭარები დაუფლებოდა კავკასიას, ამ გემრიელ ლუქმას იგი მარტო თურქეთს ვერ დაუთმოდა, ამიტომ ჩაფუშა მან ყარსის დაცვა. კავკასიაში საომარ ოპერაციებს ინგლისი 1856 წლისათვის გეგმავდა, რომ საფრანგეთს არ ჩაეშალა იგი.

ჩვენთვის დღემდე ცნობილია კავკასიაში ინგლისელთა მოქმედების ორი გეგმა. ერთი, რომელიც პალმერსტონმა 1854 წლის მარტში გააცნო ჯონ როსელს, და მეორე, რომელიც ბრიტანეთის არმიის მთავარი შტაბის უფროსის გენერალ-ლეიტენანტ ვინდამისაგან გახდა ცნობილი⁶².

პირველი გეგმა პალმერსტონის უფრო დიპლომატიური თვალთმაქცობის შედეგი უნდა იყოს, ვიდრე ინგლისელთა რეალური მიზანდასახულობის გამოხატულება. ამ გეგმით პალმერსტონი უანგარო პოლიტიკოსის პოზით გვევლინება, იგი რუსეთის დამარცხების შემდეგ, რუსეთისაგან ჩამოცილებულ მხარეებისა და ოლქების განაწილების გეგმაში სრულიად „ჩქმალავს“ ინგლისის ინტერესებს. მთელ „ტერიტორიულ ნადავლს“ ინგლისის პოტენციალურ მოკავშირეებს პირდება, მაგალითად, შვეციას — ალანდის კუნძულებსა და ფინეთს, პრუსიას — ბალტიის ზღვის სანაპიროზე ზოგიერთ გერმანულ ოლქს. პოლონეთს — ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენას. ავსტრიას — ჯლახეთს, მოლდავეთს და დუნაის შესართავს, თურქეთს — ყირიმსა და საქართველოს, აგრეთვე პროტექტორის უფლებას ჩრქვეთის მიმართ. როგორც ვხედავთ, ინგლისის ასეთი „თავმდაპლობა“ მხოლოდ და მხოლოდ პალმერსტონის თვალთმაქცობაზე მიუთითებს მოალოებული ომის წინ, მან ევრაზიის გააბრიყვა, გარდა თურქეთისა.

უფრო გულახდილი ჩანს ის გეგმა, რომელსაც გვაცნობს ვინდამი. ამ გეგმით ნაგარაუდები იყო, ყირიმის დაკავების შედეგად, საფრანგეთის ჭარების გადაყვანა ბესარაბიაში, ხოლო ინგლისის ჭარებისა — აზიაში, ომის ამ უბნებზე უნდა ემოქმედნათ მათ. ინგლისის

⁶² ორივე აღნიშნული გეგმა ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველად განხილული აქვს ე. ბურჭულაძეს, ოღონდ სხვა კუთხით და სხვა მიზნით, ვიდრე წინამდებარე ნაშრომშია ისინი განხილული (ე. ბურჭულაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 7, 416, 417).

არმიის ამოცანა იქნებოდა 1856 წელს არზრუმის დაკავება, მტკიცე კომუნიკაციების შექმნა არზრუმსა და ტრაპიზონს შორის. ირანის მიმხრობის შემდეგ მძლავრი ფლოტის შექმნა კასპიის ზღვაზე. ყარსისათვის ალყის შემორტყმის შემდეგ ინგლისის ჯარებს უნდა განეგრძოთ გზა ან ერევნისაკენ ირანის არმიასთან კავშირის დასამყარებლად, ან ახლქალაქის გზით პირდაპირ თბილისისაკენ. ამავ დროს უნდა დაეწყოთ შეტევა თურქეთის ჯარებს სამეგრელოში⁶³. ყველა ამ ოპერაციის (ყარსის უკან დაბრუნება, კასპიის ზღვის სანაპიროებია ხელში ჩაგდება, საქართველოსა და საერთოდ, კავკასიონის ქედის სამხრეთით მდებარე ყველა პროვინციის დაპყრობა და სხვ.) დამთავრება ბრიტანეთის არმიის შტაბს გათვალისწინებული ჰქონდა 1857 წელში. ამის შემდეგ, განზრახული ჰქონდათ საქართველოს დაშლა ცალკეულ სამთავროებად და მათზე საერთოდ თურქეთისა და ინგლისის პროტექტორატის დაწესება.

ვინდაშის მიერ გადმოცემული გეგმის გულახდილობაზე მიუთითებს შემდეგი ფაქტებიც: იმის შემდეგ, რაც ომერ-ფაშას გეგმები ჩაიფუშა და ვერ წავიდა იგი ყარსის დასახსნელად. ქვეყნად გაჩაღებული პარტიზანული ბრძოლის შემდეგ მაინც უნდა დაეტოვებინა სასწრაფოდ სამეგრელო. მაგრამ იგი ასე როდი მოიქცა. იგი აკიანურებდა დროებით ოკუპირებული ტერიტორიის დაცლას, ამიტომ, ჩვენის აზრით, მართალი იყო გენერალი ბრუნერი, როდესაც წერდა: „ომერ-ფაშა არ ფიქრობს სამეგრელოდან წასვლას, იგი ელოდება დამხმარე ძალებს, რომ განაახლოს შემოტევა“⁶⁴, არც გ. ბაგრატიონ-მუხრანელის ცნობა უნდა იყოს საფუძველს მოკლებული, იგი 1855 წლის 8 სექტემბერს ბებუთოვს ატყობინებდა: „გავრცელდა შეხედულება, რომ მას (ომერ-ფაშას, ი. კ.) განზრახვა აქვს იმოქმედოს სამეგრელოსა და გურიის წინააღმდეგ“⁶⁵.

ინგლისის გეგმას, მოკავშირეთა შინაგან წინააღმდეგობათა გამო განხორციელება არ ეწერა. ყირიმის კამპანიის შემდეგ საფრანგეთმა თავისი მისია შესრულებულად ჩათვალა. ინგლისის სურვილს აზიაში საომარი მოქმედების გაგრძელების შესახებ მან ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის წაქეზების სურვილით უპასუხა, რამაც შეუძლებელი გახადა ომის შემდგომი გაგრძელება⁶⁶.

ყარსის დაცემამ დააჩქარა დაზავება, ომი ვერ გადაიზარდა ევროპის საყოველთაო ომად, რაც მარქსისა და ენგელსის აზრით, სა-

⁶³ ასეთ ვითარებაში თურქების მოქმედება საქართველოში სრულიად არ იქნებოდა საშიში ინგლისისათვის, რაც ადრე ესოდენ სახიფათოდ მიაჩნდათ (ი. კ.).

⁶⁴ А к т ы..., т. XI, стр. 185, 207, 229.

⁶⁵ А к т ы..., т. XI, стр. 393.

⁶⁶ А. Д е б и д у р, Дипломатическая история Европы, т. II, М., 1947, стр. 151.

ყოველთაო-სახალხო ომის, საყოველთაო-სახალხო აჯანყების წინაპირობა უნდა გამხდარიყო. „ყარსის დაცემა, — წერდა კ. მარქსი, — წარმოადგენს შეტრიალების პუნქტს... ომის ისტორიაში. ყარსის დაცემის გარეშე არ იქნებოდა... კონფერენცია, არც პარიზის ხელშეკრულება, ერთი სიტყვით, არ იქნებოდა... ზავი“⁶⁷.

ამრიგად ზემოთ მოტანილი მასალა საშუალებას იძლევა აღმოსავლეთის ომში საქართველოს პოლიტიკური როლისა და სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობის შესახებ ზოგიერთი დასკვნის გაკეთებისათვის. მეფის რუსეთის წინააღმდეგ საომარი ოპერაციების დაწყებისა და გახვითარების საუკეთესო პუნქტად კ. მარქსი თვლიდა საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროებს. იგი აღმოსავლეთის ომში მთავარ და გადამწყვეტ ფრონტად თვლიდა არა ყირიმის, არამედ კავკასიის ფრონტს. მოკავშირეების მიერ აღმოსავლეთის ომში მთავარ ფრონტად ყირიმის ფრონტის აღიარებას მარქსი კურიოზულ მოვლენად მიიჩნევდა⁶⁸. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი კავკასიის ფრონტს უპირატესობას აძლევდნენ ყირიმის ფრონტთან შედარებით შემდეგ გარემოებათა გამო: **ქ ე რ ე რ თ ი**, კ. მარქსს საქართველო მიაჩნდა რუსეთის პოლონეთად კავკასიაში⁶⁹, ამიტომ საქართველოში რუსეთის იმპარატების შემთხვევაში, მარქსი და ენგელსი მოელოდნენ „საყოველთაო აჯანყებას მთელ კავკასიაში“⁷⁰; **მ ე ო რ ე**, ჩრდილოეთ კავკასიაში უკვე დიდი ხნიდან დაწყებული, შამილის სახელთან დაკავშირებული მოძრაობა მარქსსა და ენგელსს მიაჩნდათ ინგლის-საფრანგეთ-თურქეთის გაერთიანებული ძალების სერიოზულ მოკავშირედ; **მ ე ს ა მ ე**, მარქსსა და ენგელსს იმედი ჰქონდათ, რომ კავკასიაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან ერთად გაიშლებოდა სოციალური მოძრაობა, ანტიბატონყმური გამოსვლები. მარქსისა და ენგელსის აზრით, ასეთი ხელსაყრელი პირობები არ არსებობდა ყირიმის ნახევარ კუნძულზე.

საქმის ასეთი ვითარება რომ არსებობდა კავკასიაში, არ შეიძლება არ სცოდნოდათ ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველ წრეებს, ალბათ ამის გამოც თქვეს უარი პირველ განზრახულზე — დაეწყოთ საომარი მოქმედება კავკასიიდან, ამავე გარემოებით უნდა

⁶⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 11, стр. 635.

⁶⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 29, стр. 27.

⁶⁹ ვერ დავეთანხმებით ე. ბურჟუაძეს, რომელსაც მიაჩნია, რომ საქართველოს თითქმის ევროპის დიპლომატები თვლიდნენ რუსეთის პოლონეთად (იხ. მისი დასახელებული წიგნი, გვ. 56); არა ევროპის დიპლომატები, არამედ თვით მარქსი თვლიდა საქართველოს რუსეთის პოლონეთად კავკასიაში (იხ. თხზ., ტ. 11, გვ. 639).

⁷⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 475.

აიხსნას მათ მიერ „სამეგრელოს ექსპედიციის“ გაჭიანურება და ყარსის დაცვის ჩაშლა. ყველაფერი ეს ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველ წრეებს სურდათ ომის, რაც შეიძლება მალე დასამთავრებლად, სანამ იგი საერთო-ევროპულ ომად გადაიზრდებოდა, რასაც, შეიძლება, როგორც მარქსი და ენგელსი ვარაუდობდნენ, მოჰყოლოდა საერთო-ევროპული რევოლუცია „ევროპის დესპოტური რეჟიმების“ წინააღმდეგ. ეს კი ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველი წრეების გეგმაში არ შედიოდა. ამ ანტიხალხური პოლიტიკისათვის მარქსი და ენგელსი თითქმის არანაკლებ მძაფრად აკრიტიკებდნენ ევროპის სახელმწიფოებს, ვიდრე მეფის რუსეთს — „ხალხთა საპყრობილეს“ და „ევროპის ჟანდარმს“⁷¹.

⁷¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 341

III

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი საქართველოს ისტორიული გეზისა და საერთო-მეზროპულ აჯანყებაში მისი როლის შესახებ

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი დიდი ინტერესით სწავლობდნენ XIX საუკუნის 40—50-იან წლებში რუსეთის საგარეო პოლიტიკასა და დიპლომატიას, შეიარაღებული ძალების მდგომარეობასა და სამხედრო პოტენციალს. მიუხედავად იმისა, რომ მათ არ გააჩნდათ რუსეთის შესახებ ყველა საჭირო და ყველა სანდო მასალა, მაინც შესძლეს საფუძვლიანი წარმოდგენის შემუშავება აღმოსავლეთ ევროპის ამ დიდ ქვეყანაზე. ამ პერიოდში რუსეთის საკითხების უფრო მცოდნედ მარქსი თვლიდა ენგელსს, რომელსაც 1853 წელს ერთ-ერთ ბარათში სწერდა: „რუსეთის შესახებ შენ მეტი იცი, ვიდრე მე...“¹, მაგრამ მარქსი მალე ასწორებს ამ მდგომარეობას, იგი სწავლობდა რუსულ ენას და „საფუძვლიანად, პირველწყაროებით სწავლობდა რუსეთის სოციალურ-ეკონომიურ მდგომარეობას, კლასობრივი ძალების განლაგებას“, ამის შემდეგ „ენგელსს სრული უფლება ჰქონდა განეცხადებინა, არავინ არ შემხვედრია, რომ მარქსივით იცნობდეს რუსეთს, მის საშინაო და საგარეო მდგომარეობას“².

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის ესოდენ დიდი ინტერესი რუსეთისადმი, რასაკვირველია, უბრალო ცნობისმოყვარეობით როდი იყო ნაკარნახევი, იგი არც მარტო მეცნიერული დაინტერესების შედეგი იყო, მას, უპირველეს ყოვლისა და უმთავრესად, განაპირობებდა მაშინდელი საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარება.

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 28, стр. 244.

² „მეცნიერული კომუნიზმის ფუძემდებელი“ (თეზისები კარლ მარქსის დაბადების 150 წლისთავისათვის), (გაზ. „კომუნისტი“, № 83, 1968 წლის 9 აპრილი); Р. П. Конюша, К. Маркс и Ф. Энгельс об историческом развитии России (жур. «История СССР», № 3, 1958, стр. 10—11).

საფრანგეთის რევოლუცია და გილიოტინები, რადიშჩევი და დეკაბრისტები, გლეხთა აჯანყებანი და რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობა ძილს უფროსობდნენ რუსეთის თავადაზნაურობას და მის მეფეს — ნიკოლოზ I. ისინი ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, რომ ძირშივე აღეკვეთათ ყოველივე პროგრესული და დემოკრატიული, რომ არაფერი ვთქვათ რევოლუციაზე. ამით რუსეთის მეფემ და რუსეთის გაბატონებულმა კლასებმა ძალიან მალე დაიმსახურეს საერთაშორისო რეაქციის მხრივ გულწრფელი ნდობა. ეს ნდობა მათ ნამდვილად გაამართლეს 1848—1849 წლების რევოლუციის პერიოდში. ამ დროს „არა თუ ევროპის მონარქებს, არამედ ევროპის ბურჟუეზიასაც ევროპის საქმეებში რუსეთის ჩარევა მიაჩნდათ ერთადერთ ხსნად პროლეტარიატის წინააღმდეგ, რომელმაც ის იყო იწყო გამოღვიძება. რუსეთის მეფე მათ გამოაცხადეს ევროპის რეაქციის მეთაურად“³.

თავისი უაღრესად რეაქციული საშინაო და საგარეო პოლიტიკით, აღვირაზნილი ანექსიონისტური პისწრაფებებით შიშს სთესდა და სიძულვილს იმსახურებდა ცარიზმი ყველგან, შინ თუ გარეთ, აზიასა და ევროპაში. აქედან გასაგებია მეფის რუსეთის მიმართ ის სიძულვილი, რასაც აშკარად გამოხატავდნენ მარქსი და ენგელსი, აგრეთვე ის პოზიცია, რომელიც მათ დიკავეს აღმოსავლეთის ომში. ამ ომში რუსეთის დამარცხება ერთ-ერთი სანუკვარი იდეა იყო არა მარტო მარქსისა და ენგელსისათვის, არამედ მთელი პროგრესული ევროპისათვის. მათ შორის, რასაკვირველია, არ ვგულისხმობთ ანტი-რუსული კოალიციის არც ერთ მონაწილეს, რადგან ისინი, ისე როგორც მეფის რუსეთი, აღმოსავლეთის ომში მონაწილეობდნენ მხოლოდ და მხოლოდ როგორც აგრესორები, რომლებსაც მთელი სიმტკიცით ამხელდნენ მარქსი და ენგელსი და მათ დამარცხებას ცდილობდნენ საერთო-ევროპული რევოლუციის საშუალებით.

მარქსისა და ენგელსის, აგრეთვე ყველა ჰემმარიტად რევოლუციური ელემენტის, ვარაუდით აღმოსავლეთის ომი უნდა გადაზრდილიყო საერთო-ევროპულ ომად, რაც ბიძგს მისცემდა, ფეხზე წამოაყენებდა 40-იან წლებში დამარცხებულ, მაგრამ გაუნადგურებელ რევოლუციას, რასაც უნდა მოჰყოლოდა საერთო-ევროპული აჯანყება დესპოტიზმის წინააღმდეგ, ამასთან ერთად, გამოიღვიძებდნენ, ფეხზე დადგებოდნენ და აჯანყდებოდნენ ჩაგრული ხალხები და ერები, განვითარდებოდა მძლავრი ეროვნული განმათავისუფლებელი მოძრაობა და მით უფრო ჩქარა დაინგრეოდა ევროპული რეაქციის ერთგუ-

³ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, კომუნისტური პარტიის მანიფესტი, 1948, გვ. 13.

ლი მოკავშირე, „ხალხთა საპყრობილე“, რაც უფრო ჩქარა მოხდებოდა რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაერთიანება. ასეთი იყო აღმოსავლეთის ომის შედეგად საერთაშორისო პოლიტიკური სიტუაციის შექმნისა და განვითარების გეგმა-პროგნოზი. იგი განსაზღვრავდა რევოლუციური პროლეტარიატის ტაქტიკასა და სტრატეგიას აღმოსავლეთის ომის პერიოდში: მეფის რუსეთის დამარცხებაში ხელდავდა პროლეტარიატი ჩაგრული ერების, გათელილი დემოკრატიისა და შებოჭილი რევოლუციის ხსნას, მაგრამ მეფის რუსეთის დამარცხება არც ისე ადვილი იყო. საჭირო იყო მეფის რუსეთის არა მარტო სამხედრო დამარცხება, არამედ, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, მისი დიპლომატიისა და პოლიტიკის, იდეოლოგიის მხილება და სააშკარაოზე გამოტანა.

მარქსმა და ენგელსმა თავიანთ მრავალრიცხოვან შრომაში, სტატიებში და კორესპონდენციებში, ამხილეს მეფის რუსეთის დიპლომატიის სივერავე და თვალთმაქცობა, რუსეთის სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიური ჩამორჩენილობა და, ყოველივე ამით, იგი იდეოლოგიურად უფრო ადრე დაამარცხეს, ვიდრე სამხედრო დამარცხებას იგემებდა მოკავშირეებისაგან ყირიმის ნახევარ კუნძულზე.

საერთო ვითარების ამ მოკლე დახასიათების შემდეგ, შეიძლება გავეცნოთ მარქსისა და ენგელსის შეხედულებებს მეფის რუსეთის საგარეო-პოლიტიკურ კურსზე, საერთოდ, და განსაკუთრებით, აღმოსავლეთის ომის პერიოდში. განსაკუთრებით ეს პერიოდი იმიტომ გვაინტერესებს, რომ აღნიშნულ ომთან დაკავშირებით წამოიჭრა მარქსისა და ენგელსის წინაშე საქართველოსა და კავკასიის საკითხი.

ფ. ენგელსი, 1853 წელს ახასიათებდა რა მეფის რუსეთის საგარეო პოლიტიკურ კურსს, აღნიშნავდა მის აგრესიულ მიმართულებას, რომელიც ასეთად დარჩა, ენგელსის აზრით, მთელი საუკუნის განმავლობაში⁴, ვიდრე 1789 წლის მოძრაობამ, მძლავრი მეტოქე არ გაუჩინა ევროპული რევოლუციის სახით.

„იმ დროიდან მოყოლებული, ევროპის კონტინენტზე — წერდა ფ. ენგელსი, — ფაქტიურად მხოლოდ ორი ძალა არსებობს: რუსეთი

⁴ ასეთივე აზრისა იყო მეფის რუსეთზე კ. მარქსიც (იხ. К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с, Сочинения, т. 16, стр. 206.)

თავის აბსოლუტიზმით და რევოლუცია დემოკრატიით⁵. ახლა რევოლუცია თითქოს დამარცხებულია, მაგრამ იგი ცოცხლობს და მისი არასოდეს ისე არ წინებიათ, როგორც ახლა...

მაგრამ, თუ რუსეთი თურქეთს დაეუფლება, რუსეთის ძალღონე ერთიორად გადიდდება და იგი უფრო ძლიერი გახდება, ვიდრე მთელი ევროპა, ერთად აღებული. მოვლენათა ასეთი მიმართულება რევოლუციის საქმისათვის აუწერელ უზედურებად გადაიქცეოდა⁶.

მარქსი და ენგელსი მეფის რუსეთს განიხილავდნენ როგორც რეაქციის დასაყრდენს, მაგრამ ამავე დროს ისინი არ ივიწყებდნენ, რომ რუსეთი აღმოსავლეთის მიმართ, აზიის მიმართ ასრულებდა ობიექტურად პროგრესულ როლს⁷. „რუსეთის ბატონობა, — წერდა ენგელსი, — ასრულებს მაცივილიზმზელ როლს შავი და კასპიის

⁵ სხვათაშორის უნდა შევნიშნოთ, რომ აზრი ევროპაში ორი ძალის — რუსეთისა და რევოლუციის არსებობის შესახებ ჯერ კიდევ 1848 წელს გამოთქვა რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ერთ-ერთმა მოხელემ ტიუტჩევმა, იგი წერდა: „უკვე დიდი ხანია, რაც ევროპაში მხოლოდ ორი ნამდვილი ძალა, ორი კემპარატი სახელმწიფო არსებობს: რევოლუცია და რუსეთი. ისინი ახლა ერთმანეთის პირდაპირ ღგანან და ხეალ, შესაძლებელია, ერთმეორეს ეკეუთონ. მათ შორის ვერავითარი ხელშეკრულება ვერ დაიდება, ვერავითარი მორიგება ვერ მოხერხდება. რაც ერთისათვის სიცოცხლეა, ის მეორისათვის სიკვდილია“ (ციტ. ვ. ეგნატაშვილის წერილიდან „კ. მარქსი და ფ. ენგელსი საქართველოს შესახებ“, ჟურნ.: „ბოლშევიკი“, № 6, 1937, გვ. 37).

ტიუტჩევის ასეთ თვალსაზრისი ადასტურებს კ. მარქსის დებულებას იმის შესახებ, რომ რუსეთის დაკვეთით იყო გამოქვეყნებული ევროპაში სენ-მარკ-ჟირარდენის სტატია, სადაც ნათქვამი იყო: «Для Европы существуют две великие опасности: Россия, угрожающая ее независимости, и революция, угрожающая ее социальному строю... мы знаем что при теперешнем положении Европы война означала бы социальную революцию». (см. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 122—123). აქ გამოთქმული აზრი რევოლუციის შესახებ, შეთხზული კი არ იყო, არამედ იგი იყო რეალური მდგომარეობის ანახევლი. ეს დასტურდება ენგელსიდან ზემოთ ტექსტში მოტანილი მოსაზრებით და იმავე საკითხზე ენგელსის მიერ 1854 წლის იანვარში გამოქვეყნებული დებულებითაც: «...в Европе существует шестая держава... Держава эта—Революция. Она долго молчала и отступала... всюду чувствуете ее присутствие, всюду поднимает она голову и пробуждается от дремоты. Достаточно будет одного сигнала, чтобы эта шестая и величайшая из европейских держав выступила вперед в блестящих доспехах и с мечом в руке... Этот сигнал будет дан надвигающейся европейской войной» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 6).

⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 15.

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 27, стр. 241.

ზღვებისათვის, ცენტრალური აზიისათვის⁸. სლავები და სხვა ქრისტიანი ხალხები, რომლებიც თურქეთის უღელქვეშ გმინავდნენ, რუსეთში ხედავდნენ თავიანთ მხსნელს, განმათავისუფლებელს⁹, რასაც მეფის რუსეთი დიდი წარმატებით იყენებდა, თავისი მიზნებისათვის, საკუთარი სამფლობელოების გაფართოებისათვის, რაც შეუძლებელია არ სცოდნოდათ მაშინ მის მიერ თურქეთის ბატონობისაგან განთავისუფლებულ ხალხებს; მაგრამ რა უნდა ექნათ, სხვა გამოსავალი მათ არ ჰქონდათ, უხდა შინდობოდნენ შედარებით ნაკლებად უხეშ ძალას. ნაკლები ბოროტების იდეა სწორედ ამ დროიდან იბადება, როგორც თურქული აგრესიით წელში გაწყვეტილი ხალხების პრაქტიკულ-პოლიტიკური ინტერესი.

მარქსი და ენგელსი მეფის რუსეთის სახით როდი ხედავდნენ მხოლოდ და მხოლოდ რეაქციის ციტადელს. მარქსისა და ენგელსის მახვილ მეცნიერულ და პოლიტიკურ აზლს არ გამოპარვია ის შიხაგახი სოციალური ძვრები, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა XIX ს. 50-იანი წლების რუსეთში. გლეხთა ანტიბატონყმური გამოსვლება, რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეური მოძრაობის გაძლიერება და სხვ. მოწმობდნენ რომ რუსეთში მწიფდებოდა რევოლუციური სიტუაცია ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული გადატრიალებისათვის. ვეიდენმაიერისადმი ერთ-ერთ ბარათში ენგელსს შესაძლებლად მიაჩნდა მაშინ „თავადაზნაურულ-ბურჟუაზიული რევოლუცია პეტერბურგში, მისი მომყოლი სამოქალაქო ომით ქვეყნის შიგნით“¹⁰. „მარქსს და ენგელსს მიაჩნდათ, რომ რუსეთის რევოლუციას უდიდესი მნიშვნელობა ექნებოდა ევროპისათვის, პროლეტარულ რევოლუციათა გამარჯვებისათვის დასავლეთში“ (დასახელებული თეზისებიდან).

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, როდესაც მხარს უჭერდნენ მეფის რუსეთის დამარცხებას აღმოსავლეთის ომში, ამით სრულიად არ ფიქრობდნენ მისი ერთ-ერთი ძირითადი მეტოქის — თურქეთის განმტკიცება-გაძლიერებას. მეფის რუსეთის დამარცხებას მარქსი და ენგელსი განიხილავდნენ მხოლოდ და მხოლოდ საერთო-ევროპული რევოლუციისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნის თვალსაზრისით. მარქსი და ენგელსი თურქეთში ხედავდნენ ხალხთა აზიური ჩაგვრის ბარბაროსულ სისტემას, ზეზეურად ხრწნად სამხედრო-ფეოდალურ რეჟიმს, რომელიც სულს უხუთავდა არა მარტო დაპყრობილ, არამედ საკუთარ ხალხებსაც. ამ თურქეთის კლასიკურ დახასიათებას გვაძლევს კ. მარქსი თავის სტატიაში — „ეროვნებანი თურქეთში“ (1853 წლის მარტი): „თურქეთი ლეგიტიმისტური ევროპის სწეულ ადგილს

⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 27, стр. 241.

⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 32.

¹⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс, Избранные письма, 1947, стр. 67.

წარმოადგენს — წერდა მარქსი, — ლეგიტიმისტურ-მონარქისტული სისტემის უსუსურობა საფრანგეთის პირველი რევოლუციის დროიდან პოულობს თავის გამოხატულებას ერთ დებულებაში: შენარჩუნებულ იქნას status quo! ეს... ადასტურებს სილატაკეს, ხელმძღვანელ სახელმწიფოთა უენარობას — წინ წასწიოს პროგრესის საქმე ანუ ცივილიზაცია.

შენარჩუნებულ იქნას თურქეთში status quo! ასეთივე უფლებით შეიძლება შეეცადო, რომ ერთსა და იმავე დონეზე შეაჩერო ცხენის ლეშის ლობა, რათა არ დაუშვა მისი სრული გახრწნა. თურქეთი იხრწნება და იგი სულ უფრო მეტად გაიხრწნება, ვიდრე იარსებებს ახლანდელი სისტემა „ევროპული წინასწარობისა“ და status quo¹¹.

კ. მარქსი აქ, არა მარტო თურქეთის ახასიათებს, არამედ იძლევა ევროპის მაშინდელ წამყვან სახელმწიფოთა დახასიათებასაც. მარქსის აზრით, „ხელმძღვანელი სახელმწიფოები“, იმით, რომ იცავენ თურქეთის მიმართ status quo-ს, ხელს უშლიან პროგრესის, ცივილიზაციის საქმეს. მაგრამ მარქსისა და ენგელსის მიხედვით status quo-ს დარღვევას თურქეთის მიმართ, არაფერი ჰქონდა საერთო ამ status quo-ს დარღვევის რუსულ ვარიანტთან, რომლითაც ნაგარაუდები იყო თურქეთის დანაწილება ევროპულ სახელმწიფოთა შორის, როდესაც ყველაზე, უფრო რუსეთი აპირებდა ხელის მოთბობას. ინგლისის აზიური ინტერესებისათვის უფრო გამოსადეგი იყო სამხედრო-ფეოდალური, „ზეზეურად ხრწნადი“ თურქეთი ვიდრე დემოკრატიული თურქეთი, რასაც მოელოდნენ მარქსი და ენგელსი თურქეთის მიმართ status quo-ს დარღვევიდან. ამიტომ მარქსი და ენგელსი ევროპის კონტინენტზე რეაქციის საყრდენ ძალად არა მარტო რუსეთს თვლიდნენ, არამედ ასეთ ძალად მიაჩნდათ მათ ინგლისიც, რომელიც თავისი ეკონომიური სიმძლავრით სრესდა ყველა პროგრესულ ძალას მთელს მსოფლიოში¹².

¹¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 4—5, 26, 36.

¹² კ. მარქსი და ფ. ენგელსი ამასთან დაკავშირებით წერდნენ: «Истина такова, что консервативная Европа — Европа «порядка, собственности, семьи и религии», — Европа монархов, феодалов, капиталистов, как ни различны их взаимоотношения в различных странах, — снова обнаруживает свое полное бессилие. Пусть Европа прогнана, но война должна была пробудить в ней здоровые элементы, должна была вновь вызвать скрытые силы... Но нет, не только буржуазная Англия и бонапартистская Франция неспособны вести настоящую, энергичную, упорную войну; но даже Россия, та европейская страна, которая менее всего заражена «безбожной и расслабляющей цивилизацией», неспособна на это... При таких прави-

ცნობილია, თუ როგორი აღშფოთებით შეხვდა ევროპის პროგრესული საზოგადოებრიობა აღმოსავლეთის ომის შეწყვეტას და რუსეთთან ზავის დადებას. ევროპის პროგრესული საზოგადოებრიობა არსებითი ხასიათის ცვლილებებს მოელოდა აღმოსავლეთის ომის შედეგად. ევროპის პროგრესული ძალები მოელოდნენ ცვლილებებს არა მარტო რუსეთში, არამედ თვით ევროპაშიც და თურქეთშიაც კი. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, როგორც ცნობილია, უფრო მეტს მოელოდნენ, ვიდრე ევროპის დემოკრატიულ-პროგრესული ძალები. მარქსისა და ენგელსის აზრით, მოსალოდნელი იყო აღმოსავლეთის ომის გადაზრდა საერთო-ევროპულ ომად, რასაც უნდა მოჰყოლოდა საერთო-ევროპული აჯანყება, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რომელთა შეერთება დაამხოდა ევროპაში დესპოტურ რეჟიმებს და სოციალისტური რევოლუციის პროლოგად მოგვევლინებოდა. ასეთი ვარაუდისათვის მარქსსა და ენგელსს საკმაო საფუძველი ჰქონდათ: ევროპაში სოციალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობისათვის თითქმის ყველა პირობა არსებობდა¹³, რუსეთში ამ დროისათვის რევოლუციური სიტუაცია მწიფდებოდა, რაც მარქსსა და ენგელსს მხედველობიდან არ გამოორჩენიათ¹⁴, კავკასიაში, კერძოდ მის ჩრდილოეთ ნაწილში, უკვე დიდი ხნიდან მიმდინარეობდა ეროვნული აჯანყება და იყო მისი შემდგომი გაძლიერების შესაძლებლობა შამილის მეთაურობით¹⁵, და ბოლოს, ასეთი აჯანყებისათვის ხელსაყრელი პირობები არსებობდა, მარქსისა და ენგელსის აზრით, საქართველოშიაც, რომელსაც მარქსი უწოდებ-

тельствах, как нынешние, эта восточная война может вестись еще тридцать лет и все же ни к чему не привести (К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 371).

¹³ ფ. ენგელსი წერდა: «Главные военные действия 1854 года являются, можно сказать, лишь маленькой прелюдией к битвам народов, которые будут отмечены в летописях 1855 года... И может быть, эти битвы являются только прелюдией для других, еще более жарких, еще более решающих боев — боев европейских народных масс против сейчас победоносных и чувствующих себя прочно европейских деспотов» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 536).

¹⁴ ფ. ენგელსი 1853 წლის 12 აპრილს ედიენბაიერს წერდა იმის შესახებ, რომ შესაძლებელია «дворянско-буржуазная революция в Петербурге с последующей гражданской войной внутри страны», («Избранные письма, 1947, стр. 67).

¹⁵ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი 1853 წლის ნოემბერში წერდნენ იმის შესახებ, რომ აზიამი მოკავშირეთა წარმატებითი მოქმედება «... позволило бы установить связь с Шамилем и обеспечить бы всеобщее восстание всего Кавказа» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 475).

და „რუსეთის პოლონეთს კავკასიაში“¹⁶. შეეჩერდეთ ამ საკითხზე დეტალურად. რამდენადაც მოგვეცემს ამის საშუალებას ჩვენს ხელთ არსებული მასალები.

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის წერილებსა და სტატიებში, რომლებიც იწერებოდა და ქვეყნდებოდა აღმოსავლეთის ომის პერიოდში, პასუხი გაცემულია ჩვენთვის საინტერესო ორ ძირითად საკითხზე. პირველი საკითხი იყო საქართველოს რუსეთთან შეერთების ხასიათი, მეორე კი რუსეთის მდგომარეობა საქართველოში XIX საუკუნის 50-იან წლებში.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა და საქართველოში ცარიზმის პოლიტიკის ხასიათს არაერთგზის ეხებიან თავიანთ შრომებში¹⁷.

კ. მარქსი 1853 წლის 14 ივნისს გამოქვეყნებულ სტატიაში: „თურქეთის საკითხი. — ტაიმსი“ — რუსეთის გაფართოება“ მწარედ დასკვნის გაზეთ „ტაიმსს“, რომელსაც მეფის რუსეთის მოთხოვნა — იცნონ იგი თურქეთის მფარველად, გულწრფელ მოთხოვნად მიუღია. მაგრამ „კაცობრიობას არ უნდა დაავიწყდეს, — წერს მარქსი, — რომ რუსეთი იყო მფარველი პოლონეთისა, მფარველი — ყირიმისა, მფარველი — კურლანდიისა, მფარველი — საქართველოსი“, სამეგრელოსი, ჩერქეზთა და კავკასიელ ტომთა, ხოლო ახლა სურს მფარველი იყოს თურქეთისა“¹⁸. როგორც ვხედავთ, მარქსისათვის ცხოვრილი ყოფილა თუ როგორ გადააქცია ცარიზმმა ფარატიხა ქაღალდად 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი, როგორ იქცა მეფის რუსეთი საქართველოს „მფარველიდან“ მის „მფლობელად“.

ასეთივე აზრისა იყო ფ. ენგელსიც. იგი 1854 წლის 9 იანვრის თარიღით გამოქვეყნებულ სტატიაში წერდა: „...ამერიკავკასიის ოლქი ცენტრალური პუნქტით — თბილისით, რომელიც რუსებმა დაიკავეს, შეიძლება უფრო დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ჩაითვალოს, ვიდრე ძძლავრი იმპერიის შემადგენელ ნაწილად“¹⁹. მეფის რუსეთმა „საქართველო“²⁰, სამეგრელო, იმერეთი და გურია“ უბრალოდ კი

¹⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 11, стр. 639.

¹⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 32.

• იგულისხმება ქართლ-კახეთი, რედ.

¹⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 118.

¹⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 573.

²⁰ იგულისხმება ქართლ-კახეთი, რედ.

არ დაიკავა, არაქმდ იგი მუსლიმანებს წაართვა²¹. მაგრამ იმის გამო, რომ მეფის რუსეთის მოხელეებმა კავკასიაში თავიანთი კოლონიური პოლიტიკით აიჯანყეს შემოერთებული ან მუსლიმანთაგან განთავისუფლებული ხალხები, მათ „კავკასია შესანარჩუნებელი გაუხდათ“²².

რუსეთის მიერ კავკასიაში სამფლობელოთა შეძენა არ მომხდარა დასავლეთ ევროპისათვის შეუმჩნევლად. მეფის რუსეთი, დასავლეთ ევროპის საქმეებში ჩარევისათვის, რაც ყოველთვის რეაქციის სასარგებლოდ და რევოლუციის საზიანოდ ხდებოდა, იძენდა ევროპის „მაღალი კლასებისაგან“ მოქმედების თავისუფლებას კავკასიის მიმართ. ამის შესახებ აღნიშნავდა კ. მარქსი „მუშათა საერთაშორისო ამხანაგობის დამფუძნებელ მანიფესტში“ 1864 წლის 28 სექტემბერს, როდესაც წერდა, რომ ევროპის მაღალი კლასები უსირცხვილო მოწონებით, მოჩვენებითი თანაგრძნობით ან ილიოტური უსულგულობით ეპყრობოდნენ მეფის რუსეთის მიერ კავკასიის მთის ციხე-სიმაგრეების დაუფლებას, არავითარ წინააღმდეგობას არ უწყევდნენ ცარიზმის მიერ სამფლობელოთა გაფართოებას კავკასიაში²³.

მეფის რუსეთი მარტო ევროპის „მაღალი კლასების“ წაყრუებას როდი სჭერდებოდა, იგი ყოველი გაფართოებისათვის ერთგვარ იდეოლოგიურ სარჩულსაც ქმნიდა. მაგალითად, ბალკანეთში მეფის რუსეთი შევიწროებული მართლმადიდებელი ეკლესიისა და ჩაგრული სლავების დაცვის სახელით მოქმედებდა, კავკასიონის ქედის სამხრეთით კი ქრისტიანული ხალხების დაცვის ღოზუნგით. ასეთი იდეოლოგიური შემზადების შემდეგ განმათავისუფლებელი ნიღბით შემოერთებისათვის ნიადაგი უკვე მზად იყო როგორც ბალკანეთზე, ისე კავკასიაში, აღნიშნავდა ფ. ენგელსი 1890 წელს თავის სტატიაში „რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკა“²⁴.

კ. მარქსის და ფ. ენგელსის დებულებებიდან, აგრეთვე ისტორიული ფაქტიდან გამომდინარე ვ. ი. ლენინი, როდესაც თავის კლასიკურ ნაშრომში „კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში“ ეხებოდა საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთობის ისტორიას, ამ ურთიერთობის ხასიათს. აქ, როგორც ცნობილია, ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა სა-

²¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 408.

²² К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 408, 409.

²³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 16, стр. 11.

²⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, стр. 15—17.

ქართველოსა და კავკასიის მიმართ მეფის რუსეთის საგარეო პოლიტიკის აგრესიულ ხასიათზე. ლენინის აზრით. XIX საუკუნის 60-იანი წლებისათვის მთლიანად დამთავრა ცარიზმმა კავკასიის პოლიტიკური შემოერთება, ხოლო რაც შეეხება მის ეკონომიურ ათვისებას, იგი 90-იან წლებშიც არ ჰქონდა მას დამთავრებული²⁵. ამას ხელს უშლიდა, რასაკვირველია, კაპიტალიზმის სუსტი განვითარება მეტროპოლიაში, ამიტომაც იყო, ვ. ი. ლენინის აზრით, საქართველო მხოლოდ და მხოლოდ „თავისებური კოლონია“²⁶.

ი. ბ. სტალინს არაერთხელ აღუნიშნავს მეფის რუსეთის, ცარიზმის დაპყრობითი, აგრესიული ბუნება. ი. ბ. სტალინი, მიუხედავად იმისა, რომ აკრიტიკებდა ფ. ენგელსს, იგი ცარიზმის დაპყრობითი პოლიტიკის დახასიათებაში მას მთლიანად უჭერდა მხარს, როდესაც წერდა: ფ. ენგელსი „ახასიათებს რა რუსეთის ცარიზმის დაპყრობითს პოლიტიკას და სათანადოს მიუზღავს რა ამ პოლიტიკის სისაძაგლეებს, ენგელსი ხანის მას არა იმდენად რუსეთის სამხედრო-ფეოდალური ვაჭრული ზედაფენის „მოთხოვნილებით“ ზღვისკენ გასასვლელებზე, საზღვაო ნავსადგურებზე, საგარეო ვაჭრობის გაფართოებასა და სტრატეგიული პუნქტების დაუფლებაზე..., დაპყრობითი პოლიტიკა მთელი მისი სისაძაგლითა და სიბინძურით სრულებითაც არ შეადგენდა რუსეთის მეფეთა მონოპოლიას. ყველასათვის ცნობილია, რომ დაპყრობითი პოლიტიკა ახასიათებდა აგრეთვე — არა ნაკლებად „თუ მეტად არა, ევროპის ყველა ქვეყნის მეფეებსა და დიპლომატებს“²⁷.

ასეთივე შეფასება პოვა საქართველოს რუსეთთან შეერთების ჩასიათმა, ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის აგრესიულმა ხასიათმა რევოლუციამდელ ბოლშევიკურ პრესასა და პარტიულ დოკუმენტებში. ქართველმა თავადაზნაურობამ და ბურჟუაზიულმა წრეებმა დიდი ხმაურით აღნიშნეს საქართველოს რუსეთთან შეერთების ასი წლის თავი, როგორც დიდი ეროვნული დღესასწაული, ამისათვის ისინი სამარცხვინო ბოძზე გააკრეს ბოლშევიკებმა. გამოიკა სასტიკი მამხილებელი პროკლამაციები, გარდა ამისა, ამ იუბილეს დაემთხვა არალეგალური, ლენინურ-ისკრული მიმართულების გაზეთ „ბრძოლას“ გამოცემა, რომელშიაც დაიბეჭდა ლადო კეცხოველის

²⁵ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 3, გვ. 703.

²⁶ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 4, გვ. 101.

²⁷ ი. ბ. სტალინი, ენგელსის სტატიაზე „რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკა“ (იხ. ჟურ. „პარტიული მშენებლობა“, № 11, 1941, გვ. 3, 4).

სტატია „ასი წლის იუბილეს გამო (წერილი ქართველ მუშებთან)“ აქ, ავტორი სრულიად არ იეიწყებს იმ ობიექტურად დადებით შედეგებს, რაც მოჰყვა საქართველოს რუსეთთან შეერთებას. მაგრამ ამასთანავე იგი სასტიკად გმობს საქართველოს თავადაზნაურობას იმ „მლიქვნელობისა“ და „მათხოვრობისათვის“, რასაც იუბილეს დღეებში ამჟღავნებდა ჩვენი ერის ეს „ბრწყინვალე“ წოდება. „მუშა ხალხი კი ამ დროს შორით უცქერის ამ სანახაობას, — წერდა სტატიის ავტორი, — ყურს უგდებს არაჩვეულებრივ ხმაურობას და სურს შეეკითხოს: „ვინ მოგინმთ ჩვენდა წინამძღვრად!“. ჩვენ კარგად დავაფასებთ უთქვენოდაც ამ ასი წლის ისტორიას, მთავრობის გახრწნილ პოლიტიკას“. სტატიის ავტორს არც ის ავიწყდება, რომ „რუსეთის მთავრობა ამ გემრიელ ლუკმას — საქართველოს კარგა ხანია მუშტრის თვალთ უყურებდა“ და ა. შ.²⁸

ლენინურმა „ისკრამ“ გამოაქვეყნა სარედაქციო სტატია „რუსული ხიშტის ასი წელი საქართველოში“. ამ სტატიაში აღწერილია საქართველოს რუსეთთან შეერთების ასი წლის იუბილე, რომელიც 1901 წლის 26, 27, 28 სექტემბერს ჩატარდა თბილისში ქართველი თავადაზნაურობის ინიციატივით. აღნიშნული სტატია არ არის ხელმისაწვდომი ფართო საზოგადოებისათვის, ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია გავაცნოთ მისი შოკლე შინაარსი ქართველ მკითხველს: ჭერ კიდევ ერთი წლით ადრე, ვიდრე შესრულდებოდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების ასი წელი, ქართველმა თავადაზნაურობამ აღძრა საკითხი, მათი აზრით, ასეთი მნიშვნელოვანი და სასიხარულო მოვლენის იუბილეს აღნიშვნის შესახებ. თავადაზნაურობამ რამდენიმე სხდომა მიუძღვნა იუბილეს ჩატარების პროგრამის შემუშავებას. ქართველი თავადაზნაურობის მცირე, შეგნებული ნაწილი, რომელიც ესწრებოდა ამ სხდომებს ზიზღით ეკიდებოდა ამ ღონისძიებას, მაგრამ არ ჰქონდა რა საშუალება გამოეთქვა თავისი უკმაყოფილება, სჯერდებოდა ღუმლის.

საიუბილეო დღეებში ნიკოლოზმა ვერ გაბედა ჩამოსვლა. მის მაგივრად ჩამოვიდა მიხეილ რომანოვი და საბერძნეთის დედოფალი თავისი ოჯახის წევრებითურთ. ადგილობრივმა უნდარმერიამ და პოლიციამ კარგად იცოდა, თუ რამდენად თანაგრძნობით ეკიდებოდნენ ამ ზეიმს ქართველებისა და სომხების უმრავლესობა, და ცდილობდნენ რა მიხეილისათვის ეჩვენებინათ ყველაფერი ვარდისფრად,

²⁸ გაზ. „ბ რ ძ ო ლ ა“ № 1, 1901 წლის სექტემბერი.

მიიღეს ზომები 26, 27, 28 სექტემბერს ქუჩებში ხალხის გამოსაფენად, სოფლიდან ყველა მამასახლისის თბილისში ჩამოსაყვანად. რამდენიმე თავდაზნაურმა ახალგაზრდამ შექმნა საპატიო ყარაული. მათ დაუფარავი ზიზღით ეკიდებოდა ხალხი ქუჩებში.

მამებლებს ქალაქის მუნიციპალიტეტიდან ერთ-ერთ მთავარ ქუჩაზე გაემართათ ტრიუმფალური თალი, რომლის ერთ მხარეზე გამოხატული იყო ამაყად მდგარი რუსული ციხე-სიმაგრე, ხოლო მეორე მხარეს — დანგრეული ქართული კოშკი, ეს იყო უქვეშევრდომი ლესი გრძნობების გამომხატველი.

26 სექტემბერს დაიწყო ზეიმი, ქუჩებში გამოჩნდნენ სტუმრები, წინ ეტლით მოუძღოდნენ პოლიცემისტები და ხალხისაგან ითხოვდა „ვამას“, მაგრამ ატყდა სტვენა. „ვამას“ მხოლოდ ჯარისკაცები და პოლიციელები იძახდნენ. ასე გრძელდებოდა სამი დღე.

ქართველმა ლიბერალურმა ინტელიგენციამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, გადაწყვიტა გამოეხატა თავისი პროტესტი ასე: ზეიმის დღეებში არ გამოსულიყო სახლიდან და გამოეშვა პროკლამაცია, ქართველი ხალხისადმი მიმართვით, რაც შეასრულეს კიდეც. პროკლამაცია, რომელიც ძალიან სუსტად იყო დაწერილი, ზოგად ფრაზებში იტყობინებოდა, რომ ქართველები შევიწროებული იყვნენ რუსეთის მთავრობის მიერ. მთელი პროკლამაცია აღიზიანებდა მხოლოდ ვიწროპატრიოტულ გრძნობებს. მას არავითარი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია.

სრულიად სხვაგვარი და გაცილებით უფრო ენერგიული ხასიათით გამოირჩეოდა ადგილობრივი მუშათა ორგანიზაციის მიერ გამოხატული პროტესტი. პირველი პროკლამაცია, რომელიც გამოუშვეს მუშებმა ქართულ ენაზე შეიცავდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების მოკლე ისტორიას, რუსეთის ცარიზმისა და კავკასიაში მისი მმართველობის შედეგების დახასიათებას, და მოწოდებას მუშებისადმი დაირაზმონ ცარიზმის სამარცხვინო უღლის დასამხობად. ეს პროკლამაცია გამოვიდა 23 სექტემბერს და ფართოდ გავრცელდა. 26 სექტემბერს გამოვიდა მოკლე, მაგრამ ძლიერი პროკლამაცია რუსულ ენაზე ნიკოლოზ II და ქართველ თავდაზნაურობას შორის დიალოგის ფორმით.

მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ის, რომ ადგილობრივმა მუშათა ორგანიზაციამ ასი წელი აღნიშნა, პირველი რევოლუციური პერიოდული ქართული გამოცემის, „ბრძოლის“ გამოშვებით.

მას შემდეგ, რაც ქართველ თავდაზნაურობას მეფემ თავის მანიფესტით მცირედი ნასუფრალი მიუგდო, ქართულმა ლიბერალურმა ინტელიგენციამ ფრონტი შეიცვალა, გამოუშვა ახალი პრო-

კლამაცია შეცვლილი ტონით. ამით იუბილეს წინ გათამამებული ჟანდარმერია შეტევაზე გადავიდა და დააპატიმრა ძისთვის საეჭვო ადამიანები — მუშები: გაგუა, გოგლიძე და ჯიბლაძე, ინტელიგენტები, კალანდარიშვილი, წულუკიძე, ძმები კალაძეები, მახარაძე, ჟორდანია და ა. შ.²⁹

საქართველოსა და კავკასიისადმი ცარიზმის აგრესიულ პოლიტიკას ხელი არ შეუშლია რუსი და ქართველი ხალხების მეგობრობისათვის, ცარიზმის წინააღმდეგ, მათი ერთობლივი ბრძოლისათვის, სოციალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის გაერთიანებისათვის, რომლის სათავეშიც მტკიცედ იდგა მხოლოდ და მხოლოდ სოციალ-დემოკრატია, მხოლოდ და მხოლოდ ბოლშევიკების პარტია. როგორც ცნობილია, გაზეთმა „ბრძოლამ“ საჭიროდ ჩათვალა სპეციალურად აღენიშნა, რომ „პოლიტიკური თავისუფლება და მამულიშვილის უფლებანი — აი ანდერძი მეცხრამეტე საუკუნისა და ეს ანდერძი უნდა მოვიყვანოთ სისრულეში ჩვენ სოციალ-დემოკრატიებმა“³⁰.

ქართული სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობა თავიდანვე გამოდიოდა სოციალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ან „მამულიშვილის უფლებისათვის“ ბრძოლის გამაერთიანებლისა და მედროშის როლში. ამ მომენტზე ერთხელ კიდევ გაამახვილა საქართველოს მუშათა კლასისა და გლეხობის ყურადღება რსდმპ კავკასიის კავშირის იმერეთ-სამეგრელოს კომიტეტმა 1905 წლის იელისში სპეციალური პროკლამაციით, რომელიც ამხელდა საქართველოს წვრილბურჟუაზიულ პარტიებს. ამ დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ეროვნულ დამოკიდებულებას და ჩაგვრას ვინ ებრძოდა ყველაზე უფრო? ვინ იქნება, თუ არა სოციალ-დემოკრატია. ვინ აღიმადლა მედგრად ხმა საქართველოს ასი წლის მონობის იუბილეს და დღესასწაულის წინააღმდეგ, ვინ გააკრა სამარცხვინო ბოძზე ჩვენი ფარისევლები და ხალხის... სისხლის მწოველნი? ვინ და სოციალ-დემოკრატია... ყველაზე უფრო ვინ ებრძოდა და ებრძვის საზიზღარ თვითმპყრობელობას და მით ვინ უწყობდა ხელს საქართველოს განთავისუფლებასაც? პროლეტარიატი, სოციალ-დემოკრატია“³¹. ეს დოკუმენტიც ადასტურებს საქართველოს რუსეთთან შეერთების ხასიათის შესახებ, ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის აგრესიული

²⁹ Газ. «И с к р а», № 13, от 20 декабря 1901 г.

³⁰ გაზ. „ბ რ ძ ო ლ ა“, № 1, 1901 წლის სექტემბერი.

³¹ რსდმპ კავკასიის კავშირის პროკლამაციები (1903—1905 წწ.), თბილისი, 1955, გვ. 457.

ხასიათის შესახებ მარქსისტ-ლენინელების, სოციალ-დემოკრატების თვალსაზრისს.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ, ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის აგრესიული ხასიათის შესახებ ზემოთ განხილული თვალსაზრისი უთუოდ გათვალისწინებული იყო საკავშირო მთავრობის მიერ ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოზე კონკურსის გამოცხადებასთან დაკავშირებით გამოყოფილი მთავრობის კომისიის ჟიურის 1937 წლის აგვისტოს დადგენილებაში. აქ ხაზგასმით იყო აღნიშნული, რომ საქართველოს გადასვლა რუსეთის პროტექტორატში, ხოლო უკრაინისა — რუსეთის უფლებაში, წარმოადგენდა ნაკლებ ბოროტებას, იმასთან შედარებით, რაც საქართველოს მოელოდა თურქეთის ან ირანის ხელში³².

ჟიურის ეს შენიშვნაც რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ხასიათის შესახებ გაუგებარი დარჩა ბევრი ისტორიკოსისათვის. მათ „ნაკლები ბოროტების“ ფორმულა მიუყენეს 1801 წლის აქტს. ზოგიერთი ისტორიკოსის აზრით, „ნაკლები ბოროტების“ ფორმულა ძალაშია 1801 წლის აქტის მიმართაც, რადგან ამ აქტით საქართველოს რუსეთთან შეერთება იყო ნაკლები ბოროტება, ვიდრე მისი შეერთება ირანთან ან თურქეთთან. რასაკვირველია, ეს უკანასკნელი დებულება, ზოგადად აღებული, სწორია. მაგრამ ჰაქმე ის არის, რომ „ნაკლები ბოროტების“ არჩევის იდეა იბადება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ერის წინაშე დგება ალტერნატივა. ასეთი ალტერნატივა იდგა ქართველი ერის წინაშე მხოლოდ 1783 წლამდე. 1783 წლის აქტმა ეს ალტერნატივა მოხსნა რუსეთის სასარგებლოდ; ასე, რომ 1801 წელს საქართველოს წინაშე არავითარი ალტერნატივა არ იდგა, ის იყო რუსეთის მოკავშირე, მის პროტექტორატში, მფარველობაში მყოფი ქვეყანა, რომლის დაპყრობა ირანისა თუ თურქეთის მიერ უკვე გამორიცხული იყო ამიერიდან. ასეთი საფრთხისაგან საქართველო გარანტირებული იყო 1783 წლის შემდეგ არა მარტო რუსეთის სამხედრო ძლიერებით, მისი პოლიტიკური ინტერესებით, არამედ საერთაშორისო სამართლის მაშინდელი ნორმებითაც. ამრიგად, „ნაკლები ბოროტების“ ფორმულას არა აქვს აზრი ერისათვის, თუ მის წინაშე არ დგას ალტერნატივა — გააკეთოს არჩევანი ორ ბოროტებას შორის ნაკლები ბოროტების სასარგებლოდ. ამიტომ, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ჟიურის აღნიშნული მითითებიდან ორი ძირითადი დასკვნა მაინც გამოდის: ჯერ ერთი, საქართველოს გადასვლა რუსეთის პროტექტორატში, რომელიც მის სუვერენულ უფლებას ზღუდავდა

³² Сборник «К изучению истории», 1937, стр. 38.

ე. წ. „მფარველის“ სასარგებლოდ და დამოუკიდებელი, სუვერენული სახელმწიფო ქვეითდებოდა ვასალურ მდგომარეობამდე, მიუხედავად ამისა მას ობიექტურად პროგრესული შედეგები მოჰყვა; მეთორე, აღნიშნულ „ხაყებ ბოროტებად“ ქიური გული-სხმობდა 1783 წლის აქტით — რუსეთ-საქართველოს შორის დაწყებულ ურთიერთობას, ტრაქტატით რომ იქნა გაფორმებული. მხოლოდ ამ ტრაქტატით გადადიოდა საქართველო (უფრო ზუსტად — ქართლ-კახეთის სამეფო) რუსეთის მფარველობაში, პროტექტორატში და არა 1801 წლის ცალმხრივი აქტით, რომლითაც საქართველო გადავიდა რუსეთის უფლებებში, მფლობელობაში. 1801 წლის ცალმხრივი აქტი რომ ჰქონოდა ქიურის მხედველობაში, მაშინ საქართველოზედაც ისე ჩასწერდნენ შენიშვნებში, როგორც ჩასწერს უკრაინაზე, რომელიც გადავიდა რუსეთის უფლებებში და არა პროტექტორატში.

ამრიგად, კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, ვ. ი. ლენინი, აგრეთვე ი. ბ. სტალინი, ლ. ზ. კეცხოველი, ა. გ. წულუკიძე, ფ. ე. მახარაძე და სხვა ქართველი ლენინელები, ლენინური მიმართულების რუსული და ქართული პერიოდული გამოცემები, პარტიული დოკუმენტები და ერთდროული ბოლშევიკური გამოცემები, ერთხმად აღნიშნავენ საქართველოს მიმართ ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის აგრესიულ ხასიათს, მაგრამ ამავე დროს იმასაც აღნიშნავენ, რომ მაშინ არსებულ ისტორიულ პირობებში ერთადერთი, ნაკლებად მტკივნეული გამოსავალი კავკასიის ხალხებისათვის იყო აღმოსავლეთის მიმართ პროგრესული რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ყოფნა. კავკასიის ხალხებისათვის რუსეთთან შეერთებას, შეერთების ხასიათისაგან დამოუკიდებლად, ობიექტურად მოჰყვა დადებითი, პროგრესული შედეგები. ამასთან ერთად უნდა აღვნიშნოთ, რომ «Догматическое восприятие тезиса о прогрессивном значении присоединения нерусских народов к России может привести к затушевыванию жестокостей и мерзостей национально-колониальной политики царизма, к забвению того, что царская Россия была тюрьмой народов. Замалчивание того, что формы процесса сближения народов не соответствовали его исторически прогрессивному содержанию, будет означать умаление роли национально-освободительной борьбы народов в истории нашей Родины и принижение значения Великой Октябрьской социалистической революции, освободившей

«эти народы от национального и колониального угнетения»³³. გარდა ამისა, საქართველოსა და კავკასიისადმი ცარიზმის მრავალ-საუკუნოვანი მისწრაფების დავიწყება არ შეიძლება. თუ დავივიწყეთ ეს, მაშინ გაუგებარი დარჩება ქართველი ხალხის საუკუნოვანი ბრძო-ლა ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ; და ბოლოს, ცარიზმის საგარეო პოლიტიკის ხასიათისადმი ოდნავ უყურადღებობა-საც კი შეუძლია გამოიწვიოს რიგი გაუგებრობა და უსაფუძვლო ეჭვები და ცილისწამება არა მარტო ისტორიული მეცნიერების მი-მართ, არამედ ქართველი ხალხის მიმართაც³⁴.

ამრიგად, ჩვენ ვაჩვენებთ მარქსიზმ-ლენინიზმის ფუძემდებელთა შეხედულება საქართველოს რუსეთთან შეერთების ხასიათზე, რამ-დენადაც ეს შესაძლებელი იყო ამ მცირე მოცულობის ნაშრომში, ასევე შევეცდებით ვაჩვენოთ საქართველოში მეფის რუსეთის მფლო-ბელობის მდგომარეობა ან ქართველი ხალხის დამოკიდებულება რუ-სეთისადმი XIX საუკუნის 50-იან წლებში.

კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს არა ერთგზის გამოუთქვამთ თავიანთი მოსაზრება მეფის რუსეთის მფლობელობის მდგომარეობის შესახებ საქართველოში. ფ. ენგელსი ჯერ კიდევ 1853 წლის 22 დეკემბერს აღნიშნავდა თავის სტატიაში „თურქეთის ომის მსვლელობა“, რომ რუსები, რომლებიც საომარ მოქმედებას ეწევიან საქართველოს ტერიტორიაზე „იძულებული არიან იბრძოლონ ყოვლად არახელ-საყრელ პირობებში, როგორიც კი შეიძლება წარმოვიდგინოთ“³⁵. ერთი წლის შემდეგ მარქსი და ენგელსი წერდნენ, რომ რუსებს თავიანთი მდგომარეობა საქართველოში მკვიდრად არ მიაჩნიათ³⁶.

კ. მარქსი თავის სტატიაში „ყარსის დაცემა“ საქართველოს მეფის რუსეთისათვის მტრულ და მოკავშირეთათვის მეგობრულ გარემოდ

33 А. В. Фадеев, Россия и Кавказ первой трети XIX в., М., 1960, стр. 10.

34 უძველესი კულტურისა და გვირგვინი წარსულის მქონე ქართველმა ერმა, საუკუნეზე მეტი დრო მონაღმბა რუსი ხალხის დახმარებით ცარიზმის კო-ლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ განმათავისუფლებელ ბრძოლას.

35 К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 573.

36 К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 287.

თელიდა და დასძენდა, რომ „საქართველო რუსეთის პოლონეთიანო კავკასიაში“³⁷ და სხვ., ამდაგვარი ზნაიათის არაერთი დებულება აქვთ მარქსსა და ენგელსს გამოთქმული მეფის რუსეთის მფლობელობის მდგომარეობის შესახებ საქართველოში. ვნახოთ, თუ რამდენად შეესაბამება აღნიშნული დახასიათება XIX საუკუნის საქართველოს ფაქტიურ მდგომარეობას საერთოდ, კერძოდ კი აღმოსავლეთის ომის პერიოდში.

XIX საუკუნის დასაწყისი ქართველი ერის ცხოვრებაში დიდი გარდატეხის პერიოდია. ქართველმა ერმა, მართალია, დაჰკარგა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა და თავისუფლება, მაგრამ შეინარჩუნა ხალხის ფიზიკური არსებობა და შეიძინა მშვიდობიანობა. რაც უზრუნველყოფდა ქვეყნის სოციალ-ეკონომიურსა და კულტურულ წინსვლა-განვითარებას. მიუხედავად ამისა, ქართველი ერი არასდროს არ შერიგებია მეფის რუსეთის ქვეშევრდომობას. იგი მთელი XIX საუკუნე და XX საუკუნის პირველ მეოთხედში თავგამოდებით იბრძოდა საკუთარი სახელმწიფოებრიობისა და ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის, სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისათვის. ამ ბრძოლის ისტორიაში ბრწყინვალე ფურცლები ჩაწერა ქართველმა ხალხმა XIX საუკუნის მთელ მანძილზე: 1802 წლის მდელვარებით, 1804 წლის მთიულეთის აჯანყებით, 1809 წლის ქსნის ხეობის, 1812 წლის კახეთის, 1810 წლის იმერეთის, 1818—1820 წლის ისევ იმერეთის აჯანყებით, 1829 წლის „შფოთით“, 1832 წლის შეთქმულებით, 1840 წლის ოსეთის აჯანყებით, 1841 წლის გურიის, 1852 წლის რაქაში კვაცხეთის, 1854 წლის ხერთვისისა და შორაპნის, 1855 წლის სუჯუნისა და სხვა აჯანყებებით. სხვა თუ არა, ეს მოვლენები მაინც ჰქონდა მხედველობაში მ. ს. ევრონცოვს, როდესაც იგი აღნიშნავდა „დემოკრატიული მიმართულების განვითარების“ ფაქტს საქართველოში³⁸. ყველა ასეთი ფაქტი, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ საქართველო და კავკასია საესე იყო უმთავრესად ევროპულ სახელმწიფოთა ინფორმატორებით, იშვს არ იწვევს, რომ თავის დროზე ცნობილი იქნებოდა ევროპის საზოგადოებრიობისათვის სპეციალური გამოცემებითა და პრესის საშუალებით. ამ გზით აღნიშნული ცნობები, რასაკვირველია, ხელმისაწვდომი გახდებოდა თვით მეცნიერული სოციალიზმის ფუძემდებელთათვისაც.

³⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. II, стр. 636, 639.

³⁸ ციტ. З. Семи н, Великая годовщина, 1911, стр. 15.

სწორედ ასეთ ცნობებს უნდა ემყარებოდეს მარქსისა და ენგელსის დასკვნები (როგორც სამხედრო, ისე პოლიტიკური თვალსაზრისით გაკეთებული) იმის შესახებ, რომ მეფის რუსეთს „საქართველოს დაკარგვის საფრთხე მოელის კავკასიაში“, რომ მისი მდგომარეობა „საქართველოში მკვიდრი არ არის“, რომ საქართველოში რუსეთის ვარსკვლავი ვერ კაშკაშებს, რომ „კავკასია რუსებს არ ეკუთვნის“ და ა. შ.

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის აღნიშნული დასკვნები უდავოდ მართებული იყო საქართველოს მიმართ საერთოდ, იმ საქართველოს მიმართ, რომლის პოლიტიკური შეერთება ძირითადად უკვე მოასწრო მეფის რუსეთმა XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, მაგრამ ვერ გასტეხა ქართველი ხალხის თავისუფლებისმოყვარული ბუნება და მებრძოლი სული, ხოლო რაც შეეხება ცარიზმის მიერ საქართველოს ეკონომიურ ათვისებას, იგი საერთოდ არ დასცალდა მას, რის გამოც საქართველო რუსეთის მხოლოდ „ერთგვარი კოლონია“ იყო და არა ჩვეულებრივი კოლონია.

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის აღნიშნული დებულებები საქართველოს მიმართ, კერძოდ აღმოსავლეთის ომის პერიოდში, ვერ დასტურდებიან ფაქტებით. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შედეგად, როგორც ცნობილია, ქართველმა ხალხმა თავი დააღწია თურქ და ირანელ დამპყრობთა სისხლიან თარეშს, ჩრდილო კავკასიელი ტომების აბრაგობას, ქართველი ხალხის, მისი თავდაზნაურობის პროგრესულმა ნაწილმა რუსეთში ნახა, სრულიად სამართლიანად, კულტურისა და ცივილიზაციის მედროშე აზიის ქვეყნების მიმართ³⁹, დაბოლოს, ქართველი თავდაზნაურობის მეორე, რეაქციულმა ნაწილმა საერთო ენა მოძებნა თვით მეფის თვითმპყრობელ ბასთან.

საქართველოს რუსეთთან შეერთება ქართველი ერის ცხოვრებაში მკვეთრი გარდატეხის მომენტს წარმოადგენდა, იგი გახდა ღრმა-ისტორიული ხასიათის საგარეო და საშინაო ცვლილებების სათავედ. უპირველეს ყოვლისა „დამშვიდდა დიდის ხნის დაუმშვიდებელი, — წერდა პოეტი და საზოგადო მოღვაწე, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ბელადი ილია ჭავჭავაძე — დაღალული ქვეყანა, დაწყნარდა აკლებისა და აოხრებისაგან, დასცხრა ომისა და ბრძოლი-

³⁹ ფ. ენგელსი წერდა მარქსს 1851 წელს: «...Россия действительно играет прогрессивную роль по отношению к Востоку» (см. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 27, стр. 241.).

საგან. დადუმდა ჟღერა ხმლისა და მახვილისა, მტრისა ხელით მოღერებულისა ჩვენზედ და ჩვენს ცოლ-შვილებზე, გაქრა ცეცხლი, რომელიც ჰბუგავდა ჩვენს მამაპაპათა ბინას, ჩვენ საცხოვრებელს, გათავდა რბევა და აყლება, მიეცა წარსულს და მართო საშინელ და შემადრწუნებელ სახსოვრად-ლა დაგვრჩა. დაუდგა ახალი ხანა. ხანა მოსვენებულის უშიშარის ცხოვრებისა სისხლდანთხეულ საქართველოს...“⁴⁰.

„ქართლის ბედის“ ასეთმა შეტრიალებამ და 1832 წლის შეთქმულების დამარცხებამ ქართველი თავადაზნაურობა მწარედ ჩააფიქრა და მტკივნეულად აგრძნობინა პოლიტიკური პლატფორმის შეცვლის საჭიროება. ქართველი თავადაზნაურობა ამიერიდან გამოეთხოვა სეპარატიზმის იდეას, და მისმა რეაქციულმა ნაწილმა ხელი გაუწოდა რუსეთის თვითმპყრობელობას და გახდა მისი პოლიტიკის ერთგული და საიმედო გამტარებელი. ხოლო ქართველი თავადაზნაურობის მოაზროვნე ნაწილმა რუსეთის სახით დაინახა არა მართო სამხედრო ბიუროკრატია, არამედ მაღალი, პროგრესული კულტურაც. თავადაზნაურობის ამ ნაწილის სულისკვეთებას გამოხატავდა მეფის რუსეთის წინააღმდეგ თავის დროზე იარაღით ხელში მებრძოლი პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე. იგი ერთ-ერთ ლექსში წერდა მომნანიებელი სიტყვებით: „ვალსა საღმთოსა ვეძიებდი გზითა შემცდარით“. ალექსანდრე ჭავჭავაძის აზრით, რუსთა მხედრობა მოაწვა რა დარიალის კარს:

„შეიწრებულმან თერგმან კრძალვით იცნო საზღვარი
და ტინმან შარა გზათა ფართოთ განუღო კარი.

.....
განიხსნა გზა და ეშვათ ივერიელთ სასოება.

რომე მუნით შევიდეს მათ შორის განათლება“⁴¹.

გენიალური ქართველი პოეტი ნიკოლოზ ბარათაშვილი მართებულად აშუქებდა საქართველოს რუსეთთან შეერთების ობიექტურად პროგრესულ შედეგებს თავის უკვდავ ნაწარმოებებში, იგი, მიმართავდა რა ერეკლე II აჩრდილს, წერდა:

„თაყვანს ვცემ შენსა ნაანდერძებს. წინასწარად თქმულს,
გახსოვს, სიკვდილის ქამს რომ უთხარ ქართლს დაობლებულს?

⁴⁰ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. V, 1927, გვ. 234—235.

⁴¹ ა. ლ. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, 1940, გვ. 78.

აპა აღსრულდა ხელმწიფური აწ აზრი შენა,
და ექამო ნაყოფსა მისგან ტყბილსა აწ შენი ძენი.

სადაც აქამდინ ხმლით და ძალით ჰფლობდა ქართველი,
მუნ სამშვიდობო მოქალაქის მართავს აწ ხელი“⁴².

ქართველი თავადაზნაურობის დაახლოება რუსეთის თვითმპყრობელობასთან XIX საუკუნის სამოცანა წლებისათვის თავის ლოგიკურ დასასრულს აღწევს, როდესაც „...საქონლის წარმოების განვითარებაში, ბატონყმობის გადავარდნამ, სათავადაზნაურო ბანკის დაარსებამ, კლასთა ანტაგონიზმის გაძლიერებამ ქალაქსა და სოფელში, სოფელი ღარიბების გაღონიერებულმა მოძრაობამ და სხვა ამისთანებმა — სასიკვდილო ლახტი დაკრა ქართველ თავადაზნაურობას და, მასთან ერთად „ფეოდალურ-მონარქიულ ნაციონალიზმს“, რის შემდეგაც მან აშკარად ხელი გაუწოდა რუსეთის თვითმპყრობელობას“⁴³. და მან სამშობლოსადმი სამსახური მეფის ტახტისადმი ერთგულებით გამოხატა. გახდა მეფის პოლიტიკის ერთგული გამტარებელი როგორც სამშობლოში, ისე სამშობლოს გარეთაც. ქართველი თავადაზნაურობა 1848 წელს მეფეს დახმარებას აღუთქვამდა ევროპული რევოლუციის წინააღმდეგაც კი⁴⁴.

რუსეთის თვითმპყრობელობასთან ქართველი თავადაზნაურობის დაახლოებაში განსაკუთრებით დიდი როლი შეასრულა მეფისნაცვლის მ. ს. ვორონცოვის ათწლიანმა მმართველობამ კავკასიაში. იგი ჰკვიანი და შორსმხედველი მმართველი იყო. მან ხელი შეუწყო საქართველოში სამეურნეო-ეკონომიური ცხოვრების გაცხოველებასა და კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობის აღორძინებას. ყოველივე ეს, რასაკვირველია, ცარიზმის პოლიტიკურ მიზნებს ემსახურებოდა კავკასიაში, მაგრამ იგი ობიექტურად წინ სწევდა ქართველთა ეროვნულ გათვითცნობიერებასა და დაწინაურებას. სწორედ ამ ვითარებით გამოწვეულ ხალხის სულიერი განწყობილების პირობებში შემოიჭრენ სელიმ-ფაშა გურიაში, შამილის მიუზღოვნი — კახეთში და ომერ-ფაშა — სამეგრელოში. თურქებისა და მიუზღოვნების შემოჭრამ არა მარტო ქართველი თავადაზნაურობა, არამედ მთელი ქართველი ხალხი რუსეთის ერთგულ მოკავშირედ აქცია მუსლიმანური აგრესიის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

ქართველი ხალხი საქართველოსადმი შამილის დამოკიდებულებას

⁴² ნ. ბ ა რ ა თ ა შ ე ი ლ ი, თხზულებანი, 1945, გვ. 36.

⁴³ ი. ს ტ ა ლ ი ნ ი, თხზულებანი, ტ. 1, გვ. 33.

⁴⁴ А к т ы..., т. X, стр. 26.

განიხილავდა, როგორც ტრადიციულ ლეკიანობას, ხოლო რუსთა ომს შამილის წინააღმდეგ, როგორც რუსეთის მიერ საქართველოს მიმართ ნაკისრ ვალდებულებათა შესრულებას⁴⁵. ამით აიხსნება ის ერთსულოვნება, რომელსაც იჩენდა ქართველი თავადაზნაურობა შამილის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჯერ კიდევ ყირიმის ომამდე. მაგალითად, ნ. ბარათაშვილი 1844 წლის 10 მაისის წერილით ატყობინებდა ზაქარია ორბელიანს: „ჩვენი ყმაწვილკაცები ილია, ლევანი დავით. ბაკლანა... ზაქარია და ალექსანდრე ერისთავი სულ წამოვიდნენ შამილის დასაჭერად, ესენი სულ სარდლები არიან ქართველთა ჯარისა“⁴⁶. „დაღესტანი ახლა მოღაში შემოვიდა, სულ მანდეთენ მოდიან ჩვენი ყმაწვილკაცნიო“, წერდა გრიგოლ ორბელიანი⁴⁷. ეს განწყობილება აისახა პოეტის მიერ 1844 წლის 23 სექტემბერს დაწერილ ერთ-ერთ ლექსში, სადაც ვკითხულობთ:

„ძრწოდე, კავკასო! ახლო არს დღე შენის აღსასრულისა,
შეთქმულან შენზედ ერთპირად ძენი ქართლისა სრულისა,
აღებად შენგან სისხლისა, უბრალოდ დაქცეულისა“⁴⁸.

ყირიმის ომის პერიოდში ქართველმა ხალხმა აშკარად დაინახა კავკასიის მთიელთა კავშირი თურქეთთან. იგი მიხვდა, რომ მას საქმე უბრალე ლეკიანობასთან როდი ჰქონდა, აქ უფრო გეგმაზომიერი, წინასწარმოფიქრებული და აწონილ-დაწონილი მტრული მოქმედება იყო, ვიდრე ჩვეულებრივი აბრაგობა. გრ. ორბელიანის ამ დროის წერილებში არა ერთგზის ვხვდებით მითითებას მთიელთა კავშირზე თურქეთთან. 1853 წლის 16 ოქტომბრის წერილში გრ. ორბელიანი სწერდა ძმას: „ხომ იცი ჩვენი აქაურის მხრისა და მთელის დაღესტნისა, გულისყური, თვალები, ცხვირები, სულ მანდეთ (აზიის ფრონტისაკენ, ი. კ.) არის მაყურებელნი და მობჯენილნი“⁴⁹. მეორე წერილში გრ. ორბელიანი იმავე ადრესატს სწერდა: „აქა სრულებით არა არის რა ამბავი. დაზამთრდა, დათოვა და დამშვიდდა... მაგრამ ზაფხული კი სხვას იტყვის, მეტადრე ოსმალების ეშხითა“⁵⁰... გრ. ორბელიანის ცნობები დოკუმენტურადაც დადასტურებული ჩანს, კერძოდ, შამილი თურქეთის სულთანთან რომ მიწერ-მოწერას

⁴⁵ იხ. С. Э с а д з е, Штурм Гуниба и пленение Шамиля, 1909, стр. 207—208.

⁴⁶ ნ. ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი, თხზულებანი, 1945, გვ. 88.

⁴⁷ გ რ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, წერილები, ტ. II, 1937, გვ. 245.

⁴⁸ ნ. ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი, თხზულებანი, 1945, გვ. 42.

⁴⁹ გ რ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, წერილები, ტ. II, 1937, გვ. 75.

⁵⁰ გ რ. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, წერილები, ტ. II, 1937, გვ. 77.

აწარმოებდა, რომ თურქეთი შამილს პირდებოდა სამხედრო ძალით დახმარებას და სხვ⁵¹.

ყირიმის ომის დროს ქართველ ხალხს საქმე ჰქონდა. როგორც აღნიშნეთ, არა უბრალო ლეგიონობა-აბრაგობასთან, არამედ სერიოზულ საფრთხესთან, ამიტომ იყო რომ ქართველი ხალხის საუკეთესო შვილები მამაცურად იბრძოდნენ არა მარტო თურქეთის წინააღმდეგ, არამედ მათი მოკავშირის შამილის წინააღმდეგაც, ერთ-ერთი მათგანი გრ. ორბელიანი 1857 წლის 10 სექტემბრის ბარათში ყაფლან ორბელიანს სწერდა: „დღეგრძელობა შენა გქონდეს, რომ მე ისინი (შამილის მიურობები, — ი. კ.) დათვსავით ვალრიალე და კახეთის სისხლი ავიღე“⁵².

შამილის მიერ კახეთში სოფლების აოხრება, წინანდალში ქვე-ქავაძეთა სახლ-კარის განადგურება, ომერ-ფაშას ჯარების თარეში სამეგრელოში, ზუგდიდში დადიანების სასახლისა და ბალის დაწვა-განადგურება, ტყვეებით ვაჭრობა და სხვა მისთანანი საკმარისი იყო ქართველი ხალხისათვის გადამწყვეტი წინააღმდეგობა გაეწია მუსლიმანური აგრესიისათვის. ინგლისელთა აგენტი საქართველოში ოლიფანტი საკუთარი დაკვირვების შედეგად წერდა: „მცხოვრებნი ღრმად არიან დარწმუნებულნი იმაში, რომ თურქების შემოსევა ქვეყნის სრული ოკუპაციის მომასწავებელია, ამიტომ ისინი ხმამაღლა აცხადებენ, რომ ყოველმხრივ უპირატესობას აძლევენ რუსებს“⁵³. სწორედ ამიტომ იყო, ომერ-ფაშამ და მისმა ფრანგმა და ინგლისელმა მრჩეველებმა ვერავითარი დაპირებებით ვერ გადაიბირეს სამეგრელოს ხალხი, რომელმაც მტერს სასტიკი პარტიზანული ომით უპასუხა⁵⁴.

ამრიგად, კავკასიის ხალხებს, განსაკუთრებით კი ქართველებს არ შეეძლოთ მხარის დაჭერა რუსეთის მოწინააღმდეგე ძალებისათვის აღმოსავლეთის ომის პერიოდში. რუსეთის მოწინააღმდეგე ძალები — ინგლისი და საფრანგეთი განუზოროციელებელ სტრატეგიულ გეგმას სახადენენ კავკასიაში. ამ გეგმით ნავარაუდევია იყო მეფის რუსეთის ჯარების განდევნა კავკასიიდან თურქეთისა და კავკასიელ მთიელთა გაერთიანებული ძალებით. ეს გეგმა არა მარტო სამხედრო თვალსაზრისით არ იყო გამართლებული, იგი კიდევ უფრო გაუმართლებელი იყო პოლიტიკური თვალსაზრისითაც. ინგლისელებისა და ფრანგები-

⁵¹ Сборник сведений о Кавказских горцах, вып. VII, стр. 22.

⁵² გრ. ორბელიანი, წერილები, ტ. II, 1937, გვ. 206.

⁵³ ე. ბურჟულაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 392.

⁵⁴ იხ. დ. ლემონჯაძე. სამეგრელოს გლეხთა 1856—1857 წწ. აჯანყება, თბილისი, 1957 წ.

სათვის ცნობილი უნდა ყოფილიყო ის გარემოება, რომ თურქეთისა და მასთან დაკავშირებულ კავკასიელ მთიელთა მორალურ-პოლიტიკური წონა კავკასიის, კერძოდ ქართველი ხალხის თვალში ნულს რომ უდრიდა. შამილის მოძრაობასთან, მიუხედავად იმისა, რომ იგი იყო ნამდვილად ანტიკოლონიური მოძრაობა, ქართველი ხალხი საერთო ენას ვერ იპოვიდა არა მარტო იმიტომ, რომ იგი წარმოებდა რელიგიური იდეოლოგიით და, რომელმაც მოახდინა შამილის იზოლაცია კავკასიის ქრისტიანი ხალხებისაგან, არამედ იმიტომაც, რომ შამილი, უწინარეს ყოვლისა, თურქეთთან, კავკასიის ხალხების ამ დაუძინებელ მტერთან კავშირში მოქმედებდა. ამრიგად, აჯანყებულ კავკასიელ მთიელთა რელიგიური ფანატიზმი და მათი სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი თურქეთთან შეუძლებელს ხდიდა კავკასიის ხალხების ერთობლივ გამოსვლას ცარიზმისა და მისი კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ⁵⁵. სწორედ ამიტომ ყირიმის ომის პერიოდში საქართველო არ ასრულებდა პოლონეთის როლს რუსეთისათვის კავკასიაში. ქართველი ხალხი ამ შემთხვევაშიც რუსეთთან კავშირის სასარგებლოდ აკეთებს არჩევანს და სამკედრო-სასიცოცხლო ომს უმართავს თურქ დამპყრობლებსა და მათ მოკავშირეებს.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი აღმოსავლეთის ომის დასაწყისში ვარაუდობდნენ „მთელი კავკასიის“ აჯანყებას მეფის რუსეთის წინააღმდეგ. მათი აზრით ეს შესაძლებელი გახდებოდა თურქებისა და შამილის ჯარების შეერთების შედეგად⁵⁶. მაგრამ მათი შეერთება არ მოხდა არა მარტო იმის გამო, რომ რუსები და ქართველები მათ არ აძლევდნენ შეერთების საშუალებას, არამედ, ალბათ, იმიტომაც რომ შამილი არ იყო მაინცდამაინც დაინტერესებული ასეთი შეერთებით. ნ. ნ. მურავიოვის აზრით, მოკავშირეებს უნდა სცოდნოდათ, რომ მთიელები, იბრძვიან რა დამოუკიდებლობისათვის, სრულებით არ არიან დარწმუნებულნი იმაში, რომ მოკავშირეები მათთვის უზრუნველყოფენ ამ დამოუკიდებლობას, მათ კარგად იციან ის, რომ გამარჯვების შემთხვევაში მოკავშირეებიც მოითხოვენ მათგან მორჩილებას, ალბათ ამიტომაც ჰქონდა შამილს მათ მიმართ ზიზღი⁵⁷. მოკავშირეებისადმი მთიელთა უნდობლობაზე მიუთითებს შემდეგი ფაქტიც. ჩერქეზი სეფერ-ბეი, რომელიც თურქეთის არმიის ოფიცრად ითვლებოდა, თავისი ჯარებით შევიდა

⁵⁵ «Всемирная история», т. VI, стр. 245.

⁵⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 475.

⁵⁷ Н. Н. Му (в, Война за Кавказом, I, 1877, стр. 293.

ანაპაში, მას შემდეგ, რაც დატოვეს იგი რუსთა ჯარებმა. მან ანაპაში არ შეუშვა ინგლისის შეიარაღებული ძალები მიუხედავად ომერფაშას განკარგულებისა⁵⁸. ასეთი ვითარება არც მარქსისათვის დარჩენილა დაფარული. იგი წერდა, რომ შამილი და მთიელები სრულიად არ არიან დაინტერესებული თურქეთთან შეერთებით⁵⁹. ამრიგად, მთიელები არა მარტო ინგლისელებსა და ფრანგებს, არამედ თურქებსაც კი უნდობლობით ეკიდებოდნენ⁶⁰.

მარქსი და ენგელსი თურქეთს განწირულად თვლიდნენ, თურქეთისაგან სლავებისა და სხვა ქრისტიან ხალხთა განთავისუფლებას გადაუდებელ საქმედ მიაჩნდათ, მაგრამ არა ისე რომ მის მემკვიდრეობას მეფის რუსეთი ან ავსტრია დაუფლებოდა, ასეთ შემთხვევაში, მათი აზრით, ევროპაში არსებული პოლიტიკური მდგომარეობა დიდხანს დარჩებოდა ხელუხლებელი⁶¹. ევროპული თურქეთის ნანგრევებზე, მიხრწნილი და დაუძლურებული „მაღალი პორტის“ ადგილზე, ენგელსის თქმით, ისტორია და თანამედროვე ფაქტები მიგვითითებენ დამოუკიდებელ სლავური სახელმწიფოს შექმნის აუცილებლობაზე⁶². ასე უჭერდნენ მხარს მარქსი და ენგელსი სლავთა განთავისუფლებას თურქეთის უღლისაგან, ისინი ისტორიისა და თანამედროვეობის ფაქტების მოშველიებით ამტკიცებდნენ სლავთა განთავისუფლების ისტორიულ გარდუვალობასა და აუცილებლობას.

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, როგორც ცნობილია, აღმოსავლეთის ომის პერიოდში ატარებდნენ იმავე პოლიტიკურ ხაზს, რასაც 1848-1849 წლების რევოლუციის პერიოდში⁶³. ამ დროის პოლიტიკური ხაზის შესახებ ფ. ენგელსი თავის სტატიაში „მარქსი და „ახალი რეინის გაზეთი“ წერდა შემდეგს: „ჩვენი საგარეო პოლიტიკა მარტივი იყო: მხარდაჭერა ყველა რევოლუციური ხალხისათვის, მოწოდება რევოლუციური ევროპისადმი ეწარმოებინა საყოველთაო ომი ევროპული რეაქციის უდიდესი დასაყრდენის რუსეთის — წინააღმდეგ“⁶⁴.

კ. მარქსი საერთო-ევროპული ომისათვის საჭიროდ თვლიდა ავსტრიის ჩაბმას ომში და რუსთა დასავლეთის უშველებელი

⁵⁸ Е. В. Тарле, Крымская война, II, стр. 499.

⁵⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. II, стр. 522.

⁶⁰ Е. В. Тарле, დასახელებული ნაშრომი, II, 1943, გვ. 499.

⁶¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 26.

⁶² К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 36.

⁶³ Р. П. Конюшая, К. Маркс и Ф. Энгельс, об историческом развитии России (жур. «История СССР», № 3, 1958, стр. 12—16).

⁶⁴ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1950, გვ. 493.

არმიის ამოქმედებას. ასეთ შემთხვევაში შეიძლებოდა, მარქსის აზრით, გაჩაღებულიყო ისეთი ომი, როგორიც განვითარდა 1792 წლის შემდეგ ევროპაში, ე. ი. რევოლუციური ომი⁶⁵. პერსპექტივა ევროპული ომისა, რომელსაც მოჰყვებოდა, მარქსის აზრით, აჯანყება იტალიაში, უნგრეთსა და პოლონეთში — ქვეყნებში, სადაც ხალხები თითქმის მხოლოდ და მხოლოდ თავიანთი ეროვნული დამოუკიდებლობის აღდგენაზე ზრუნავენ და ძალიან სათაყილოდ არ მიაჩნიათ, ის თუ რომელი წყაროდან ლებულობენ ისინი დახმარებას, — ასეთი შესაძლებლობანი, როგორც ჩანს, საშუალებას მისცემდა 2 დეკემბრის გმირს — ნაპოლეონ III გამოსულიყო ღირსიერის როლში, თუ იგი ვერ უზრუნველყოფდა მშვიდობას მეფეთა შორის⁶⁶. მოვლენების განვითარება სხვა გზით წარიმართა, აღმოსავლეთის ომი ვერ გადაიზარდა საერთო-ევროპულ ომში, და მამასადამე. ვერც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი აჯანყებანი და ვერც რევოლუციური ომები დაიწყო. ყირიმის კამპანიის დამთავრების შემდეგ, თუ ომის გაგრძელებას მოინდომებენ, აცხადებდა ნაპოლეონ III, მაშინ აუცილებელი გახდებოდა მისი ხასიათის შეცვლა და, რომ იგი თვითონ მოუწოდებდა პოლონელებსა და ჩერქეზებს ებრძოლათ დამოუკიდებლობისათვის. ინგლისს არ შეეძლო ასეთი გეგმისათვის მხარდაჭერა, ამასთან დაკავშირებით ინგლისის მეფემ ვიქტორიამ განაცხადა: ნაპოლეონ III ახალი წინადადებანი ომის გაგრძელებას შეუძლებელს ხდიან⁶⁷.

ამრიგად, კ. მარქსი და ფ. ენგელსი ვარაუდობდნენ აღმოსავლეთის ომის გადაქცევას საერთო-ევროპულ ომად⁶⁸. ეს შესაძლებლად მიაჩნდათ მათ, იმ შემთხვევაში, თუ ომში ავსტრია ჩაებმებოდა და რუსეთის არმიები ამოქმედდებოდნენ. საერთო-ევროპული ომი გამოიწვევდა, მათი აზრით, აჯანყებებს ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის იტალიაში, უნგრეთში, პოლონეთში⁶⁹, ჩრდილოეთ კავკასიასა და საქართველოში⁷⁰. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა შეუერთდებოდა ანტიფეოდალურ რევოლუციას, რევოლუციას ევროპის დესპოტური რეჟიმების წინააღმდეგ⁷¹, რაც გზას გაუკაფავდა

⁶⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 2—5.

⁶⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 561.

⁶⁷ А. Дебидур, Дипломатическая история Европы, II, стр. 137.

⁶⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 561; т. 10, стр. 536.

⁶⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 561.

⁷⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 475.

⁷¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 10, стр. 536.

კაპიტალისტური ცივილიზაციის ქვეყნებში რევოლუციის მეორე ეტაპს — სოციალისტურ რევოლუციას. ეს პერსპექტივა მაშინ განუხორციელებელი აღმოჩნდა რიგი ისტორიული მოვლენებისა და ვითარების გამო⁷².

რევოლუციის განვითარების ზემოთ აღნიშნულ პერსპექტივას ჰქონდა თავისი თეორიული საფუძველი. იგი მაშინ ემყარებოდა სოციალისტური რევოლუციის მარქსისტულ თეორიას, ამ პერიოდში მარქსი და ენგელსი, როგორც ცნობილია, იდგნენ პერმანენტული რევოლუციისა და ევროპის რამდენიმე მოწინავე ქვეყანაში ერთდროულად სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შესაძლებლობის თვალსაზრისზე.

* * *

რუსი და ქართველი ხალხების, რუსეთის იმპერიაში შემავალი ყველა ერის ეროვნული და სოციალური განთავისუფლება რამდენადმე სხვა პირობებსა და სხვა ვითარებაში მოხდა, ვიდრე ეს წარმოედგინათ კ. მარქსსა და ფ. ენგელსს, იგი დაკავშირებულია ისტორიული განვითარების ახალ ეტაპთან, რომელსაც დასაბამი მიეცა XIX საუკუნის ბოლოს, რაც მარქსსა და ენგელსს არ შეეძლოთ წინასწარ გაეთვალისწინებინათ.

XIX საუკუნის 50-იან წლებშიც კი, ანტირუსული კოალიციის მონაწილეთა მიერ საქართველოსა და რუსეთის შესახებ ტენდენციური ცნობების ფართოდ გავრცელების გამო, ზუსტად ვერ განსაზღვრავდნენ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი რუსეთისა და საქართველოს ურთიერთობის ხასიათს, მათ საქართველო მიაჩნდათ რუსეთის პოლონეთად კავკასიაში. ეს დებულება, საერთოდ აღებული, რამდენადაც ქართველი ხალხი არასდროს არ შერიგებია ცარიზმის მხრივ კოლონიურ ჩაგვრას, სწორია, მაგრამ ყირიმის ომის პერიოდში, ამ ომის მონაწილეთა მიზნებისა და ამოცანების შედეგად, საქართველოს არ შეუძლებია რუსეთისათვის პოლონეთის როლი კავკასიაში. როგორც

⁷² რუსეთის, საფრანგეთისა და ინგლისის მისწრაფება ზავისაკენ, ომში ავსტრიის ჩაურევლობა, გერმანიის ბურჟუაზიის რეაქციული პოლიტიკა, რითაც დიდ სამსახურს უწევდა რუსეთს (იხ. К. Маркс и Ф. Энгельс, Социализм, т. 8, стр. 54). საფრანგეთის დამოკიდებულება ომის გავრცელების საკითხისადმი და ინგლისის უკანდახევა, მოკავშირეების ხელმოცარული წამოსვლა კავკასიიდან, მთელი კავკასიის აჯანყების შეუძლებლობა, მთიელებსა და თურქებს შორის კავშირის დამყარების შეუძლებლობა, ამიერკავკასიის ხალხების დამოკიდებულება რუსეთისადმი, თურქეთისადმი და შამილის მოძრაობისადმი, კავკასიაში ანტიფეოდალური მოძრაობის დაგვიანება და ა. შ.

კი განვლო საფრთხემ, განსაკუთრებით კი გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან, ქართველმა ხალხმა რუს ხალხთან ერთად გააჩალა განმათავისუფლებელი ბრძოლა ცარიზმის წინააღმდეგ. ამით ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ფეოდალურ, თავადაზნაურულმა პერიოდმა ადგილი დაუთმო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ პერიოდს.

ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას სათავეში ჩაუდგნენ „თერგდალეულები“. ეს მოძრაობა ხასიათდებოდა სამი ძირითადი თავისებურებით: პირველი ძირითადი თავისებურება იყო ის, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ერთმანეთს ჩაეკონა ეროვნული და სოციალური მოძრაობა, მეორე ძირითადი თავისებურება იყო ბრძოლა ქართული ენისა და კულტურის დაცვა-განვითარებისათვის, მთელი ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნებისა და ეროვნული მთლიანობის იდეის განმტკიცებისათვის, ხოლო მესამე ძირითადი თავისებურება იყო ის, რომ მასში არ იყო ნაციონალიზმის, სეპარატიზმის ნიშანწყალი.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ბელადები ქართველი ხალხის ეროვნული და სოციალური განთავისუფლების საქმეს უკავშირებდნენ რუსი ხალხის განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმატებას, ისინი (ი. ჭავჭავაძე, ა. წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, ი. გოგებაშვილი და სხვ.) არაერთგზის აღნიშნავდნენ ქართველ და რუს ხალხებს შორის კავშირისა და მეგობრობის განმტკიცების აუცილებლობას. ქართველი საზოგადოების მოწინავე წარმომადგენლები უფრო და უფრო განასხვავებდნენ და უფრო და უფრო მტკიცედ მიჭნავდნენ ერთმანეთისაგან პროგრესულსა და რეაქციულ რუსეთს.

ინტერესს მოკლებული არ იქნება თვალი გავადევნოთ იმას, თუ როგორ მომწიფდა და ჩამოყალიბდა საბოლოოდ ქართველი საზოგადოების მოწინავე მოღვაწეთა შეგნებაში ორი რუსეთის, პროგრესული და რეაქციული რუსეთის დაპირისპირების იდეა, პროგრესულ რუსეთთან ძმობისა და მეგობრობის იდეა.

რუს ხალხთან, მოწინავე პროგრესულ რუსეთთან მეგობრობის შესახებ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი ბელადი — აკაკი წერეთელი წერდა: „ჩვენ დიდად ვაფასებთ ძმობასა და მეგობრობას რუსეთის ერებთან. მართალია, რუსის ხალხში ბევრია ისეთები, რომლებსაც არ სურთ და ეჭავრებათ ჩვენი ასეთი ძმური კავშირი, მაგრამ არის სამაგრი როდ ახალგაზრდა რუსეთი, რომელთანაც ჩვენ გვსურს ხელიხელ ჩაკიდებული სიარული არა

მარტო ეროვნულ, არამედ საკაცობრიო იდეალების განსახორციელებლად, იმ იდეალებისა, რომლებსაც ეწოდება ძმობა, ერთობა, თანასწორობა⁷³.

მოწინავე, პროგრესულ რუსეთთან კავშირის შესახებ დიდი ქართველი პედაგოგი და განმანათლებელი — იაკობ გოგებაშვილი წერდა: „მოწინავე რუსეთის ყოველთვის მხარი უნდა მიეცეთ, როცა იგი ცდილობს აიცილოს თავიდან რომელიმე სენი, რომელიმე უკუღმართი წესწყობილება. ამას მოითხოვს ჩვენი მომავალი ბედნიერება“⁷⁴.

რუსი და ქართველი ხალხების კავშირ-მეგობრობის განმტკიცებისათვის იბრძოდნენ ქართველი ნაროდნიკებიც. აი, რას წერდა საქართველოს XIX საუკუნის 70-იანი წლების ნაროდნიკული მოძრაობის გამოჩენილი მოღვაწე შიო დავითაშვილი: „საქართველო მკიდროდ არის დაკავშირებული რუსეთთან. ქართველი ხალხი თავს ვერ დაიხსნის, თუ რუსეთის სახელმწიფო წყობილება არ დაიმსხვრა. მაშასადამე, თუ ქართველი ახალგაზრდობა რუსეთის რევოლუციის საქმესემსახურება, ამით ის ემსახურება არამარტო რუსეთის ხალხს, არამედ საქართველოს ინტერესებსაც“⁷⁵. როგორც ვხედავთ, რუსი და ქართველი ხალხების ერთობლივი ბრძოლის გარეშე არ წარმოედგინა საქართველოს პროგრესულ, რევოლუციურ ინტელიგენციას ქართველი ხალხის სოციალური და ეროვნული განთავისუფლება. აი, კიდევ რას წერდა მეორე ცნობილი ნაროდნიკი — ივანე ჯაბადარი: „არც ერთი ჩემი ამხანაგი, რომლებმაც მონაწილეობა მიიღეს ჩვენს პროცესში („50-ის პროცესი“, ი. კ.) არც კი ფიქრობდნენ სეპარატიზმზე, არამედ მუშაობდნენ მხოლოდ რუსული სოციალური რევოლუციის გამარჯვებისათვის, რომელიც მოუპოვებს თავისუფლებას, რუსეთის ყველა ხალხს და მათთან ერთად ჩვენ ქართველებსაც“⁷⁶.

73 ჟურნ. „კლდე“, № 26, 1913 წელი.

74 ი. გოგებაშვილი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 433.

75 შ. დავითაშვილი, ხალხონური მოძრაობა საქართველოში, თბილისი, 1933, გვ. 40.

76 Жур. «Былое», № 7, стр. 2.

მოწინავე, პროგრესულ რუსეთთან კავშირისა და მეგობრობის იდეას მთელი XIX საუკუნის მანძილზე ჰქადაგებდა ქართველი ინტელიგენცია, ქართული პრესა. ამ მეგობრობაზე წერდა ცნობილი მწერალი და დიდი პატრიოტი ნიკო ლომოური 1899 წელს ა. ს. პუშკინის დაბადებიდან 100 წლის იუბილესთან დაკავშირებით: „მას შემდეგ, როცა საქართველო დიდებულ რუსეთს შეუერთდა, თავისი ბედი და უბედობაც მის ბედი-ღბალს დაუკავშირა. ამიტომ ...დღეს აღფრთოვანებული გრძნობით ხელს ვუწვდით ჩვენს უფროს ძმას—რუსეთის ერს—და მასთან ერთად ვდღესასწაულობთ დიდებულის მგონის დაბადების დღეს“⁷⁷. რუსის ერში ქართველი ინტელიგენცია თავიდანვე განასხვავებდა ერთიმეორისაგან ორ ერს—პროგრესულსა და რეაქციულს. ქართველი ინტელიგენცია, ქართველი ხალხი რუს ხალხთან ერთად თავგამოდებით ებრძოდა პირველს, მაგრამ დიდი თაყვანისმცემელი იყო მეორის—მოწინავე და პროგრესული რუსეთის. აი, რას წერდა ამის შესახებ „სახალხო გაზეთი“: „არის ორი რუსეთი, ერთი მტრობისა, მეორე—ერთობისა და კულტურისა. ერთი ამკვიდრებს ერებს შორის უთანხმოებას და შუღლს, მეორე აშენებს ერთა სოლიდარობას, სამართლიანი ურთიერთობის საკუთხეველს და სჭედავს ძმობისა და ადამიანობის ოქროს გვირგვინს. ერთი უარყოფს ჩვენს უფლებას და ოდნავად პატივს არ სცემს ჩვენს ეროვნულ ვინაობას და ჩვენც, მთელი არსებით დაშორებული ვართ ასეთ რუსეთს. ჩვენი სული და გული არ ეგუება მას, არა გვიზიდავს რა, არა გვაერთიანებს რა მასთან... მეორე რუსეთი—განათლების, რუსეთი მხატვრული შემოქმედებისა, პოეზიისა და მუსიკისა—მეგობარია ჩვენი, მისი გული გაშლილია ჩვენთვის, მისი სახე სიხარულით გვეგუება და თვალები სიყვარულით გვიცქერიათ, მის მოყვარულად გამოწვდილ ხელს მაგრად ჩავიჭერთ ხელში და ძმად მოსულს მხურვალე საღმით გავცემთ პასუხს“.

XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური

⁷⁷ გაზ. „ივერია“ № 109, 1899 წ.

ცხოვრების ასპარეზზე მუშათა კლასისა და მისი პოლიტიკური პარტიის სოციალ-დემოკრატიის გამოსვლის შემდეგ, ქართველი ხალხის სოციალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელობა ახალმა კლასმა და მისმა პარტიამ იკისრა. ამის შესახებ საჭაროდ განაცხადა საქართველოს რევოლუციურმა სოციალ-დემოკრატიამ მიმდინარე საუკუნის გარიჟრაჟზე გაზეთ „ბრძოლის“ ფურცლებიდან: „პოლიტიკური თავისუფლება და მამულიშვილის უფლებანი — აი ანდერძი მეცხრამეტე საუკუნისა და ეს ანდერძი უნდა მოვიყვანოთ სისრულეში ჩვენ სოციალ-დემოკრატიებმა“⁷⁸.

და მართლაც, XIX საუკუნის მეორე ნახევრის რევოლუციურ-დემოკრატიული და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის პროგრესული ტრადიციების ყველაზე საიმედო მემკვიდრე აღმოჩნდა საქართველოს პროლეტარიატი და მისი პოლიტიკური პარტია — რევოლუციური სოციალ-დემოკრატია.

რუს ხალხთან მეგობრობის სულისკვეთებით ზრდიდა ქართველ ხალხს მთელი XIX საუკუნის მანძილზე აქ არსებული ყველა პროგრესული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მიმდინარეობა. გასული საუკუნის 90-იანი წლებიდან ასეთივე კეთილშობილურ ამოცანებს ისახავს სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობაც, რომელიც წარმოშობიდანვე იყო ინტერნაციონალისტური ხასიათის მოძრაობა⁷⁹. ვ. ი. ლენინი ფრიად მაღალ შეფასებას აძლევდა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში მუშათა კლასის პოლიტიკური პარტიის ინტერნაციონალურ წყობას. იგი წერდა: „კავკასიაში ს.-დ. ქართველები + სომხები + თათრები + რუსები ათ წელიწადზე მეტ ხანს მუშაობდნენ ერთად, ერთიან ს.-დ. ორგანიზაციაში. ეს ფრაზა კი არ არის, არამედ ეროვნული საკითხის პროლეტარული გადაწყვეტა“⁸⁰.

XIX საუკუნის დასაწყისიდან რევოლუციურმა სოციალ-დემოკრატიამ ფართოდ გაშალა მასებში აღმზრდელობითი მუშაობა პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის სულისკვეთებით. ამიტომ ყოველივე ზემოთ აღნიშნულმა განაპირობა იმპერიალიზმის ეპოქის პირველ დიდ სახალხო რევოლუციაში ქართველი ხალხის მონაწილეობა ინტერნაციონალიზმის დროშით. ქართველმა ხალხმა არაერთხელ გვა-

⁷⁸ გაზ. „ბრძოლა“, № 1, 1901 წლის სექტემბერი.

⁷⁹ ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 308—309.

⁸⁰ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 35, გვ. 76.

ჩვენა რუს ხალხთან მეგობრობისა და მაღალი ინტერნაციონალური შეგნებულობის მაგალითები სახალხო რევოლუციის ბოძოქარ დღე-ებში.

ცარიზმი ყველა საშუალებით ცდილობდა სახელი გაეტეხა ქართველი ხალხის რევოლუციურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისათვის, ქართველი და რუსი ხალხები ერთმანეთისათვის დაეპირისპირებინა და ნაციონალიზმი გაეღვივებინა. ამ მიზნით იგი ქართველი ხალხის რევოლუციურ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას რუსების, რუსი ხალხის წინააღმდეგ მიმართულ ბრძოლად სახავდა, მაგრამ ამაოდ. ცარიზმის ვერაგი ზრახვები მიზანს ვერ აღწევდა. ამ ვერაგულ ზრახვებს ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ამხელდნენ საქართველოს ბოლშევიკები: „რუსეთი სხვაა და რუსეთის თვითმპყრობელობა სულ სხვაა—შუა უზის დიდი ზღვარი...—წერდნენ ქართველი ბოლშევიკები ერთ-ერთ მოწოდებაში, — რუსეთი ჩვენი ქვეყანაა, მარა თქვენ კი ჩვენი მტერი ხართ, სისხლის მსმელრ, — თვითმპყრობელობის მსახურნო, ბურჟნო და თანამგრძნობელნო“⁸¹.

რევოლუციის ბოძოქარ დღეებში მაღალი პოლიტიკური შეგნებულობა და ინტერნაციონალური სოლიდარობა გამოაქვინა საქართველოს გლეხობამაც: „ჩვენი მოთხოვნანი არა შემთხვევითი და არა კერძო ხასიათისაა, — უცხადებდნენ ქართველი გლეხები ხელისუფლების ოფიციალურ წარმომადგენელს, — ისაა საზოგადო მოთხოვნანი მთელი რუსეთის მუშა ხალხისა. ჩვენ არ ვართ არც ერთი ეროვნების მოწინააღმდეგენი, ემოქმედებთ რუსეთის მუშა-ხალხის თანხმობით, რუსეთის მუშა ხალხი ჩვენი ძმებია...“ მეორე თემის გლეხები აცხადებდნენ: „მთავრობის მოხელეები ხალხში და სალდათებში ავრცელებენ ყოვლად უსაფუძვლო ხმებს, თითქოს ჩვენ ჩვენი მეფე გვინდოდეს, თითქოს ჩვენ ცალკე სახელმწიფო გვინდოდეს. ეს ტყუილია, ეს საზიზღარი ცილისწამებაა: ჩვენი მოძრაობა განუყოფელია მუშათა მოძრაობისაგან... ჩვენ, როგორც ყოველი მუშა რუსეთისა. ვებრძვით დღევანდელ წესწყობილებას“⁸². აი კიდევ რას აცხადებდნენ ერთ-ერთი თემის გლეხები: „...ჩვენ, ქართველები, რუსები, სომხები, თათრები — ყველანი ძმები ვართ, ჩვენ ერთმანეთს არ წავეკიდებთ, — ტყუილად ნუ ცდილობს ამას მთავრობა... ჩვე-

81 ПА ГФ ИМЛ, ф. 3, д. 74.

82 ეურნ. „მოგზაური“, № 9, 1905, გვ. 128.

ნ ი მოთხოვნები — კერძო, მარტო ქართველთა მოთხოვნები როდია. ამას მოითხოვს მთელი რუსეთი. ჩვენ ვუერთდებით ჩვენს რუს მოძმეებს...⁸³.

ამრიგად, რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში საქართველოს მშრომელთა ბრძოლა მიმართული იყო არა მარტო სოციალური ჩაგვრის, არამედ ეროვნული ჩაგვრის მთელი სისტემის წინააღმდეგაც, იგი აშკარად გამოხატულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხასიათსაც ატარებდა. იგი შორს იყო რაიმე ნაციონალისტურ, სეპარატული ტენდენციებისაგან. ეს ისე აშკარად იგრძნობოდა მაშინ, რომ მისი მიჩქმალვა ვერ შეძლო ცარიზმის ადგილობრივმა მოხელე-მაც კი, რომელიც იძულებული იყო განეცხადებინა: „გურიაში ყოფნის დროს მე ღრმად დავრწმუნდი, რომ ხალხი პოლიტიკურის მხრივ გონიერი და ჭკვიანია. იმაში სულაც არ არსებობს სეპარატული ტენდენცია, განცალკევების სურვილიო“⁸⁴.

რუს ხალხთან მეგობრობის სულისკვეთებით ზრდიდნენ საქართველოს მშრომელებს ბოლშევიკები, ასეთი ინტერნაციონალისტური სულისკვეთებით შემჭიდროებულმა და დარაზმულმა ხალხებმა, მუშათა კლასმა და ბოლშევიკურმა პარტიამ დიდი ლენინის მეთაურობით, ხანგრძლივი და გმირული ბრძოლით დაამხეს ცარიზმი — „ხალხთა საპყრობილე“, დაამსხვრიეს ბურჟუაზიული კონტრარევოლუციური მთავრობის ხანმოკლე ბატონობა, სოციალური და ეროვნული ჩაგვრისაგან განთავისუფლეს მრავალი ერი და ეროვნება, მილიონობით ადამიანები.

დიდმა ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ დასაბამი მისცა ახალ ერას ქართველი ხალხის ისტორიაში. სოციალისტურმა რევოლუციამ წინათ ჩაგრული ერებისათვის შექმნა ისტორიაში გაუგონარი პირობები მათი ეკონომიური, პოლიტიკური და კულტურული აყვავებისათვის.

საბჭოთა ქვეყანაში ლენინური ეროვნული პოლიტიკის განხორციელების შედეგად მიღწეულ იქნა წინათ ჩაგრულ და გაბატონებულ ერთა შორის ფაქტიური თანასწორობა, უზრუნველყოფილ იქნა ყველა საბჭოთა ხალხის მატერიალური და სულიერი ძალების სწრაფი განვითარება.

საბჭოთა კავშირის ხალხთა შორის ფაქტიური უთანასწორობის ლიკვიდაციამ კიდევ უფრო განამტკიცა ხალხთა მეგობრობა, კიდევ

⁸³ Газ «Вперед» № 12, от 29 (16) марта 1905 г.

⁸⁴ გაზ. „ივერია“ № 49, 1905 წელი.

უფრო დაუახლოვა ისინი ერთმანეთს, კიდევ უფრო ფართოდ გაშალა ფრთები საბჭოთა პატრიოტიზმის ცხოველმყოფელმა ძალამ, იგი ხალხთა მეგობრობასთან ერთად გახდა ჩვენი საზოგადოების ერთ-ერთი მამოძრავებელი ძალა, და ბოლოს, თითოეული ერის შიგნით ხალხის მორალურ-პოლიტიკური ერთიანობის განმტკიცებამ სოციალისტური ერების თანამეგობრობამ მიუღდომელ ციხე-სიმაგრედ აქცია ჩვენი ქვეყანა. სოციალისტური ერების ამ თანამეგობრობის დიდსა და სერიოზულ გამოცდას წარმოადგენდა საბჭოთა ხალხის დიდი სამამულო ომი.

საბჭოთა კავშირის დიდ სამამულო ომში, წინააღმდეგ ფაშისტური გერმანიის ვარაუდებისა, სოციალისტური ერების თანამეგობრობა კიდევ უფრო განმტკიცდა. სამამულო ომის ფრონტებზე სხვადასხვა ერის ადამიანთა ერთობლივად დაღვრილმა სისხლმა ფოლადის სიმტკიცე მიანიჭა ჩვენი ქვეყნის ხალხთა მეგობრობას. ამ მეგობრობის საღ კლდეზე დაიმსხვრა ყველა ფაშისტური ვარაუდი.

გერმანელთა ფაშისტური ბანდები ცდილობდნენ შუღლი ჩამოეგდოთ საბჭოთა ხალხებს შორის, გამოეწვიათ ჩვენს ქვეყანაში შინაგანი, ეროვნული განხეთქილება და მით ხელი მოეთხოთ — ცალ-ცალკე დაემონებინათ თავისუფლების მოყვარე საბჭოთა ხალხები.

მაგრამ ჰიტლერელთა ვარაუდი არ გამართლდა. ჰიტლერელები ამაოდ ამყარებდნენ იმედს იმაზე, რომ საბჭოთა წყობილება, მტკიცე არ იქნებოდა, საბჭოთა ზურგი მტკიცე არ იქნებოდა, რომ პირველივე სერიოზული დარტყმებისა და წითელი არმიის პირველი წარუმატებლობის შემდეგ თავს იჩენდა კონფლიქტები მუშებსა და გლეხებს შორის, ატყდებოდა ჩხუბი სსრ კავშირის ხალხებს შორის, დაიწყებოდა აჯანყებანი, და ჩვენი ქვეყანა შემადგენელ ნაწილებად დაიშლებოდა, რაც გერმანელ დამპყრობთ გაუადვილებდა გამარჯვებას, მაგრამ გერმანელები აქაც სასტიკად მოსტყუვდნენ. წითელი არმიის წარუმატებლობამ არა თუ ვერ შეასუსტა, არამედ კიდევ უფრო მეტად განამტკიცა, როგორც მუშათა და გლეხთა კავშირი, ისე სსრ კავშირის ხალხთა მეგობრობა.

საბჭოთა კავშირის ხალხთა მეგობრობამ არამარტო გაუძლო მრისხანე ომის განსაცდელს, არამედ იგი კიდევ უფრო განმტკიცდა, მან ერთ-ერთი გადამწყვეტი როლი შეასრულა ვერაგი მტრის განადგურების საქმეში.

საბჭოთა ხალხების, კერძოდ ქართველი და რუსი ხალხის ურდევ-ვი და მტკიცე მეგობრობის სიმბოლოდ შეიძლება ჩაითვალოს რეიხს-ტაგის თავზე ბერლინში გამარჯვების დროშის აღმართვა რუსი ეგო-როვისა და ქართველი ქანთარიას მიერ.

საბჭოთა კავშირის დიდი სამამულო ომის ძლევა მოსილად და-
მთავრების შემდეგ საბჭოთა ქვეყნის ხალხთა მეგობრობა ახალ-
ახალ ფორმებში ვლინდება. საბჭოთა რესპუბლიკების კოლმეურნეები,
მუშები და შემოქმედებითი ინტელიგენცია სოციალისტურ შეჯიბრში
არიან ჩაბმული ერთმანეთთან. ერთმანეთს უზიარებენ თავიანთ შრო-
მით გამოცდილებას, ერთმანეთს ეხმარებიან სამეურნეო და კულტუ-
რული ღონისძიებათა განხორციელებაში. თუ წარსულში, რევოლუ-
ციამდე ხალხთა მეგობრობა გამოიხატებოდა ამ ხალხების წარმომად-
გენელთა კავშირითა და მეგობრობით, სოციალიზმის ეპოქაში, იმასთან
დაკავშირებით, რომ უფრო და უფრო შეგნებულად მონაწილეობს
მასები ეკონომიურსა და კულტურულ მშენებლობაში, თვით ხალხები,
მასები უკავშირდებიან ერთმანეთს უშუალოდ: კოლმეურნეობა —
კოლმეურნეობას, საქარხნო-საფაბრიკო მუშები — საქარხნო-საფაბრი-
კო მუშებს, ინტელიგენციის ჯგუფები — ინტელიგენციის ჯგუფებს
და ა. შ.

კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ნახე-
ვარი საუკუნის მანძილზე განუხრელად განხორციელებულმა ლენი-
ნურმა ეროვნულმა პოლიტიკამ უზრუნველყო საბჭოთა ხალხების
როგორც ფორმალური, ისე ფაქტიური თანასწორობა. ამ ნიადაგზე
განმტკიცდა ხალხთა შორის სოციალისტური თანამეგობრობა.

საბჭოთა კავშირში ეროვნული საკითხის სამართლიანი გადაჭრის
შედეგად ხალხთა სოციალისტური თანამეგობრობის განმტკიცებაში
უკვე არავის ეპარება ეჭვი. ჩვენს ქვეყანაში არსებულ ხალხთა ურღვე-
ვი მეგობრობისა და ეროვნული საკითხის სამართლიანი გადაჭრის
ფაქტს ერთხმად აღნიშნავს უცხოელთა ყველა დელეგაცია, რომელაც
კი გაცნობია ჩვენი ქვეყნის განვითარებას. „კავკასიის ნახვამ, — განა-
ცხადა იაპონიის პარლამენტის დეპუტატმა მემარცხენე სოციალისტმა
ხოასიამ, — ჩვენზე წარუშლელი შთაბეჭდილება დატოვა. მინდა
აღვნიშნო, რომ ამიერკავკასიის რესპუბლიკის ხალხები საბჭოთა კავ-
შირის დანარჩენ თანასწორუფლებიან ხალხებთან ერთად ბედნიერ
ერთიან ძმურ ოჯახად ცხოვრობენ. ეს ერთხელ კიდევ გვარწმუნებს.
რომ საბჭოთა კავშირში არ არსებობს რასობრივი დისკრიმინაცია, —
ყველა ერთნაირი უფლებებით სარგებლობს“.

სსრ კავშირთან კულტურული ურთიერთობის ირანის საზოგადო-
ების დელეგაციამ, რომელმაც საქართველო ინახულა, მოსკოვში
პრესკონფერენციაზე განაცხადა: „საბჭოთა საქართველოს მაგალითი...
თვალნათლივ გვიჩვენებს. თუ რამდენად ბრძნულად და სწორად არის
გადაწყვეტილი საბჭოთა კავშირის ხალხთა ოჯახში ძმური მეგობრობა,

რომელიც ერთა თანასწორუფლებიანობას, ურთიერთსიყვარულსა და პატივისცემას ემყარება“.

ერთ-ერთი ავსტრიელი ჟურნალისტი, პუცკერ-შილინგი, აქედან წასვლის შემდეგ თავის ქვეყნის გაზეთში წერდა: „როდესაც ჩვენ საქართველო დაეტოვეთ, რათა განგვეგრძო ფრენა აღმოსავლეთისაკენ, ჩვენ ასეთი აზრი დაგვებადა: რა მოუვიდოდა ამ ლამაზ ქვეყანას და ამაყ საუცხოო ხალხს, მას რომ არ მოეპოვებინა თავისი ეროვნული დამოუკიდებლობა და არ დასდგომოდა საბჭოთა ხელისუფლებისა და სოციალიზმის გზას“.

საბჭოთა საქართველოს მშრომელები მთელ საბჭოთა ხალხთან ერთად კომუნისტური პარტიის ბრძნული ხელმძღვანელობით, წარმატებით წყვეტენ ჩვენს ქვეყანაში კომუნისტური მშენებლობის გრანდიოზულ ამოცანებს⁸⁵.

⁸⁵ იხ. გარდა დამოწმებული ლიტერატურისა: კ. მარქსის 1858 წლის 8 ოქტომბრის წერილი ფ. ენგელსისადმი (კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, თხზულებანი, მეორე რუსული გამოცემა, ტ. 29), ფ. ენგელსის 1892 წლის 22 სექტემბრის წერილი ნ. ფ. დანიელსონისადმი, (იქვე, ტ. 38); ე. ი. ლენინი, „საგლეხო რეფორმა“ და პროლეტარულ-გლეხური რევოლუცია“ (თხზულებანი, მე-4 გამოც. ტ. 17); Н. Г. Чернышевский, Рассказ о Крымской войне по Кинглеку, М., 1935; А. М. Зайончковский, Восточная война 1853—1856 гг. в связи с современной ей политической обстановкой, 1908—1913 гг.; К. Бороздин, Закавказские воспоминания, Мингрелия и Сванетия с 1854 по 1861 гг., СПб., 1885; Материалы для истории Крымской войны и обороны Севастополя, под. ред. А. Ф. Дубровина, вып. 1—5, СПб., 1871—1874; М. Н. Покровский, Крымская война (в кн. «Дипломатия и войны царской России», 1924); Г. Жвания, Большевики Закавказья в борьбе за ленинские идеи дружбы народов, Тбилиси, 1963; С. Ф. Наيدا, Синопская победа русского флота, М., 1969; Е. Е. Бурчуладзе, Крушение англо-турецких захватнических планов в Грузии в 1855—56 (жур. «Вопросы истории», № 4, 1952) и т. д.

შ ი ნ ა რ ს ი

I

ავტორის აგახ	3
რუსეთის საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობა და საქართველოს ადგილი საერთაშორისო ურთიერთობაში	5

II

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი საერთაშორისო ურთიერთობაში საქართველოს პოლიტიკური როლისა და სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობის შე- სახებ	41
--	----

III

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი საქართველოს ისტორიული ბედისა და საერთო- ევროპულ აწანყებაში მისი როლის შესახებ	69
--	----

Юрий Михайлович Качарава

К. МАРКС И Ф. ЭНГЕЛЬС О ГРУЗИИ

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ი. შ ი რ ც ხ უ ლ ა ე ა
გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ქ ა ჯ ა ი ა
მხატვარი ვ. ხ მ ა ლ ა ძ ე
ტექნორედაქტორი ლ. ჭ ე ბ ე ნ ა ე ა
კორექტორი ლ. მ ა ი ს უ რ ა ძ ე

გადაეცა წარშობას 15. 5. 1968; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 10.3 1969;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 6.50; საალრიცხვო-
საგამომცემლო თაბახი 5,68;
უე 01643 ტირაჟი 1200 შეკვეთა № 1350
ფასი 45. კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Типография издательства «Мецниереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15